

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

MEKÂN VE DİN: SAKARYA ORHAN GAZİ CAMİİ ÖRNEĞİ

ÜmmüGülsüm KAVAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Mustafa Günerigök

AĞUSTOS-2024

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**MEKÂN VE DİN: SAKARYA ORHAN GAZİ CAMİİ
ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÜmmüGülsüm KAVAK

Enstitü Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri Ana Dalı

“Bu tez 28/08/2024 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Doç. Dr. Mustafa GÜNERİGÖK	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Abdulmuttalip BAYCAR	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Nuran KIZMAZ ÖZTÜRK	Başarılı

ETİK BEYAN METNİ

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☒

Hayır ☐

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dâhil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

ÜMMÜGÜLSÜM KAVAK

Savunma Tarihi

28.08.2024

ÖN SÖZ

Mekân, şehir ve din arasında bulunan bağ, tarih boyunca kültürel, sosyal ve politik unsurların merkezi noktasında yerini korumuştur. Bireylerin hayatını idame ettirdikleri, çeşitli etnik ve kültürel kimliklerin meydana geldiği yer mekândır. Şehirler ise bahsi geçen mekânın aktive olmuş ve kompleks yapıları olarak toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik etkinliklerini kapsayan ana noktalar. Bu bağlamda din ise şehir ve mekân üzerinde çarpıcı etkiler bırakan ve onların şekillenmesinde başat rol oynayan toplumsal güçlerden bir tanesidir. Dini inançlar ve dini kurumlar şehirlerin hem sosyal hem de fiziksel yapısını oluşturmuş, mekânsal düzenlemelerde ve şehirselleşimlerde faal olmuştur.

İbadethaneler, dini merkezler, tapınaklar-mabetler toplumun yalnızca manevi duygusunu karşılamakla kendisini sınırlandırmayıp aynı zamanda şehirlerin mimari dokusunu ve toplumsal yaşantısını da etkin şekilde etkilemiştir. Yüzyıllar boyunca şehirlerin merkez noktasında kendisine yer bulan dini mekânlar, toplumun ortak ananelerini, dini inançlarını ve sosyal statülerini yansıtmıştır. Buradan hareketle şehir, mekân ve din üçlüsü birbirini daimî şekilde geliştiren ve dönüştüren bir iletişim içinde olmuştur. İşte bu etkileşim, şehirlerin kültürlerini ve kimliklerini anlamak için önemli bir bakış açısı sunmaktadır. “Mekân ve Din: Sakarya Orhan Gazi Camii Örneği” isimli tez çalışması bahsi geçen bakış açısıyla ortaya çıkmıştır. Bu tez çalışması mekânın insanlar üzerindeki etkilerini görmeyi, mekânın ve ibadet mekânı olan caminin insanlar üzerinde bir aidiyet oluşturup oluşturmadığını anlamayı, Sakarya halkının penceresinden bakıldığında Orhan Gazi Camii’sinin dini-sosyolojik konumunu anlamayı ve Orhan Gazi Cami’nin mekân, zaman ve düşünce bağlamında çözümlemeyi konu edinmiştir.

Yapılan tez çalışması esnasında desteklerini benden esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Mustafa Günerigök’e, ardından Dr. Öğr. Üyesi Abdülmuttalip Baycar ve Dr. Öğr. Üyesi Nuran Kızmaz Öztürk hocama ve aileme, psikolojik ve manevi anlamda yanımda olan dostum Esma Şanlı ve Büşra Çokal’a, son olarak on iki senemi birlikte geçirdiğim ve bundan memnuniyet duyduğum Sakarya halkına teşekkürlerimi borç bilirim.

ÜmmüGülsüm Kavak

2024 - Sakarya

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	6
1.1. Mekân Sosyolojisi.....	6
1.1.1. Mekân, Kavram ve Gerçeklik	6
1.1.2. Mekân Tasavvuru.....	8
1.1.3. Mekân, Zaman ve Hafıza İlişkisi	10
1.1.4. Mekân ve Aidiyet.....	13
1.1.5. Şehir ve Mekân.....	15
1.2. Sosyolojide Mekân Teorileri	18
1.2.1. Henri Lefebvre, Mekân ve Din	18
1.2.2. Michel Foucault, Mekân ve Din.....	29
1.2.3. Edward W. Soja, Mekân ve Din.....	35
1.3. Şehir, Mekân ve Din	39
1.3.1. Max Weber, Şehir ve Din.....	42
1.3.2. George Simmel, Şehir ve Din	45
1.3.3. Henri Lefebvre, Şehir ve Din	50
1.4. Cami ve Mekân	51
1.4.1. İslam Âleminde Cami.....	52
1.4.2. Camilerin Toplumsal Fonksiyonu	54
1.5. Sakarya ve Orhan Gazi Camii	56
1.5.1. Sakarya Şehrine Genel Bakış	56
1.5.2. Orhan Gazi Camii.....	59

İKİNCİ BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	65
2.1. Araştırmanın Yöntemi	65
2.2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları.....	69
2.3. Araştırmanın Soruları	69
2.4. Çalışma Grubu ve Araştırmanın Sahası.....	70
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SAHA ARAŞTIRMASI BULGULARI.....	72
3.1. Mekân ve İnsan Sosyolojisi	72
3.1.1. Mekânın Sosyal Görünümleri	72
3.1.2. Mekân ve Toplum	76
3.1.3. Toplum ve Mekân	79
3.2. Mekân ve Aidiyet Sosyolojisi.....	82
3.2.1. Aidiyet ve Mekân	83
3.2.2. İnsan ve Mekân	86
3.2.3. Mekânın Fiziksel Konumu ve Aidiyet	89
3.2.4. Bir Mekân Üretimi Olarak Orhan Gazi Camii	91
3.2.5. Orhan Gazi Camii ve Sosyal Değişim.....	92
3.2.6. Orhan Gazi Camii ve Anlam Haritası	94
3.2.7. Orhan Gazi Camii'sinin Özgünlüğü.....	96
3.2.8. Bir Sosyalleşme Ağı Olarak Orhan Gazi Camii.....	100
3.2.9. Sosyal Gerçeklik ve Orhan Gazi Camii	105
SONUÇ	108
KAYNAKÇA.....	111
EKLER	117
Ek 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri	117
Ek 2: Fotoğraflar	118
ÖZGEÇMİŞ	122

KISALTMALAR

bkz.	: Bakınız
C	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Hız.	: Hazreti
K	: Katılımcı
S	: Sayfa
s.s.	: Sayfa Sayısı
s.a.s	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: ve benzeri
vd	: ve diğerleri
vs.	: ve saire

ÖZET	
Başlık: Mekân ve Din: Sakarya Orhan Gazi Camii Örneği	
Yazar: ÜmmüGülsüm KAVAK	
Danışman: Doç. Dr. Mustafa GÜNERİGÖK	
Kabul Tarihi: 28.08.2024	Sayfa Sayısı: 122
“Mekân ve Din: Sakarya Orhan Gazi Camii Örneği” adlı tez çalışması genel anlamda dini bir mekânın çevresini nasıl etkilediğini, mekân/aidiyet ilişkisini anlamayı araştırmaktadır. Özelde ise Orhan Gazi Camii’sinin sosyolojik konumunu saptamayı ele almaktadır. Cami/mekân, mekân/cami ilişkisi bu tezin ana konuları arasında yer almaktadır. Bu tez çalışması, mekân-insan etkileşimini ve birbirleri üzerindeki etkilerinin var olup olmadığını araştırılması üzerine çalışılmış ve aktarılmıştır. Lefebvre, Soja, Foucault, Urry, Harvey gibi çeşitli kuramcıların mekân hakkında yapmış oldukları çalışmalardan çıkan sonuçlar değerlendirilmeye tabi tutularak anlaşılma çalışılmış ve çıkarımlarda bulunulmuştur. Bu tez çerçevesinde, Sakarya Adapazarı ilçesindeki fiziksel (mekân) ve sosyal unsurların çevreyi nasıl etkilediği ve bu unsurların toplumsal yapıya karşı müdahaleci bir yapısının olup olmadığı nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirildi. Dini bir mekân olan Sakarya Orhan Gazi Camii’sinin toplumu manevi anlamda etkilediği görülmektedir. Caminin insanlar üzerinde bir kimlik ve aidiyet duygusu oluşturduğu söylenebilir. Bu tezle toplum ve dini mekân arasında karşılıklı etkileşimin kendisini sürekli bir şekilde yenilediği sonucuna varılmıştır.	
Anahtar Kelimeler: Şehir, Mekân, Sakarya Orhan Gazi Camii	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Space and Religion: The Example of Sakarya Orhan Gazi Mosque	
Author of Thesis: ÜmmüGülsüm KAVAK	
Supervisor: Assoc. Prof. Mustafa GÜNERİGÖK	
Accepted Date: 28.08.2024	Number of Pages: 122
The thesis titled “Space and Religion: The Case of Sakarya Orhan Gazi Mosque” investigates how a religious place affects its environment in general and the relationship between space and belonging. In particular, it deals with determining the sociological position of Orhan Gazi Mosque. Mosque/space, space/mosque relationship are among the main topics of this thesis. This thesis study has been studied and conveyed to investigate the space-human interaction and whether there are effects on each other. The results of the studies on space carried out by various theorists such as Lefebvre, Soja, Foucault, Urry and Harvey have been evaluated, tried to be understood and inferences have been made. Within the framework of this thesis, how the physical (space) and social elements in Sakarya Adapazarı district affect the environment and whether these elements have an intrusive structure against the social structure was carried out by qualitative research method. It is seen that Sakarya Orhan Gazi Mosque, which is a religious place, affects the society spiritually. It can be said that the mosque creates a sense of identity and belonging in people. With this thesis, it is concluded that the mutual interaction between society and religious space constantly renews itself.	
Keywords: City, Space, Sakarya Orhan Gazi Mosque	

GİRİŞ

Birey ve toplum ilişkisini ve topluma ait kurumların fonksiyonlarını incelemekte olan sosyoloji var olan bu ilişkilerin ve fonksiyonların olmazsa olmazlığına ve sürekliliğine önem vermektedir. İnsan ilişkilerinden yola çıkarak meydana gelen şehirler ve mekânlar, toplumun zaman çizgisinde yaşamını idame ettirmek üzere oluşturduğu yaşam alanlarıdır. Her ne kadar bu yaşam alanları şekilsel ve verimsel açılardan değişiklikler gösterse de özünde insanları bir araya toplamakta ve birbirleriyle ilişki içerisinde olmalarını sağlamaktadır. Mekânlar, ilk başlarda ikamet etmek, yerleşimi sağlamak gibi amaçlarla var edilmiş olsalar da bazen toplumsal, fiziksel vb. şartlar dâhilinde farklı pratikleri görev edinmiştir. Köylerden şehirlere olan göçlerin artmasıyla birlikte çeşitli yerleşme tecrübelerini edinen birey bu tecrübelerin neticesinde farklı yaşam tarzı, zihniyet ve kültürel değişimlere açık hale gelmiştir. Bu da mekânların işlevlerinin değişmesine katkıda bulunmuştur. Sosyoloji zamanla çeşitli alt dallara ayrılmıştır. Burada üzerinde daha çok durulacak al dalı ise şehir ve mekân sosyolojisidir.

Şehir sosyolojisi ile ilgili çalışmalar son zamanlarda daha çok mekân üzerinde durarak şehri incelemek ve araştırmak bakımından kendisine bir alan tesis etmeye başlamıştır. İlk başlarda daha çok coğrafi ve mimari alanlarda rastlanılan “mekân” kavramına şimdiki sosyoloji çalışmalarında da rastlanılmaktadır. Bu “mekân” kavramının sosyal literatürde tekrar ehemmiyet kazandığının göstergesi olmaktadır. Bu durumun zemininde şehir, şehirleşme süreci ve globalleşen şehirler gibi başlıkların mekânsal bakış açısıyla araştırmalara tabi tutulması yatmaktadır.

Şehirler, toplumsal alandaki düzen ve düzensizliğin mekânlarıdır. Fransız sosyolog Lefebvre (1901-1991), *Mekânın Üretimi* adlı eserinde mekânın etki ya da tepki yoluyla bizzat üretime müdahale ettiğinden bahsetmektedir. Mekân kavramının yalın halde bırakılamayacağından ve statik kalamayacağından, diyalektikleşeceğinden, ürün-üretici olan mekânın ekonomik ve toplumsal ilişkilerin dayanağı olduğundan bahsetmektedir. Lefebvre'ye göre mekân, gerçekte soyut bir nesne değil toplumsal somut bir olgudur; bir insan ürünüdür (Lefebvre, 2016). Bir insan ürünü olan mekânlar çeşitli adlandırmalara uğramıştır. “Dini mekân” olarak adlandırılan ibadet alanları bu mekân çeşitlerinden bir tanesini oluşturmaktadır. “Dini mekânın” oluşmasında etkisi olan “din” kelimesi, Arapça

bir kavramdır ve ceza, adet, gidilen yol gibi manalara gelmektedir.¹ Tek bir tanımı bulunmayan “din” kavramı genel anlamda insanüstü bir kuvvete, varlığa ya da varlıklara inanmak ve ona tapınma davranışlarını barındıran kurallar bütünü olarak bilinmektedir. İslam dininin ikonik bina tipinin gelişimine ve tarihine mekânsal çerçeveden bakıldığında bunun “cami” olduğu görülmektedir. Camilerin geleneksel dönemden günümüz modern dönemine kadar Türk-İslam tarihinde önemli bir yeri bulunmaktadır. İslam toplumunda inananlar için cami sosyal, siyasal ve kültürel hizmetlerin merkezi konumunda olan bir kurum olarak bilinmektedir. Türk şehirlerinde dini bir kurum olan caminin halkın üzerinde bir baskı unsuru olarak değil, aksine halkın eğitimi için hem fiziksel hem sosyal koşulları hazırlayan, caminin civarındaki ticarethane ve çay ocakları gibi mekânların da halkın kaynaşmasına katkıda bulunan bir işleve sahip olduğu görülmüştür. Şehir tarihi araştırmalarına göre cami, İslam şehrinin üssünü oluşturmaktadır. İnsanlar bir yandan camide ibadetlerini gerçekleştirirken öte yandan caminin etrafındaki ticari mekânlarda alışverişlerini yaparlar ve çay ocağı gibi mekânlarda ise çaylarını içer arkadaş gruplarıyla muhabbet etme fırsatı bulurlar. İslam şehirlerinde şehrin tüm ana caddeleri şehrin merkez noktası olan cami kurumuna ulaşır. Buradan hareketle İslam dinindeki ibadet mekânı olan caminin toplum ve dolaylı olarak şehir açısından önemli olduğu görülmektedir.

Çalışmanın Konusu

Çalışmanın adı “Mekân ve Din: Sakarya Orhan Gazi Camii Örneği”dir. Çalışmanın adından da anlaşılacağı üzere mekân ve din bağlamında Orhan Gazi Camii’si ele alınmaktadır. Çalışma mekânsal anlamda Orhan Gazi Camii’sinin şehir açısından önemini, Sakarya halkının Orhan Gazi Camii hakkındaki düşüncelerini, Orhan Gazi Camii’sinin halk için neden bu denli önemli olduğunu, caminin civarındaki mekânların Orhan Gazi Cami’sine olumlu ya da olumsuz etkilerini ve bu mekânların açılmasını sağlayan kişilerin neden özellikle Orhan Gazi Camii civarını tercih ettiklerini konu edinmektedir. Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bulunan teorik kısmında mekânın ne olduğu üzerinde durulmuş ve mekâna ait sosyolojik görüşler sunulmuş ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Mekânın tam olarak ne ifade ettiği ve mekânın aidiyetle, zamanla ve şehirle nasıl bir bağı bulunduğu anlaşılmaya çalışılmıştır.

¹ Din kavramının bilinen en genel tanımıdır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise mekân, şehir ve din üzerinde çalışılmıştır ve çalışmanın metodolojik kısmına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise yapılan gözlemlere ve görüşmelere yer verilmiştir. Nitel araştırma yöntemi kullanılan bu çalışma, Sakarya’da saha araştırması olarak gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın Önemi

Mekân, genel itibariyle bulunduğu toplumun zihniyetini, yaşam biçimini, kültürünü vb. değerlerini gözler önüne seren bir alan olmaktadır. Bir mekândan yola çıkarak o toplumla ilgili nüanslar elde edilebilmektedir. Buradan hareketle bir mekânın analizi yapılarak o toplumun değerlerine ve düşüncelerine ait somut veriler elde etmek mümkün olmaktadır. Ulusal alanda “mekân” ya da “cami” ile ilgili yapılmış sosyolojik çalışmalar olsa da “mekân ve cami” kapsamında belli bir odak noktasına yönelerek yapılmış olan bu tür çalışmalara pek rastlanmamaktadır. Bu sebeple Sakarya halkı için önemli bir mekân olan Orhan Gazi Camii’sinin toplum üzerindeki yansımalarını ve toplumun da bu cami üzerindeki yansımalarını mekânsal anlamda camiye yükledikleri anlamları araştırmak ve bir mekân toplum ilişkisini anlayabilmek bu çalışmanın yapılmış olan diğer çalışmalardan farkını sergilemektedir. Bu çalışmada aynı zamanda mekânın nasıl üretildiği bilhassa Lefebvre üzerinden ve hemen ardından ise Soja ve Foucault üzerinden ilerleyerek anlaşılmaya çalışılmıştır. Toplum içerisinde kendisine yer bulan mekânın, toplumsal yapıya karşı müdahil bir yapısının olup olmadığı da bu çalışmanın önemli noktalarından biri olmaktadır.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı mekânın toplumu nasıl etkilediğini anlamaya çalışmak, Sakarya halkı açısından Orhan Gazi Camii’sinin dini-sosyolojik konumunu saptamak, mekânın toplum üzerinde bir aidiyet oluşturup oluşturmadığını anlamak, toplumun kendi değerleri ve düşüncelerinin mekâna olan yansımalarını bulmak, bir mekân olarak Sakarya Orhan Gazi Camii’sini mekân-zaman ve düşünce bağlamında çözümlemeye çalışmak ve son olarak yapılan mülakatların analizi neticesinde dini bir mekân olarak Orhan Gazi Camii’sinin toplum üzerindeki etkilerini saptamaktır.

Literatür Analizi

Mekân ve cami ile ilgili yapılan bazı çalışmalara aşağıda yer verilmiştir:

Fethullah Karaman'ın *Dini Sosyalleşmede Dinin Etkisi: Terme Örneği* adlı yüksek lisans tezi, 2021 yılında Ankara Üniversitesinde çalışılmıştır. Yapılan bu araştırma camilerin toplum üzerine olan etkilerini ve yansımalarını anlamayı hedeflemiştir. Bununla birlikte toplumun dini anlamda sosyalleşmedeki payında caminin etkisi araştırılmıştır (Karaman, 2021).

Avni Lala'nın *Arnavutluk'taki Bektaşî İnanç ve Ritüellerinin Sosyolojik Analizi* adlı doktora tezi, Uludağ Üniversitesinde 2015 yılında çalışılmıştır. Yapılan bu çalışmada, Arnavutluk'taki kutsal mekânlar üzerinden Bektaşî İnanç ve Ritüelleri sosyolojik olarak anlaşılmasına çalışılmıştır (Lala, 2015)

Ahmet Erdoğan'ın *Bir Cami Cemaatinin Anatomisi: Kızılay Hacı Osman Mescidi Cemaati Üzerine Bir İnceleme* adlı yüksek lisans tezi, Hitit Üniversitesinde 2019 tarihinde çalışılmıştır. Bu çalışmada bahsi geçen mescidin cemaatinin dini tutumları araştırılarak camiye olan ilgilerinin nasıl artırılması gerektiği konusunda bir sonuca ulaşmak hedeflenmiştir (Erdoğan, 2019).

Samir Vildiç'in *Bosna'da Kadirilik ve Hacı Sinan Tekkesi* adlı yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesinde 2012 tarihinde çalışılmıştır. Bu çalışmada bahsi geçen tekke tüm boyutlarıyla ele alınıp Kadirilerin Bosna'daki konumları araştırılmıştır (Vildiç, 2012).

Şuayip Kurnaz'ın *Camilerin Toplumsal Kimlik ve Değerlerin Oluşumundaki Toplumsal Rolü* adlı yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesinde 2013 tarihinde çalışılmıştır. Bu çalışmada camilerin toplumsal kimlik ve değerlerin üzerindeki etkileri araştırılmıştır (Kurnaz, 2013a).

Münir Yıldırım'ın *Kutsal Mekân Algısı Bağlamında Şehir Kimliği ve Din* adlı makalesi, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü dergisinde 2014 tarihinde yayımlanmıştır. Çalışmada şehir kimliğinin meydana gelmesinde dini faktörlerin önemi ele alınmıştır (M. Yıldırım, 2014).

Hatice Kübra Uygur'un *Kutsal Mekân Bağlamında Gündelik Hayatın İzinde Mekânın Dönüşümü: Mardin Süryani Kilise ve Manastırları* adlı makalesi, Uluslararası Halkbilimi Dergisi'nde 2020 tarihinde yayımlanmıştır. Çalışmada kutsal mekân üzerinden Süryanilerin kimliğinin nasıl oluştuğu araştırılmıştır (Uygur, 2020).

İrfan Akpınar ve Celâlettin Çelik'in *Zaman-Mekân ve Din İlişkisi Bağlamında Tanış Olmayanların Sosyolojisinde Gerçekliğin Sosyal İnşası* adlı makalesi, Sosyoloji Dergisi'nde 2024 tarihinde yayımlanmıştır. Bu çalışmada daha önce tanışık olmayan kişilerin ilk sosyal

ilişkilerini nasıl kurduğu mekân olarak bir cezaevi üzerinden araştırılmıştır (Çelik & Akpınar, 2024).

Yukarıda bahsi geçen çalışmaların yanı sıra benzer özelliklere sahip farklı çalışmalar da bulunmaktadır. Fakat dini sosyolojik açıdan “şehir ve mekân” odak noktasında yapılan bir çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir. Bu sebeple bu çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Mekân Sosyolojisi

1.1.1. Mekân, Kavram ve Gerçeklik

Mekân, hayatın bireyi esir almışken özgürleşmesini sağlayan çıkar yoldur. Mekân değişim ve dönüşümün, şekil vermenin canlı ve aktif bir örneğidir. Buradan hareketle toplum tarafından şekil verilen, inşa edilen mekâna en aykırı yaklaşımın onun pasif ve durağan, ilerlemeyen ve aktarılmayan olan bir nesne anlayışını terk etmeyi gerektirmektedir. Aslında mekân nihayetinde aktif, hareketli ve değişkendir. Toplum için hayatın can bulduğu nabzın kendisidir. İnsanoğlu, sosyal ilişkilerinde mekândan ayrı bir noktada değerlendirilemez. Kişiler sürekli bir şekilde kendisiyle bir mekânı özümseyerek yaşamını idame ettirdiği çevreye tarzını yansıtmaktadır. Benzer şekilde mekân da kendi tarzını kişilere yansıtmaktadır. İnsanoğlu ve mekân arasındaki bu ilişki bir etkileşim neticesinde oluşmaktadır. Genel olarak bakıldığında mekân çoğu zaman bir değer olarak benimsenmektedir. Bir mekân hakkında söylenen kelimeler, yapılan yorumlar insanoğluna da direkt etki etmektedir. Mekân değer biçilebilen bir olgudur. Mekânı anlamak demek bireyi ve toplumu anlamak demektir. Başka bir perspektiften bakıldığı zaman mekân analizinde bulunmanın aynı zamanda o mekânın içinde bulunduğu toplumun ve o toplumun değerlerine, kültürüne hatta zihniyetine karşı önemli sonuçlar çıkarmak manasına geldiği de ifade edilebilir (Ayhan, 2021, s. 4).

Toplum, insan ürünü olmakla birlikte insan da toplumun bir ürünüdür. İnsan ve toplum arasında diyalektik bir bağ bulunmaktadır. Bu bağdan kültür diye adlandırılan olgu ortaya çıkmaktadır. İnsanoğlu yaratılışından itibaren sürekli yeni bir dünya oluşturmaya çalışır ve oluşturduğu bu dünyaya kültür adını verir. Bu oluşturulan kültür toplum tarafından daimî bir şekilde üretilmeye devam edilmektedir. Öyle ki kültür yapıları doğası gereğince değişime uygun yapılardır. Dünyada yüzyıllar boyunca devam eden bu kültür yapıları kendilerine sadece soyut olarak değil somut olarak da yer edinmişlerdir (Berger, 2005, s. 41). Mekân, toplumun kültürüne sahip çıkıldığı özellikli bir alandır. Kültürün yerleştiği mekân o kültürün geniş çapta yayılmasına ve nesiller boyu aktarılmasına aracı olmaktadır. Kültürel yapının sacayağı olan mekân, bireye ve topluma çeşitli kimlikler sunmaktadır. Her toplum kendi mekânını üretir önermesinden yola çıkılarak asıl itibariyle

bireyin yahut toplumun kendisini açıkça sunma alanı olarak görülmektedir (Ayhan, 2021, s. 5).

Topluluklar bir mekânı oluştururken aslında şimdiyi ve geleceği de oluşturmuş sayılırlar. Toplumsal hayatın çerçevesini çizen mekân o toplumun eğitim seviyesini, siyasi ve ekonomik yönlerini, estetik bakış açılarını yansıtmaktadır. Bir toplumun kendi kültürünü en iyi yansıtan yapılar onların itinayla inşa ettikleri mekânlardır.

Toplum tarafından içinde yaşanılan ve dönüştürülen alanlara mekân denilmektedir. Cevizci'ye göre ise mekân; "...sonsuz ya da uçsuz bucaksız bir kaptır, haznedir." Mekân, Arapça kökenli bir kelime olup "kevn" kelimesinden türetilmiştir. Kevn kelimesi ise meydana gelmek ve varlık anlamlarından oluşmaktadır. İngilizce kaynaklarda ise mekân, "space, place" sözcükleriyle karşılık bulmaktadır (Cevizci, 2005, s. 635). Mekân insanın bizzat aktif olduğu, toplumsal etkileşimle şekil kazanan bir konumdur. İnsana dokunan bir yüzü bulunmasından, insanın zihin yapısına ve davranış durumlarına etkisi bulunan ve de katkı sunan bir mevkidedir. İnsanın mekânla etkileşimi, gündelik yaşam halleri, sosyalleşme ve mekâna katılım rutinleri gibi farklı süreçleri kapsamakta ve bu durum şekil olarak yenilenmektedir (Akyıldız, Arda, 2017, s. 40). Mekân, bir hayat sahnesi olarak hem fiziki hem de sosyal bir olgu olarak dinamikliğini sürekli şekilde korumakta ve araştırma değerini sürdürmektedir. Mekân, derinliği, dinamikliği ve farklı boyutlarıyla, karmaşık özelliğiyle gerçekliğini korumaktadır (Akyıldız, Arda, 2017, s. 35). Mekân, canlı bir yapıdır. Bir kültür deseni olarak görebileceğimiz mekân, sadece coğrafi bir zemini değil toplumsal olanı da işaret etmektedir. Mekân, ortaya çıkışıyla toplumsal bir mekanizmadır denilebilir.

Toplum bir mekânı canlı, yaşanılır hale getirebilir önermesinden hareketle mekân ve yer kavramlarını açıklamakta fayda bulunmaktadır. Mekân ve yer kavramları arasında farklılık bulunmaktadır. Mekân daha ziyade bireyi ve toplumu yansıtmaktadır. Yer ise belirli bir alana denk gelmektedir. Mekâna göre daha yapay olan yer kendi içerisinde bir enerji, duygu barındırmaz. Mekân ise mahalle, hastane, ev, okul, fabrika, ofis gibi alanlardır. Bu mekânların içini dolduran toplum, mekânı yerden daha farklı kılmaktadır. Yer daha sabitken mekân daha canlı, değişken ve sürekli. Mekânı bu anlamda insansız düşünmek mümkün görünmemektedir (Şehitoğlu Ok, 2022, s. 83). Bir mekânın algılanmasını ve hissedilmesini Alman Johann Wolfgang Von Goethe, "...güzel bir

mekânın yarattığı coşkuyu, bizi oraya gözlerimiz bağlı götürmüş olsalar bile hissetmemiz gerekir...” (Usta, 2020, s. 26) sözleriyle belirtmektedir. Mekânın hissedilmesi asıl itibariyle maddi anlamdan ziyade manevi anlamda, duyularla ve duygularla hissedilebilmesi manasını barındırmaktadır. Mekânları inşa eden insanlar bu mekânlara aidiyet hissetmek, anı biriktirmek ve geleceğe aktarmak için bu mekânları oluşturmuşlardır. Buradan hareketle insansız mekân mekânsız insan olmaz denilebilir.

1.1.2. Mekân Tasavvuru

Mekân kelimesi mercek altına alındığı zaman mekânın insanla içli dışlı bir yapı olduğu sonucuna ulaşılır. Bir toplumun içinde bulunduğu çevreye bakılarak o toplumun zihnindeki mekâna bakış açıları ortaya çıkmaktadır. İnsan ürünü olan her mekânın kendi özüne ait bir duruşu bulunmaktadır. Bir mekân konumuyla, mimari yapısıyla, taşıdığı boyanın rengiyle diğer mekânlardan ayrılmaktadır. Mekânlarda meydana gelen ekonomik ve siyasi durumların, sosyo-kültürel durumların bireyler tarafından kavranabilmesi için gerekli kültür birikimine sahip olunması gerekmektedir. Bununla birlikte o kültüre ve topluma ait kimliğin de oluşmuş olması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında mekân, toplumun kültür ve kimliğinden bağımsızdır denilemez. Bu önermelerden hareketle mekânın, bulunduğu toplumun aynası olduğu sonucuna ulaşılır.

Farklı coğrafyalarda yaşayan toplumların mekân tasavvurları tabiatı itibariyle birbirinden farklı olmaktadır. İnançlardan değerlere kadar her toplumun üzerinde yer alan izler ve yansımalar bulunmaktadır. Toplumlar bu izleri ve yansımaları yaşadıkları coğrafyaya itina ile naksetmişlerdir. Toplumun bu dengeleri göz ardı ederek mekânla ilgili bir kıyaslama yapmaları doğru bulunmamaktadır çünkü her toplumun coğrafi tasavvuru ve mekânsal bilinci çeşitlilik göstermektedir.

Mekân tasavvurunda öne çıkan temel öğelerden biri mekânın meydana gelmesini sağlayan kimlik yapısıdır. Marshall’a göre “... modern sosyolojide berrak bir kimlik kavramı yoktur. Kimlik geniş kapsamda ve esnek biçimde, insanın kendi benlik duygusuna, kendisi hakkındaki duyguları ve fikirlerine (örneğin “toplumsal cinsiyet kimliği” ya da “sınıf kimliği” terimlerindeki gibi) atıf yapılarak kullanılmaktadır (Marshall, 1999, s. 407). Genel olarak bakıldığında ise “bir grubun ya da kişinin özelliklerini belirleyen ayırt edici çizgilerdir.” Toplumda yaşayan her bireyin konumu ve

durumu değiştikçe kimlikleri de değişmektedir. Buradan hareketle kimliğin akışkan olduğu söylenebilir. Her bireyin bir kimliği olduğu gibi her mekânın da bir kimliği bulunmaktadır. Mekâna ait kimliği algılayabilmek ve anlayabilmek için o mekânın tarihini ve insanlarla olan iletişimini bilmek gerekmektedir (Ayhan, 2021, s. 18). Kimlik sahibi bireyin yaşamını idame ettirdiği mekâna (okul, ev, iş vb.) ya da daha genel anlamda şehre değer atfetmesi o mekânın birey için ne ifade ettiği ile doğrudan ilişkilidir. Toplum inşa ettiği mekânları yalnızca somut olarak benimseyip değer atfetmez, aynı zamanda o mekâna bir kimlik ve anlam bahşederek onu aktif bir şekilde yaşamaya çalışır. Mekânlar, bulundukları toplum tarafından fiziksel anlamda yorumlanmasının yanında o toplum tarafından değer atfedilerek, hissedilerek, en ince ayrıntısına kadar algılanarak ve yaşanarak inşa edilmektedirler. Bu bağlamdan hareketle mekânın, toplum tarafından bir kimliklendirme işlemi ve bir adlandırma işlemi yapılmadan tam olarak mekân olamayacağı manası çıkmaktadır. Bir yere, bir eşyaya, bir mekâna anlam vermek demek onlara kimlik kazandırmak demektir (Solak, 2017, s. 8). Mekân açısından bakıldığında ise o muhitte yaşamını sürdürenlerin direkt olarak açıklayamadıkları fakat o mekânın somut ve soyut anlamda farkında oldukları anlamına gelmektedir. Bu sebeple anlamın tabiatındaki işleyişinin algılama konusunda önemli bir yere sahip olduğu belirtilmektedir. Verilen önermelerden hareketle fiziki evre, toplumsal giyim-kuşam kültürü, park, bahçe, okul, cadde vb. pek çok şeyin mekân kimliğini ve grup kimliğini oluşturduğu bilinmektedir. Bu durumun bireylerin içinde bulunduğu toplumun ve çevresinin kültürünü benimsemesinde önemli bir etken olduğu belirtilmektedir.

Mekân, topluma ve daha özelde ise bireye sunduğu kimliğini o toplumda var olan etkileşime borçludur. Bireye ve topluma yeni kimlikler atfeden mekân, atfettiği kimliklerin dinamizmini ve daimiliğini de oluşturmakta ve devam ettirmektedir. Mekân kaynaklı elde edilen kimlikler sürekli bir üretim halindedir. Mekân ve zaman algısı ile toplumsal yapılaşmalar arasında girift ve değişken bir bağlantı çeşidi bulunmaktadır. Bireyler arası iletişim ve etkileşimle mekânı idrak etme arasında sıkı bir bağ vardır. Mekânın birey tarafından idraki bireyin iletişim ve etkileşim sayesinde toplumsallaşma şeklini belirlemekle birlikte bireyin mekân tasavvurunu da direkt olarak etkilemektedir (Ayhan, 2021, s. 19). Toplumsal etkileşimlerin esasında mekân algısının bulunduğu ifade edilebilir. Herhangi bir mekânın adı bile o mekânın bir kimliğinin olduğunun göstergesidir. Bunların yanı sıra toplumlar da öz varlıklarını genel anlamda mekânlara

borçludurlar. Mekânlar kendi kimliklerini yansıtarak alışılmış olmakta ve böylece ortak bir bellek oluşturmaktadırlar. Bu ilerleyen zaman diliminde toplumsal olan belirtiler daha da ortaya çıkmakta ve toplumsal değişimler ve dönüşümleri mekânlarda görebilmek muhtemel olmaktadır. Toplumun aktif şekilde bulunduğu mekân, yine toplum tarafından değer yüklenmiş olması itibariyle toplumsal ve bireysel olarak alışılmalı durumların ardında amade olarak durmaktadır.

1.1.3. Mekân, Zaman ve Hafıza İlişkisi

Zaman ve mekân arasında hakiki bir şekilde bağ bulunmaktadır. “Zaman, toplumsal yaşamın temel düzenleyici özelliklerinden birisidir...” (Marshall, 1999, s. 689). Mekân zamandan ayrı, zaman ise mekândan ayrı düşünülemez. İkisi de aynı madalyonun farklı yüzleridir. Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “*Beş Şehir*” isimli eserinde Bursa fethedildikten sonra dünyaya gelen insanların neslinden başlayarak Bursalı olan anne-babaların evlatlarının yaş durumunu “Orhan Camii’nin inşa edildiği yıl yahut Muradiye Camii’nin inşa edildiği yıl doğdu” gibi cümlelerle ifade etmelerinden hareketle zamanın mekânla bütünleştirilip somutlaştırılması bu durumu gözler önüne sermektedir (Tanpınar, 2017, s. 129).

Geleneksel toplumlarda yapılan evlilikler, doğumlar, meydana gelen ölümler toplumsal bir olay olduğu için bu tür zamansal dilimler mekân ve olayla ilişkilendirilirdi. Modern zaman öncesinde zaman sürekli bir şekilde mekânla bağdaştırılırdı. Kurt, Anthony Giddens’a ait “*Modernliğin Sonuçları*” adlı yapıtta günümüzde kullandığımız saatlerin icat edilmesiyle zamanın mekândan ayrı düştüğünü ve zamanın daha ziyade nicel bir anlam kazandığını belirtmektedir (Kurt, 2021, s. 16). Saatin icat edilmesiyle² birlikte mekândan bir kopuş söz konusudur. Bu kopuş toplumu dolaylı yollardan da olsa olumsuz anlamda etkilemiştir. Genellikle köy evlerinde asılı bulunan duvar aynalarının yerini artık duvar saatleri almaktaydı. Bulunduğu mekâna bir mana ve derinlik katan aynalar bir süre sonra toplumu esir alan saatlere yerini devretmişti. Böylece insanlar artık sadece zamana göre hareket etmekteydi ve mekândan uzaklaşmaktaydı. Ülkemizin farklı şehirlerinde meydanlarda da yerini alan saatler (saat kuleleri) “...zamanın ne olduğuna dair olmaktan

² Günümüzde kullanılan kuvars saatler (kol saatleri vb.) 1927 yılında icat edilmiştir (Saat, t.y.).

çok, onun var olduğuna işaret ediyordu.” (Kurt, 2021, s. 16). Şehirlerin modernleşmesi anlamını taşıyan saat kuleleri şehrin göbeği olan meydanlara inşa edilerek mekândan ayrı bir öneme sahip olduğunu topluma göstermek istemiştir. Zaman ve mekân olgusuna genel olarak bakıldığında ise Tanpınar’ın dediği gibi “Saatin kendisi mekân, yürüyüşü zaman, ayarı insandır... Bu da gösterir ki, zaman ve mekân, insanla mevcuttur.” yorumu çıkmaktadır (Tanpınar, 2008, s. 36). Böylece zamana ve mekâna hükmedebilen yegâne varlığın bizzat insanoğlunun kendisi olduğu görülmektedir.

Mekân, bir bütün olarak her detayıyla zamana ve zamanın içinde yaşanan olaylara tanıklık ettiği için sadece mimari bir yapıt olduğu sonucuna varılamaz. Hemen her mekânın kendine özgü bir karakteri, yaşanmışlıkları ve bir duruşu bulunmaktadır. Mekânı toplumun gözünde değerli kılan unsurlar zamanın kendisidir. Nora, “*Hafıza Mekânları*” adlı eserinde mekânı, ancak birey ve zamanla bir araya geldiğinde bir bütün oluşturabildiğinden bahsetmiştir. Nora’ya göre hafıza mekânları, Şehitoğlu’nun ifadesiyle; “...insanların iradesiyle ya da zamanın işleyişiyle herhangi bir topluluğun ortak hafızasına ait simgesel öge haline getirdiği maddi ya da fikri düzendeki her anlamlı birimdir.” (Şehitoğlu Ok, 2022, s. 86).

Nora’nın, “hafıza mekânları” dediği şey tam da bu olmaktadır. Mekânın hikâyesini oluşturan toplumun yaşadığı olaylar, mekânları sadece bir “mekân” olmaktan alıkoymaktadır. Mekân, onun içinde yaşamını sürdüren ve mekânı bizzat yaşayan bireylere kendi inceliklerini aktarır (Nora, 2022, s. 19). Zaman hızlı akmaya başladıkça mekân yavaşça varlığını yitiriyor gibi görünmektedir. Günümüz modern toplumlarında “sürekliliğin” ortadan kaybolduğu görülmektedir. Genel olarak bakıldığında ise “süreklilik duygusunun” kökünün mekânda olduğu görülmektedir. Zaman, hafızaları silik hale getirerek hafıza ortamlarını yok edebilirken ortaya hafıza mekânlarının çıkmasına da vesile olmaktadır. Tüm bunlardan hareketle zaman ve mekânın iç içe geçerek bir bütünü tamamlamaya yardımcı olan yapboz ögelerine benzetmek mümkündür.

Nora’ya göre hafıza ve tarih birbirinin zıddı olmaktadır. Ona (Nora, 2022) göre;

“Hafıza, tarih: Bunlar eş anlamlı değildir, hatta onları birbiriyle zıtlaştıran çok şey vardır. Hafıza her zaman yaşanan gruplar tarafından üretilen yaşamın kendisidir. Bu amaçla, hafıza anımsama ve unutma diyalektiğine açık, onların sürekli biçim değiştirmelerinden habersiz, her türlü kullanımlara ve el oyunlarına karşı çok

duyarlı, uzun belirsizliklere ve ani dirilmelere elverişlidir ve devamlı bir gelişim halindedir. Tarih ise artık bulunmayan şeylerin yeniden oluşturulmasıdır, ama bu hep sorunlu ve eksiktir: Hafıza, her zaman güncel bir olay, sürekli şimdiki zamanda yaşanan bir bağdır; tarih, geçmişin bir tasavvurudur. Hafıza sadece onu güçlendiren ayrıntılarla uyuşur, çünkü duygulara dayalı ve sihirlidir; buğulu, karışık, iç içe geçmiş, kabataslak, özel ve simgesel anılardan beslenir; her tür aktarıma, perdeye, sansüre ve yansıtmaya karşı duyarlıdır. Tarih ise zihinsel ve ayrıştırıcı bir iştir, bu yüzden de analiz, söylem ve eleştiriyi gerektirir. Hafıza, hatırayı kutsallaştırır. Tarih ise hatırayı kapı dışarı eder, onu bayağılaştırır: Hafıza kaynağını kaynaştırdığı bir gruptan alır. Halbwachs'ın söylediği gibi, ne kadar grup varsa o kadar hafıza vardır; hafıza, doğası bakımından değişik ve sınırsız, kolektif, çoğul ve bireyselleşmiştir. Buna karşın, tarih herkesin malıdır ya da kimseye ait değildir. Ona tüm insanlığın malı olma ayrıcalığını veren de budur. Hafıza somuta, uzama, harekete, imgeye ve nesneye kök salmıştır. Tarih sadece zamansal sürekliliklere, gelişmelere ve nesnelerin ilişkisine bağlıdır. Hafıza bir mutfaktır, fakat tarih sadece göreceli olanı bilir.

Tarihin merkezinde doğal hafızayı yıkan bir eleştiri işlemektedir. Hafıza, esas işi kendisini yıkmak ve geri plana atmak olan tarihin nezdinde daima şüphelidir. Tarih yaşanmış geçmişi yasallıktan çıkarır. Tarih toplumlarının ufkunda, tamamen tarihselleşmiş bir dünyanın sınırlamada bir kutsallıktan-arındırma yer alır ve bu da nihai ve kesindir. Tarih hareketi, tarihçinin tutkusu, gerçekte olup bitenin yüceltilmesi değil yok sayılmasıdır. Elbette genel eleştiri müzeleri, madalyonları ve yapılan, yani kendi işi için gereken malzemeyi koruyacaktır, ama bunları hafıza mekânları dediğimiz şeyden arındırarak. Tamamen tarihin ayırıcı özelliği altında yaşamını sürdüren bir toplum, sonuçta hafızanın demir attığı mekânları geleneksel bir toplumdan fazla bilemeyecektir.” (Nora, 2022, ss. 21-22).

Bu bilgiler ışığında Nora için tarihin her daim hafızanın gerisinde olduğu görülmektedir. Hafıza tıpkı akan su gibi değişkenlik gösterirken tarih ise durağanlıktan ibarettir. Mekâna anlam katan yegâne varlık insan ve hafızasıdır (zamandır). Hafıza mekânlarının amacı ise “Zamanı durdurmak, unutmaya işini engellemek, nesnelerin durumunu sabitlemek, ölümü ölümsüzleştirmek, soyut olanı göstergelerin en azı içinde anlamın en çoğunu kapsayacak şekilde somutlaştırmaktır.” (Şehitoğlu Ok, 2022, s. 91). Nora'nın mekân konusuna yaklaşımına bakıldığında hafıza ve mekânı öncelediği görülmektedir.

Günümüzde açıkça görülen bir durum vardır ki o da kurgulanan hafıza mekânlarının insanlara bir şeyleri hatırlamaktan ziyade unutturmasıdır. Modern dönem insanı yaşadığı geçmişi tarih yapmak istememektedir. Bunun yerine tasarladığı tarihi geçmiş yapmakta ve böylelikle geçmişi de tekrardan oluşturmuş olmaktadır. Modern dönem toplumu hafıza mekânlarını yeniden düzenlemesinin yanında bireye neyi nasıl bilmesi ya da anımsaması gerektiğini de belirlemektedir. Belirli sınırlar dâhilinde düşünebilmesini ve yaşayabilmesini istemektedir. Modern yaşantı şekli topluma mekân ve zamanla alakalı anlamlarla bir şekilde bunu dayatmaktadır (Çiçek, 2023, s. 51).

1.1.4. Mekân ve Aidiyet

Aidiyet kelimesi, “(...) mensubiyet, ait olma hali” olarak tanımlanmaktadır (Sözer, 2019, s. 419). Aynı zamanda aidiyet; bir coğrafyaya, dine, eşyaya, duruma bağlanma durumu olarak da bilinmektedir. Bireyin ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkan bazı ihtiyaçları bulunmaktadır. Maslow (1908-1970) bunu “İhtiyaçlar Hiyerarşisi” olarak adlandırmaktadır (Çoban, 2021). Maslow, bireyin davranışlarının kökenini bu hiyerarşiye göre açıklamaktadır. Ait olma ya da aidiyet ihtiyacı kendisine ikinci basamakta yer bulmaktadır. İlk basamak olan fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarının hemen ardından gelen aidiyet ihtiyacı-ait olma duygusu birey için büyük önem arz etmektedir. Geniş çerçeveden bakıldığında bireyin kim olduğu, nereden geldiği, hangi soydan türediği gibi tanımlamalar aidiyet ile doğrudan bağlantılıdır. Bireyin toplumsal ve mekânsal anlamda kendini bir yere ait hissetmek istemesi ya da hissetmesi tabii bir durumdur. Mekân ve aidiyet arasındaki ilişkiyi Döne (2021) şu şekilde aktarmıştır:

“Mekânsal aidiyet, mekânın biçimlendirilmesi ile mümkün olmaktadır. Mekânı deneyimleyerek bağ geliştirilmektedir. Bir mekâna ait hissetmek, o yeri benimsemek ve muhafaza etmek, hafızada tutmak gibi kalıplar mekânın canlılığını korumaktadır. Mekâna bağ oluşturulmasında belirli bir zaman geçmesi ve tekrar aynı mekâna gidilmesi gerekliliği söz konusudur. Aidiyet mekânla irtibatlandırılınca mekânın vazgeçilmezliği ortaya çıkmaktadır. Mekânsal aidiyet, kişinin mekânı kimliğinin bir parçası olarak tanımlamasıyla gerçekleşmektedir. Çok boyutlu ve devamlılığı olan bir süreçtir. Bireyin kendi olabildiği, mekânın bir parçası hissettiği ölçüde mekânla aidiyet geliştirilmektedir. Mekânı özel kılan ve aidiyet geliştirmemizi sağlayan sübjektif bir mekân tecrübesidir. Mekânsal aidiyet kişi için rafine bir durumdur, kişiye özgüdür. Mekâna aşına olmak aidiyet sürecine zemin hazırlamaktadır. Aidiyet

kurmak temelde o yerde olmak, bağlanmak, tanımak, kabul görme gibi kavramlara karşılık gelmektedir. Mekânsal aidiyetlerin farklılaşması beraberinde bir düşünsel farklılığı da getirmektedir. Mekânsal aidiyet bireyin kendisini bir mekânın parçası olarak görmesi ve buna uygun davranışlar geliştirmesi demektir. Ayrıca bireyin mekâna yönelik algı, tutum, beklenti ve değerleri bu aidiyet ilişkisinde kendisini göstermektedir. Mekânsal aidiyet bireyi kendi iklimine çektiği için belirli bir süreklilik de söz konusudur. Ait hissetmek için o mekâna tanıklık etmek, orada geçen eylemlere şahit olmak gerekmektedir. Mekânın ana öğelerinden kimliğin mekâna ve kişiye yansıttığı hususlar göz önüne alındığında mekânsal aidiyet bir bakıma kişisel veya toplumsal bir ısrarcılık ve üstelemedir.” (Ayhan, 2021, s. 64).

Bireyin kendi varlığını bir mekâna ait hissetmesi çeşitli bağlarla gerçekleşebilmektedir. Bunlar arasında işlevsel bağ, duygusal bağ ve kavramsal bağ sayılabilir. Genel anlamda bakıldığında zaman birey, kendisi için bir manası olan, anılarının bulunduğu, çeşitli duyguları yaşadığı mekânlar ile duygusal bağ kurabilmektedir. Mekân, birey tarafından anlamlandırıldıkça o mekânın niteliği artmakla birlikte bireyin yaşam tarzı ve duygu dışavurumları da değişmektedir. Birey, mekânla kurduğu bağ kadar o mekâna aidiyet hissedebilmektedir. Bir mekâna ne kadar az anlam yüklenirse o mekânın insanla ilişkisi de o denli az olmaktadır. Zihnimizde mevcut olan pek çok şey mekânsaldır denilebilir. Mekânı olmayan hatıralar yüksek oranla “unutulma” ile sonuçlanmaktadır (Şehitoğlu, Ok, 2022, s. 85). Birey aynı zamanda belli bir işlemi sürdürdüğü mekânlarla da (iş-okul vb.) işlevsel bir bağ kurmaktadır. Tüm bunların yanında aidiyet ve mekân konusuna bakıldığında zaman, bireyin kendisini bir mekâna ait hissetmek istemesinin alt zemininde kendisini güvenli bir alanda hissetmek istemesi yatmaktadır. Bireyler kendilerini bildiği ve tanıdığı yerlerde daha rahat ve güvende hissederler. Bu hisler oluşuktan sonra aidiyet duygusu gelişmektedir. Aidiyet duygusu, kişinin neye, nereye, kimlere ait olduğunu tanımlamaktadır ve bunun yanında bireyin siyasi düşüncelerinden, inancından nihayetinde ise bireyin kim olduğu etrafında şekillenmektedir. Birey doğduğu aileye, topluma, mekâna, şehre aittir. Doğumdan itibaren başlayan ait olma duygusu bireyin hayatının uğradığı değişimler sonucunda farklılaşmaktadır. Bireyin deneyimleri, yaşantısı, kültürü, dini, dili vb. unsurlar onun zihnindeki aidiyetin çerçevesini oluşturmasından kaynaklı olarak aidiyet hakkında genel ve ortak bir tanımda bulunmak doğru olmamaktadır.

İnsanoğlunun yaratılışından itibaren birbirine muhtaç olduğu bilinmektedir. Yapılmış olan çalışmalarda bu durumun sebepleri üzerinde durulmuştur. Farklı alanlarda yapılan çalışmalara bakıldığında bireylerin aidiyet ihtiyacının bir sonucu olarak toplumsallaşmaları ve farkındalıklarının artmış olduğu görülmektedir (Ayhan, 2021, s. 49). Tüm dünya genelinde bireyler birbiriyle tanıştıkları anda genellikle birbirlerine nereli olduklarını ve hangi milletten olduklarını sorarlar. Bu gibi sorular bireylerin nereye ait olduklarını anlamaya yönelik sorulardır³ Bu sorular neticesinde bireyler aynı nokta etrafında buluşabildiklerinde ortak tecrübelerinden hareketle aralarındaki iletişim büyük bir hız kazanmaktadır. Kişinin bir vatana, yere ait olması kendisinin orada yaşayıp tecrübe sahibi olduğu durumlarla ilgili olabilmektedir. Döne'ye (2021) göre;

“Toplumla aidiyet kuran kişi orada memnuniyet içerisinde olmaktadır. Aidiyetin zemini olan mekân, insanın toplumsala temas ettiği ilk yerdir. Aidiyet kişilere farklı bir bakış açısı kazandırarak toplumsal sorunların çözümünde yardımcı olarak kişileri güçlü kılmaktadır. Bireylere yeni bir açılım sağlayarak hayat tarzı ve kimlik sunmaktadır. Bu anlamda kişiliğin alt yapısını oluşturmaktadır.” (Ayhan, 2021, s. 50).

Mekâna karşı aidiyet hissetmek bireyin mekânla olan bağına kuvvetlendirmektedir. Bu bağ sayesinde bulduğu kimliğe sınımsız sarılan birey aidiyet duygusunu tüm benliğiyle hissetmektedir.

1.1.5. Şehir ve Mekân

Soğdca kökenli olan “kent” ve aslen Farsça olan “şehir” sözcükleri Türkçede aynı anlama gelecek şekilde kullanılmaktadır.⁴ Orta Asya ülkelerinde “Taşkend”, “Semizkend”, “Yarkend” örneklerinde olduğu gibi birçok büyük şehir bu isimlerle anılmıştır. Şehir kavramı tarih içinde pek çok şekilde anılarak bizlere dinamik bir kavram olduğunu göstermektedir. Bu sebeple net bir tanımını yapmak zordur. Fakat genel olarak hukuki, ekonomik ve toplumsal bir birim olarak tanımlanabilir. Sözlükte ise “nüfusun büyük bölümünün ekonomik faaliyet alanı olarak ticaret, sanayi, yönetim ve hizmetle ilgili

³ Yapılan gözlem ve araştırmalar sonucunda bu bilgiye ulaşılmıştır.

⁴ Bu çalışmada kent ve şehir kavramları eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

işlerle geçimini sağladığı, toplumsal ve kültürel bir örgütlenmenin olduğu yerleşim alanı” şeklinde ifade edilen “şehir” teriminin pek çok çeşitli tanımları bulunmaktadır. Misal, “(...) içinde yaşayanların çoğunluğunun tarım dışı iş-dallarında çalıştığı, nüfus yoğunluğuna sahip, insanların barınmadan eğlenmeye tüm ihtiyaçlarının karşılandığı ve sürekli bir toplumsal gelişim gösteren, bütünleşme derecesinin yüksek olduğu” yerleşim yeri (Keleş, 1973, s. 7) ya da “(...) fertler arası ilişkilerde geleneksel ilişkilerden çok rasyonel davranışların ağırlıkta olduğu, özellikle sanayi ve benzer alanlardaki işlerin ağırlık kazandığı günümüze has bir yerleşme biçimi ve topluluk türü” (Sencer, 1979, s. 9) olarak tanımlamak mümkündür. Şehir kavramı, farklı topluluklardan oluşan yüksek yoğunluklu, kendi yönetim birimleri olan ve toplumun temel ihtiyaçlarını karşılayan, tarım sektörünün azınlıkta, sanayi ve hizmet sektörünün çoğunlukta olduğu, sürekli toplumsal gelişme içinde bulunan yerleşme birimi olarak tanımlanabilmektedir. Şehirler, toplumsal alandaki düzen ve düzensizliğin mekânlarıdır.

Şehir kavramının, uygarlıkla ilgili bir kavram olduğu bilinmektedir. Medine, şehirli/kentli, Türkçede “medeni” uygar, “medeniyet” uygarlık, İngilizcede “city” kent, “civilized” uygarlaşmış, “civilisation” uygarlık manasında kullanılan kelimelerdir. Dolayısıyla kentte-şehirden yaşayanlar medeni/uygar kişilerdir denilebilir. Uygarlık veya medeniyet, bir ülke veya toplumun, maddi ve manevi varlıklarının, düşünce, sanat, bilim, teknoloji ürünlerinin tamamını ifade etmektedir. Uygar kelimesinin yerleşik hayata ilk geçen bir Türk toplumu olan Uygurlardan geldiği de unutulmamalıdır. Kent-şehir ve uygarlık/medeniyet arasında sıkı bir bağ vardır. Şehirlerde yaşayan toplumların uyması gereken kuralları ve şehirlerin de bazı özellikleri vardır. Yörük (1928-1993) “*Şehir Sosyolojisinin ve İnsan Ekolojisinin Teorik Temelleri*” kitabında kentlerin temel özelliklerini şöyle sıralamıştır:

“Şehir, heterojen bir sosyal gruptur. Büyük nüfusuna rağmen yerleşim alanının sınırlılığı sonucu nüfus yoğunluğu vardır. İnsanlar mekân bakımından yakın olmalarına rağmen sosyal mesafe bakımından birbirlerine uzaktırlar. Kent, şahsiyetin, ferdiyetin ve hürriyetin gelişmiş olduğu bir çevredir. Kentte insanlar arasındaki ilişkiler geleneklerin hâkim olduğu enformel yollarla değil, formel ve rasyonel kanunlarla düzenlenir. (Aile, akraba, hemşeri gibi gruplarda enformel ilişkiler sürse de, belirleyici olan hukuksal düzenlemelerdir). Uzmanlaşmaya dayalı, farklılaşmış formel iş organizasyonları yaygınlaşmıştır. Yol ve ulaşım imkânları ile

sosyal unsurların mekânsal hareketliliği ve sınıflar arasındaki sosyal hareketlilik ileri düzeydedir. Kent kültürü dinamik bir yapıya sahiptir. Kentler, sosyal ilişkilere açık, sosyal-kültürel değişimin yoğun yaşandığı yerlerdir. Kent, ekonomik imkânlar, sağlık, eğitim, bilim, sanat vb. bakımdan gelişmiştir. Diğer taraftan kazalar, suç işleme, alkol, uyuşturucu bağımlılığı, sefalet, yabancılaşıma vb. bakımdan sorunları da üretmektedir” (A. Yörükan, 2006, ss. 49-56).

Marx (1818-1883), çalışmalarında toplumsal birçok olgu gibi şehir olgusunu da tarihin belirgin bir dönemindeki üretim ilişkilerini göz önünde bulundurarak tartışmıştır. Bu anlamda şehir de modern toplumun herhangi bir olgusu gibi kapitalist üretim biçimi ile ilişkisi çerçevesinde analiz edilmektedir. Haliyle Marx’ın fikirlerinin şehri, verili bir toplumdaki üretim ilişkilerinin belirleyici olduğu bütünsel bir yapı içinden soyutlamaya imkân vermediği açıkça görülmektedir (Marx & Engels, 2013, s. 82).

Fransız sosyolog, entelektüel ve felsefeci Lefebvre (1901-1991), “toplumun bütün halinde kentleşmesi” önermesiyle başlayarak kentleşmeden-şehirleşmeden⁵ doğan toplum modelini “kent toplumu” olarak tanımlamaktadır. Lefebvre, “kent toplumu” kavramını “sanayileşmeden doğan toplum” olarak açıklamaktadır. Kent toplumu; “tarımsal üretimi bizzat emen veya onun üzerinde hâkimiyet kuran bu süreç sonucunda inşa edilen toplum anlamına gelmektedir” (Lefebvre, 2021, s. 8). Kent toplumu bu anlamıyla eski kent biçimlerinin yok oluşunun sonunda ortaya çıkmaktadır. Henry Lefebvre, kent mekânının sosyal anlamda üretiminin, toplumun -kapitalizmin- yeniden üretilmesinin temeli olduğu düşüncesini savunmaktadır. Yeni sosyal ilişkiler yeni mekânları gerektirir ve yeni üretilmiş mekânlar yeni sosyal ilişkileri gerektirdiği düşüncesinden yola çıkarak toplumsal mekân ve toplumsal ilişkiler arasında diyalektik bir ilişkinin olduğunu ifade etmektedir. Bu bakımdan Lefebvre’ye göre mekân “toplumsal bir üründür” (Lefebvre, 2016, s. 75).

Kentli olmak ve kendini bilmek mekânla bağlantılıdır. Birey kendini bildiğinde aynı zamanda kentini de bilmektedir. Bu iki kavram arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. İnsan fitrat gereği dünyaya geldiği andan itibaren kendisini güvende hissedeceği bir yurt

⁵ Araştırmada “şehir” ve “kent” kelimesi aynı anlamda kullanılmıştır.

edinmek ister. Yer edinmeye, mekân edinmeye ve hatta mekân kurmaya çalışır. Bu yurt ve mekânı kurabildiği ölçüde kendisini tamamlanmış hisseder. Mekânın içinde yer tuttuğu zaman ise birey kendisini mekânın ötesine taşımış olur. Böylelikle hem kentli hem mekân sahibi olmuş olur. Kent ve kentin içinde bulunan mekânlar bireylere aynı zamanda bir aidiyetlik duygusu sunmaktadır. Bu duygu ise bireyi huzura ve güvene götürür. Böylelikle birey “kentli” ve “mekânlı” olarak aynı zamanda huzurlu ve sosyal de olmuş olurlar (Çiçek, 2023, s. 16).

1.2. Sosyolojide Mekân Teorileri

1.2.1. Henri Lefebvre, Mekân ve Din

Henri Lefebvre, 1901’de Fransa’da doğmuş ve Sorbonne Üniversitesi’nde felsefe eğitimi almıştır. 1924’te Philosophies topluluğuna katılmış ve 1928’de Fransız Komünist Partisi’ne üye olmuştur. Nazi işgaline karşı Direniş hareketinde yer almış, 1958’de partiden ihraç edilince Strasbourg Üniversitesi’nde sosyoloji profesörü olarak çalışmış ve Sitüasyonist Enternasyonal ile ilişki kurmuştur. Lefebvre, kentsel dönüşüm ve sınıfsal yapılar üzerine yoğunlaşmış ve “*Gündelik Hayatın Eleştirisi*”, “*Şehir Hakkı*”, “*Kentsel Devrim*”, “*Şehir Hakkı II: Mekân ve Siyaset*” ve “*Mekânın Üretimi*” gibi eserleriyle tanınmıştır. 1991’de Paris’te vefat eden Lefebvre, mekân kavramını toplumsal analiz, Marksist felsefe ve sol siyasetin merkezine taşıyan öncü düşünürlerden biri olarak anılmaktadır (Henri Lefebvre, t.y.).

Mekân, hayatta özgürce yaşayabilmenin önemli yollarından bir tanesidir. Genel olarak bakıldığında mekân, şekillendirmenin ve değişimin üreticisidir. Buradan hareketle mekâna bakıldığı zaman onun sabit ya da cansız olduğu görüşü bir kenara bırakılmalıdır. Çünkü mekân sürekli bir şekilde devinim içinde bulunmaktadır. Mekân, aslı itibariyle canlı ve organik bir yapıya sahiptir. Modern hayatın ve mekânın kapitalist bir sistemle nasıl oluştuğunu anlamaya ve anlatmaya çalışan, bilinen önemli mekân felsefecileri arasında yerini belli eden Henri Lefebvre, düşüncelerin ve fiillerin oluşum serüveninde mekânı bir bütün olarak anlamaya ve anlatmaya çalışmıştır. Böylelikle yeni bir saha açılarak “mekân” ile ilgili araştırmalar yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır. Mekânın genel yapı itibariyle nasıl algılandığını ve kavrandığını öne çıkaran, onun nasıl ve ne şekilde ortaya çıktığıyla ilgili sorularının yanında mekânı daha derinlemesine ele alıp yaşayabilmenin ve mekânın bu dünyadaki boşluğunu konu edinen Lefebvre’ye göre bu

alandaki başat sorun mekânın üretimi sorunudur. Lefebvre'ye göre yaşanan, tasarlanan ve algılanan mekân üçlemesi bulunmaktadır. Ona göre mekân genel itibarıyla içi boş bir kavram veya somut bir nesneye indirgenebilen bir şey değildir. Mekânın bizzat kendisinin sabit ve izole edilmiş bir şey olmadığını tam tersine devinim içinde olan, canlı bir organizma sayılabilecek kadar üretken ve sürekli bir şekilde evrimleşen bir olgu olduğu bilinmektedir.

Lefebvre'ye göre mekân ve zaman herhangi bir içeriğe sahip olmayan değildir. Mekân ve zaman kavramı birbirinden farklı oluşumlar olmasının yanında birbirine belli noktalarda bağlıdırlar da. İkisi de birbiri olmadan olamaz. Buradan yola çıkarak mekânı ve zamanı bütüncül şekilde ele almakla birlikte toplumsal ve tarihsel durumları göz önünde bulundurarak tekrardan biçimlendirmek gerekmektedir. Bu düşünce, Fransız düşünür Lefebvre'nin kent ve mekân felsefesinin ileriye dönük karakteristik özelliğini belirlemektedir. Henri Lefebvre, mekân ve zaman kavramları arasındaki sürekli bağlantıyı onaylamaktadır. Bununla birlikte mekânı ön plana sürerek bu bahis hakkında orijinal bir perspektif geliştirmiştir. Bu perspektif, bahsi geçen kronolojik etmenlerin tamamıyla mekânın üretim yapısına ilişkili olmasıyla bağlantılıdır. Buradan hareketle mekânın üretiminin ne anlama geldiğini ve bu mekânın nasıl biçimde üretildiği konusuna değinmek gerekmektedir.

Henri Lefebvre'ye göre mekân üretiminin ilki mekânın toplumsal üretimi olmaktadır. Mekân, sınıfsal ilişkiler, iktisadi yapı, yönetsel etki eylemleri ve toplumsal ritüellerle meydana getirilmektedir. Misal, herhangi bir kentteki yerleşim sahaları, iş bölgeleri, endüstriyel üretim alanları ve kamusal alanlar buraya dâhil edilmektedir. İkincisi ise mekânın zihinsel üretimidir. Mekân, bireylerin şuurunda olduğu, manalandırıldığı ve sembolleştirdiği bir kavramdır. Bireylerin mekân kavramına ait fikirleri, itikatları, düşünce sistemleri ve ikonografileri, bir mekânın şuuruna nasıl varıldığını ve o mekânın nasıl kullanıldığını etkilemektedir. Sosyal ve kültürel etmenler, mekânın nasıl idrak edildiğini ve ölçüldüğünü belirtmektedir. Misal, bir kentte bulunan anıtlar, park-bahçeler, semboller vb. şeyler o kentte yaşayan halkın zihinsel yapısı, kimliği ya da fikri değerleri ile ilgili ipuçları sunabilmektedir. “*Mekânın Üretimi*” adlı eserinde Lefebvre, mekânın yakın geçmişe dek sadece geometrik, somut bir varlık olarak anlaşıldığını aktarmaktadır. Bu yoruma bakılarak mekân kavramının popüler kullanımda bakir alan kanaati

oluşturduğu görülmektedir. Mekân kavramının bu şekildeki kullanımı aslen Euclides (Öklid) Geometrisinin sınırsız ve simetrik yani izotropik mekânında bulunmaktadır. Lefebvre bu konu hakkında:

“Fakat insanların ve kitlelerin büyük çoğunluğu bu kelimedenden, yeni ve tekil anlamalarla yüklü (büyük harfle) Mekân’ı, yani Uzay’ı, sadece kozmik mesafeleri anlıyordu. Geleneksel olarak bakıldığında, terim matematikten, geometriden (Öklid) ve teoremlerinden, dolayısıyla bir soyutlamadan, içeriksiz bir içerikten başka bir şeyi pek çağrıştırmıyordu... Hatta mekân, içerenin içeriğe ilgisiz kaldığı, ama mutlak, optik-geometrik, Öklidçi-Kartezyen-Newtoncu gibi ifade edilmemiş kimi ölçülere göre tanımlanmış boş bir çevre olarak görülüyordu” (Lefebvre, 2016, s. 21).

Mekânın üretimi konusu, Henri Lefebvre’nin de bahsettiği gibi yalnızca geometrik bir tanım ya da yetersiz bir saha değildir. Mekân, sosyal bağların, doktrinlerin ve bazı güç ilişkilerin çıktısıdır. Mekân genel itibarıyla bireylerin bir arada yaşadığı, çeşitli ilişkiler dâhilinde olduğu ve toplumsal ritüellerini sergilediği bir saha olarak düşünülebilir. Lefebvre’nin, mekânın üretimi ile kastettiği mekânın sadece fiziksel bir mevcudiyet olmadığı ve bununla birlikte içtimai, kültürel ve politik aşamaların bir neticesi olduğudur. Mekân, toplumsal bağların ve düşünce sistemlerinin belirtisi olarak idrak edilmeye çalışılmalıdır. Bu bakış açısından mekânın sadece soyut bir idea ya da geometriksel bir şekil olmadığı, buna ek olarak bireyin yaşamının ve sosyal ilişkilerin bir yansıması olduğu görülmektedir.

Lefebvre’ye göre “Her toplum (dolayısıyla, içerdiği çeşitliliklerle birlikte her üretim tarzı, genel kavramın kendini gösterdiği tikel toplumlar) bir mekân üretir, kendi mekânını üretir” (Lefebvre, 2016, s. 61). Buradan hareketle Lefebvre’nin mekânı üretme konusundan hareketle mekânı dönemselleştirmesinden bahsetmek gerekmektedir. Bununla ilgili Lefebvre:

“Mekân üretimi ve mekânın üretim süreci varsa, tarih de vardır... Üretici güçler (doğa, çalışma ve çalışmanın örgütlenmesi, teknik ve bilgiler) ve elbette üretim ilişkileri, mekân üretiminde –belirlenmesi gereken- bir role sahiptirler. Bir üretim tarzından diğerine geçişin çok büyük teorik önem taşıdığı önceden belirtilmişti; çünkü bu, mekânı alt üst ederek mekâna dâhil olabilen toplumsal üretim ilişkileri

içindeki çelişkilerin etkisidir. Her üretim tarzı –hipotez gereği- kendine *uygun* mekâna sahip olduğundan, bu geçiş sırasında yeni bir mekân üretilir (2014: s.75).”

Buradan hareketle Lefebvre’nin mekânla ilgili bir dönemselleştirme önerdiği görülmektedir. Bahsi geçen dönemselleştirme, Lefebvre’nin ifadesine göre (2014: s.76) mekânın spesifik bir modülünün meydana gelişi ya da yok olması gibi durumları tetkik etmekle sınırlı olmamaktadır. Ayriyeten, dönemselleştirme yaygın üretim rejimleri ve bu üretim rejimlerinin denetlendiği toplulukların tarihini ve teşkilatlarını da değerlendirme doğrultusundadır. Bahsi geçen dönemselleştirmede toplam beş mekândan söz edilmektedir. Bunlar sırası ile “kutsal mekân”, “mutlak mekân”, “soyut mekân”, “tarihsel mekân”, “diferansiyel mekân” ve “çelişkili mekândır”. Bu tarz dönemselleştirmenin, bilhassa Marksist kuramda bilinen üretim stillerinin dönemselleştirilmesiyle paralel olduğu görülmektedir. Her ardışık üretim stilinde illaki bir evvelkinin tamamı ile yok olmadığı görülüyorsa ve hatta ekseri durumlarda paralel olarak entegre olmuş üretim stillerinin ve de sosyal bağlantıların bahsi olduğu gibi mekân mevzusunda da bu tarz bir durum bulunmaktadır. Henri Lefebvre’nin “Avrosentrik-Batı Merkezli” perspektifi, kendisinin çeşitli dönem mekânları ile alakalı çeşitli iddiaları ve yaygın olarak bu dönemselleştirmesi sabit mekân-zaman koordinasyonunda aynı şekilde kullanılamayacağı dikkate alınmalıdır.

Lefebvre, mutlak mekânı aktarırken sosyal tarihin doğum noktasını tabiatın mutlak mekânına temellendirerek aktarmaktadır. Ona göre “Mutlak mekânın beşiği, kökeni (eğer bu kelimeyi kullanmak istersek) tarımcı-pastoral⁶ bir mekân parçasıdır, yani köylülerin, göçebe ya da yarı göçebe çobanların adlandırdığı ve çalıştığı yerler kümesidir” (Lefebvre, 2016, s. 245). Henüz insanların etkisinin olmadığı bir doğada köylerde yaşayan toplumun, göçebelerin veya yarı göçebe sayılabilecek durumda olan çobanların primitif uygulamaları neticesinde toplumsal olan mekân yükselme ivmesi kazanmakta ve onun kapsamı ve etki alanı belirlenmektedir. Mutlak mekânın başat özgünlüğü bireyin yaşantısının tabiat, tabiatın ahenkleri ve kabiliyetleriyle yani ilk etapta doğallıktan bağıni koparmamış mekânla samimi bir etkileşim ve ahenk dâhilinde olmasından

⁶ “Tarımcı-pastoral mekân” kavramı tarım ve hayvancılık uygulamalarının bir arada yürütüldüğü kırsal alanları çoğaltmak için kullanılır. Genellikle köyler, çiftlikler, kırsal bölgeler gibi bölgelerde bulunulur.

kaynaklanmaktadır. Bu sebeptendir ki mutlak mekânın üretilmeye çalışıldığı toplumlarda kişinin fiiliyatı her ne kadar bahsedilen mekânı değiştirmeye ya da dönüştürmeye çabalasa da, mekana başka bir özellik ve profil izafe etse de, yine de Lefebvre'nin deyimiyle “bu mekân tasarlanan değil, ‘yaşanan’ mekândır, mekân temsilinden ziyade temsil mekânıdır; tasarlandığında prestiji azalır ve yok olur” (Lefebvre, 2016, s. 247).

Mutlak mekân, bireylerin bir tek günlük yaşamını idame ettirdiği evrede üretilmemektedir. Lefebvre'ye göre:

“Mutlak mekân, aynı zamanda ve özellikle ölümün de mekânıdır; bu mutlak iktidarın bir kısmı biricik hükümdarın elindedir. Mezarların, mezarlık anıtlarının mekânı – biçimsel güzellik ve ürkütücü içerik şeklindeki ikili özelliğiyle- mutlak mekâna aittir... Aşağı yukarı her yerde, bütün toplumlarda, mutlak mekân, tehditlerle, cezalandırmalarla, hep hissedilen duygularla, zihne değil bedenlere hitap eden anlamla yüklüdür. Bu mekân tasarlanan değil, “yaşanan” mekândır, mekân temsilinden ziyade temsil mekânıdır; tasarlandığında prestiji azalır ve yok olur” (Lefebvre, 2016, s. 247).

Dindar bir birey için mekân, sıradan bir alan değildir, o bireyin nazarında mekân çeşitli farklılıklar sunmaktadır. Dindar birey için öteki mekânlardan nitelik açısından farklı özelliklere sahip mekânlar bulunmaktadır. Bu farklılıklar öteki mekânların manevi veya kutsal bir önem barındırması açısından diğer mekânlardan farklı olmaktadır. “Tanrı Musa'ya, “Buraya yaklaşma, ayaklarından ayakkabılarını çıkart; çünkü durduğun yer kutsal bir topraktır” demektedir (Eliade, 1991,s.1). Buradan hareketle denilebilir ki kutsal ve manevi mekânlar bulunmakla birlikte kutsal ya da manevi olmayan mekânlar da bulunmaktadır. Dindar birey için kutsal mekânın var olması, kendilerinin de mekânla birlikte var olmasını ifade etmektedir. Kutsal mekânın bulunması demek bir “Kutsal”ın var olduğuna işaret etmektedir. Var olan “Kutsal”ın ortaya çıkması, sonsuz ve sınırsız mekânda bile net ve özel bir merkez noktası oluşturarak mekânda dikkate değer bir merkez yaratmaktadır. Böylelikle kutsal mekânın ortaya çıkışının dindar birey için önemli varoluşsal bir değer sergilediği görülmektedir. Dindar birey bu sebepten “Dünyanın Merkezi”ne yerleşmeye çaba sarf etmiştir. Dünyada yaşayabilmek için onu kurmak gerekmektedir” (Eliade, 1991, s. 2). Lefebvre, “kutsal mekânın” meydana gelişi

ile ilgili ilk kent devletlerinin kurulmasına ve buna bağılı olarak vassallık sistemine⁷ rastladığını belirtmektedir. Kutsal mekânın ironik özelliklerinden bir tanesi, bir yandan uygulanan politik liderliğin yönetimdeki hareketleriyle onun doğal gidişatından devre dışı bırakılmış olması, diğer bir yandan onun buna rağmen tabii olarak dikkate alınmasının sürdürülmesidir. Evvelden “şehir, kentsel mekân, kimi zaman güçlkle de olsa, kontrol ettiğı kırsal mekânla simbiyoz halinde yaşar... Şehir-Devlet sabit bir merkez oluşur, şehir-devlet “kendini merkez ve ayrıcalıklı yer haline getirir ve etrafını da damgasını taşıyan bir periferiyle çevirir. Önceden var olan geniş mekân artık tanrısal bir düzene tabidir” (Lefebvre, 2016, s. 246). Bu durum şöyle ifade edilebilir ki, tabii ve toplumsal ilişkiler bağlamında mekânsal bir farklılaşma baş göstermektedir ve bununla birlikte sosyal ilişkilerin oluştuğı toplumsal mekânda çevresel bölgeler (periferi) ile merkez arasında bulunan bir farklılaşmanın-ayrımın da oluşmaya başladığı görülmektedir.

Henri Lefebvre “kutsal mekân”ın üretimiyle birlikte cezaların, şiddet ve tehditlerin, imtiyazlı olarak saptanmış sahalardan ve ilahi olan ile lanete uğramış- lanetli sahalardan meydana gelen bu tür bir mekânda da, toplumsal kuralların normal kabul edilerek doğal seyrinde mekânsal olarak idame edilmesine devam edildiğinden bahsetmektedir (Lefebvre, 2016, s. 264). Öte yandan siyasi ve dini merkez, kent ile kır-köy hayatı, başka bir ifadeyle tarımsal mekân ve kentsel mekân arasında bir çatışma söz konusu olmaktadır. Yasaklama ve koruma regölasyonları merkezi sahalara-mekânlara sihirli ve dini bir esinti vererek başka yerlerden gelen gayet hakiki tehlikelere karşı bir tedbir özelliğı taşımaktadır. Böylece dini ve siyasi merkezin kırsal sahadaki fazlalık nesne ya da ürünlere de müdahale etmiş olmaktadır. Lefebvre bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Şehir -kendi yeriyle birlikte- civar köy sayesinde yaşar; toprağın meyvelerinden ve kırsal çalışmadan haraç alır. Dolayısıyla civar köye kıyasla, ikili bir karakter vardır: kırsal toplumun artı ürününe⁸ el koyan şehirli grup; idari ve askeri yetkilere sahip, dolayısıyla koruma sağlayabilen şehirli grup. Kimi zaman bu özelliklerden biri güç kazanır, kimi zaman diğeri. Şehir kırsal bir mekâna sahip çıkarak kâh bir annelik

⁷ (...) “savaşçı ideali” yani, “karşı karşıya olan iki insanın biriyle zıt biçimde yaşamak anlamında” özgürce girdiğı karşılıklı yarar sözleşmesi olarak (...)” tanımlanmaktadır (Marshall, 1999, s. 243).

⁸Lefebvre tarafınca Marksist ekonomi teorisinden üretilen artı ürün kavramı, kapitalist üretim süreçlerinin yalnızca ekonomik anlamda değil, mekânsal açıdan da fazlaca değer meydana getirerek bu değeri sermaye birikimi ve iktidar ilişkilerinin devamı için kullanmaktadır.

gerçeği edinir (ambarlar, rezervler oluşturur, -artı ürünün bir bölümünü karlı mübadeleler için kullanırken değişen bir bölümünü de ilgililere geri verir): kâh eril ya da erkeksi bir gerçek edinir (sömürürken korur, korurken sömürür; iktidarı elinde tutar; gözler, kurallar koyar, kimi zaman –Doğu’da- tarımı düzenler, set çekme, sulama drenaj gibi büyük çalışmaları üstlenir.” (Lefebvre, 2016, s. 246).

Bu bilgiler ışığında şehir-devletlerin meydana gelişinden Orta çağ denilen (1000-1300) döneme kadar kutsal mekânın üretimi görülmektedir. Böyle bir dönemde herhangi bir şekilde dini, siyasi ya da ekonomik bir ayırımdan söz etmek mümkün gözükmemekle birlikte kutsal mekânın üretimi hakkında dini-siyasi iktidarın ve bununla da birlikte ekonomik fonksiyonların üzerinde dinsel ürünlerin ve sembollerin işlevsel olduğu görülmektedir. Yukarı Orta çağ döneminde ise kutsal mekân üretimi değil, onun yerine yeni bir mekân anlayışı oluşmaya başladığı bilinmektedir. Bu dönemden başlayarak dini-kozmolojik semboller olmadan mekânın yeniden üretimi gündeme gelmiştir. Lefebvre’nin tabiriyle “Roma’nın dinsel ve siyasal mekânını laikleştiren yeni bir mekân yerleşmiştir. Bu da onu tarihsel mekâna, birikim mekânına dönüşmeye hazırlamıştır” (Lefebvre, 2016, s. 264).

Lefebvre’ye göre mutlak ya da kutsal mekânların yok olmaya başlaması o dönemki Roma’nın “barbarlar” tarafınca işgal edilmesiyle gerçekleşmiştir. Aslında bu işgal ediliş süreci farklı açılardan bakıldığında yepyeni bir mekânın üretimine ya da doğuşuna zemin hazırlamış olmaktadır. Buradan hareketle denilebilir ki, Roma âlemini ters düz hale getiren mühim değişikliklerden bir tanesi Cermen-Germen barbarlarınca Avrupa’da ilk önemli ve büyük tarım modernizasyonu gerçekleştirilmişti (Lefebvre, 2016, s. 243). Yapılan bu değişimin ve dönüşümün sistemli bir tarım hayatına geçişi kolaylaştırdığı görülmektedir ve böylece siyasi ve ekonomik bir sistem olan feodalizm tarzı bir üretim sisteminin ortaya çıktığı bilinmektedir. Bahsi geçen değişim ve dönüşüm, “Barbarların” o mekânlarda yer etmeye başlamasıyla birlikte şahsa ait olan mülkiyetin özelliğinin değişikliğiyle meydana çıkmıştır. Lefebvre’ye göre “Barbarlar kutsal mülkiyete tecavüz ederek onu döllediler... Barbarlar -deyim yerindeyse- mekânı temizlediler; en eski işaret noktalarını, tarımcı-pastoral döneminkileri, daha doğrusu tarımcı olmaktan ziyade pastoral dönemindekileri yeniden ortaya çıkardılar” (Lefebvre, 2016, ss. 263-264). Böylelikle, kutsal ve özel olan mülkiyeti dinsel etkilerden arındıran güncel mülkiyet hakkı “doğanın, kozmosun ya da dünyanın seyrine son vererek, yorumlamak yerine

dönüştüren mütehakim eylemlerin yolunu gösteriyordu” (Lefebvre, 2016, s. 263). Böylelikle, bahsi geçmekte olan barbar istilası/saldırısı Roma özel mülkiyetinin kutsala yakın ve koşulsuz özelliğini sekülerleştirerek, önceki sosyal uzamsal yapı düzeninin koşulsuzluğunu yok ederek soyut ve tarihsel mekânların güncel-yeni şekillerinin oluşmasını mümkün kılmıştır. Yavaş yavaş ortadan kaldırılan bu mekâna karşılık, gelişmeye başlayan ticari bağlantılara da paralel olarak bir birikim mekânı üremeye başlamış oldu. İşte bu safhada “hâkim olduğu topraklarla birlikte Batı’nın tarihsel şehri” (Lefebvre, 2014: 77) iktidar sahibi bir subjekt vaziyetindedir. Var olan kentlerde pazarların oluşması ve ticaretin de gelişmeye, büyümeye başlamasıyla birlikte kendiliğinden ekonomik değer de genellik kazanmıştır. Ufak ölçekli üreticilerin bir çatı altında toplanarak dernekler, esnaf birliği vb. şekildeki koordinasyonlarıyla kentte ayrıyeten “toplumsal olarak üretebilen kolektif emekçi sahneye çıkar” (Lefebvre, 2016, s. 266) böylelikle ekonomik değerın popülerlik kazanması ve de soyutsallık kazanmasına paralel olarak zaman ve çabanın soyutsallık kazanması da mevzu bahis olmuştur.

Lefebvre, soyut mekânı kaosun ve savaşın bir sonucu olarak görmektedir. Bu soyut mekân politik bir yapıya sahiptir, devlet tarafınca oluşturulmuştur; böylelikle de kurumsaldır denilebilmektedir. İlave olarak soyut mekân akümülayon süreçleri ve varlığa uyan, yüksek oranla da bunlarla biçimlendirilen bir mekân olmaktadır. Yalnız Lefebvre’nin yapmış olduğu bu analizde dikkate değer yer, soyut mekânın politik yönüne olan önceliğidir. Soyut mekânın başat nitelikleri soyut mekânın var oluşu ve de kökünde olan sebeplerden ötürü, benzerlik ve bu benzerlikten meydana gelen işlevselliktir. Ona göre tabiatında ve kökünde agresyon barındıran ve bu agresyonu içinde muhafaza eden devletin temel faaliyetlerinden bir tanesi yer edindiği mekânda karşısında direnen her bir şeyi yok etmektir. Devlet temelde homojen bir soyut mekân oluşturmaya çalışmaktadır ve her şeye hükmetmek istemektedir. Buradan hareketle Lefebvre’ye göre soyut mekân daha ziyade siyasi olmaktadır (Lefebvre, 2016, s. 294). Soyut mekânın bakış açısına göre devlet, mekânın baştacıdır-efendisidir. Bu bakış açısı ise evvela devlete neden-sonuç ilişkisini bağışlayan Hegelcilikte yatmaktadır. Soyut mekânın bir diğer mühim felsefi kökeninde mekânın ve tabiatın ıllellikle uyumlu ve hesaplanabilir detaylı değerlendirmesine önemli bir tonlamada bulunan Kartezyen felsefe (Descartes felsefesi) olmaktadır. Bilhassa Lefebvre’ye göre bu Kartezyen bakış sebebiyle soyut mekân, “beyaz kâğıdın, çizim tahtasının, planların, kesimlerin, yükseltilerin, maketlerin, yansıtımaların”

(Lefebvre, 2014: 215) mekânı olarak görülmektedir. Ona göre “kavranılır olanı siyasetle, bilgiyi iktidarla kaynaştıran” (Lefebvre, 2014: 314) bilhassa felsefi kökenlerden destek aldığından, evvela siyasi bir araç olarak görülen soyut mekân hakkında “dar ve duyarsız bir rasyonellik” ten (Lefebvre, 2014: 215) bahsedilmektedir.

Soyut mekân her ne kadar homojen olarak tanıtılsa da aslında böyle bir durumdan söz etmek yanlış olmaktadır. Lefebvre’ye göre soyut mekân kapitalist oluşumun bir parçasıdır ve bu oluşum siyasi hedefler üçgeninde boyut kazanmaktadır. Mekânın nizamı ve kullanımı devletin ve de iktidarın var olan yapısını korumak ve ileriye taşıma amacı ile sürdürülebilir kılınmaya çalışılmaktadır. Bu düşünce, mekânın yalnızca fiziksel bir yapıdan ziyade toplumsal ve politik bir yapıyı da barındırdığını göstermektedir. Lefebvre bununla ilgili şöyle bahsetmektedir:

“Soyut mekân homojen *değildir*; amacı, anlamı, ‘hedefi’ homojenliktir. Bunu dayatır. Kendi içinde çok birimlidir. Geometrik ve görsel olan birbirini tamamlar ve zıtlar, aynı etkiyi farklı biçimde hedefler: ‘Gerçeğin’, bir yandan boşluk içinde, başka nitelik olmaksızın, ‘düzlem’e indirgenmesi, diğer yandan aynanın, imgenin ve saf gösterinin, donmuş saf bakış altında yassılaşmaya indirgenmesi. Fallik olana gelince, bu mekânın içinde ‘bir şeyin’ olması için, gösterileni boşluk değil, -yıkıcı güç içinde- doluluk olan, dolayısıyla doluluk yanılsaması ve mit taşıyan bir ‘nesne’ tarafından doldurulma olan gösterene ilaveten gelir. Böyle bir mekânın kullanım değeri münhasıran siyasidir. Eğer ondan falanca hedefi ve falanca eylem aracı olan bir cut haliyle iktidar, mevcut haliyle devlet var olduğu içindir... Demek ki, soyut mekânı homojen olarak tahayyül etmek, sonucu neden olarak gören ve hedefi de gerekçe olarak gören bir temsildir” (Lefebvre, 2016, s. 294).

Tüm bunlardan hareketle, soyut mekân kapsamlı, içerikli ve güçlü tutarsızlıklarla işgal edilmektedir, ikilemlerden oluşmaktadır ve de mevcuttaki ikilemleri gittikçe belirginleştiren nitelikler bulundurmasaydı, soyut mekânın bizzat kendisi ikilem olmasaydı otorite tarafınca bu soyut mekâna böyle bir değer biçilmeyecekti denilebilir. Bu kadar ikircikli bir yapıda olmasından kaynaklı Lefebvre’nin mekânları dönemlere ayırmasında soyut mekânın bir eki dâhilinde ikircikli mekânla karşılaşılmaktadır. Soyut mekân, günümüzde de var olan durumunu devam ettirmektedir. Yalnız 1960-70’li tarihlerden süregelen yoğun kapitalizm sistemi, mekânın üretimi proseslerine ve mekân ikiliklerine ilginç özellikler ve de sayısal özellikler kazandırmıştır. Buradan hareketle

bugünün soyut mekânlarının başat özeliğinin onun ikircikli bir yapıya sahip olması olduğu görülmektedir. Kapitalist sosyal bağlar günlük hayatın neredeyse bütün sahasında yer edinirken, sanayi kapitalizmi sürecinde hâkim olan sermaye ile emek arasındaki tutarsızlık, başka şekillerde hala varlığını idame ettirmektedir. Fakat bu tutarsızlık, kapitalist sosyal bağların günlük hayatın tüm kapsamına yayılma hızıyla birlikte güncel tutarsızlıklara yön vermiştir. Bu güncel tutarsızlıklar, üretim bağlantılarının mekânsal anlamda tekrardan üretimiyle alakalı bütüncül tutarsızlıkları barındırmaktadır. İlaveten, bahsedilen tutarsızlıkların bir kısmı, mekânın üretimiyle intikal ederek veya doğrudan bağlantılıdır. Başka bir ifadeyle kapitalist toplumda mevcut olan sermaye ve emek arasında bulunan tutarsızlık, geniş alanda bir tutarsızlık kapsamının oluşmasına entegrasyon sağlamıştır. Bahsi geçen bu tutarsızlıklar, üretim bağlarının mekânsal kısmını ve mekânın üretim evrelerini içermektedir. Kapitalist sosyal bağların yaygınlaşmasıyla beraber bu tutarsızlıklar fazlasıyla kompakt duruma gelmiş ve bu şekilde mekânsal söylemlerde meydana çıkmıştır. Bu söylem, kapitalizmin günlük hayata ve de mekânsal üretim evrelerine olan tesirlerini ifade etmektedir. Tutarsızlıkların eş zamanlı şekilde bağlantılı olduğu ve mekânsal açıdan da izini devam ettirdiği anlaşılmaktadır.

Lefebvre'nin üzerinde durduğu önemli bir husus da “mekân üçlemesi”dir. O, mekânın deneyimlenmesini üç başat öge üzerinden gerçekleştirmiştir. Bunlar: tasarlanan, yaşanan ve algılanan ögelerdir. Bu ögeler, mekânın kavramsal olarak açıklanabilmesi için önemli bir paya sahiptir. Mekân üçlemesi diye bahsedilen bu oluşum, mekânın nasıl üretildiğinin idrak edilmesini, mekânın tecrübesinin analiz edilmesini ve fiziksel, zihinsel ve sosyal mekânlar arasındaki bağların, zıtlıkların ve de regülasyonların analiz edilmesine fırsat sağlamaktadır. İdrak edilen bileşeni, mekânın kişiler tarafından algılandığı formuyla belirtir. Toplumun mekânı hangi şekilde gördüğü, duyumsadığı ve kavradığı bu ögenin içinde barınmaktadır. Aynı zamanda kurgulanan ögeyi, mekânın özenle düşünülmüş bir tarzda organize edilmesi ve yapılandırılması anlamına gelmektedir. Mekânın varoluşsal bir biçimde nasıl yapılandırılmış olması, yapıların nasıl planlandığı ve inşa edilip yerleştirildiği bu ögeye misal olarak sunulabilir. Genel olarak, Lefebvre'ye göre mekânın deneyimlenmesi-tecrübesi, yaşanan, tasarlanan ve algılanan ögelerin bir araya gelmesiyle gerçekleşmektedir. Bu ögeler, mekânlar arası bağların, mekânın üretiminin ve onun tecrübe edilmesinin önemini anlaşılmalarını sağlamaktadır. Lefebvre'ye göre:

“Üçlü: algılanan – tasarlanan – yaşanan (mekânsal olarak: mekân pratiği – mekân temsili – temsil mekânları), soyut bir ‘model’ statüsü atfedilirse kapsamını yitirir. Ya somutu (‘dolaysız’ı değil) ele geçirir ya da kısıtlı –diğer ideolojik dolayımından biri olmak gibi- bir önem taşır. Yaşananın, tasarlananın, algılananın birbirine yaklaşması, dolayısıyla ‘özne’nin, herhangi bir toplumsal grup üyesinin kendini kaybetmeden bunların birinden diğerine geçebilmesi kendini dayatan bir şeydir” (Lefebvre, 2016, ss. 69-70).

Buradan hareketle Lefebvre’nin ürettiği üçlü mekân algısının onun açısından bakıldığında tüm dönemlere ve “üretim tarzlarına” yaymak mümkün görünmektedir (Lefebvre, 2016, s. 70).

Genel itibariyle, Lefebvre’ye göre, hemen her türlü üretim ilk olarak mekânın oluşmasını ve düzenlemesini ifade etmektedir. Mekânlar kendiliğinden, doğal olarak meydana gelen şeyler olmamaktadır. Lefebvre, kapsamlı bir şekilde mekânı anlattığı eserinde (2016), çok katlı bir mekân fikriyatı sunmaktadır. Bu fikriyatlar mekânların nasıl meydana geldiğini ve insanlar tarafından nasıl işlevsel hale getirildiğini aktarmaktadır. Lefebvre, başat olarak Marksist yapıya ait düşüncelere karşı çıkmaktadır. Bu yapıya ait düşüncelere bakıldığı zaman, mekân yalnızca bir üst yapı olarak görülmekte ve üretim aşamalarından ayrı olarak değerlendirilmektedir. Fakat Lefebvre bu konuya herhangi bir üretimin mekânsal üretimden gayrı düşünümeyeceği gerçeğini getirmektedir. Toplumlar, mekânlarını bizzat kendileri üretirler ve de o ürettikleri mekânlarda yaşamını idame ettirirler. Toplumlar arası bağların tekrardan üretimi demek toplumsal mekânların da tekrardan üretilmesi anlamına gelmektedir. Lefebvre, mekânı yalnızca bir şekil-biçim ya da boşluk olarak görmemektedir. Ona göre mekân, toplum arasındaki bağların sıkı şekilde temas halinde olduğu bir kavrayıştır. Mekânı anlayabilmek için öncelikle insanlar arası ilişkileri kavramak gerekmektedir. Çünkü mekân, içinde barındırdığı kuvvet bağları, ikilemler, farklı tarihi dönemler gibi öğelerin bir sonucudur. Toplumsal mekâna bakıldığı zaman, onun yalnızca o toplum tarafından şematize edilmiş (yapılandırılmış) bir mekân olarak algılanması doğru görülmemektedir. Lefebvre, mekânı toplumsal alışverişin, iletişimin bir aksi olarak görmekte ve nihayetinde mekânın toplumsal ilişkilerin bir sonucu olarak görmektedir. Buradan hareketle Lefebvre mekânı, yalnızca düz bir mekân anlayışıyla ya da toplumsal bir mekân kavrayışıyla sınırlı kalmaması gerektiğinden bahsetmektedir (Kardeş, 2019, s. 638). Sözün özü, Henri Lefebvre “(...) dünyanın

kavramsallaştırılmasından şehirlere ve kırsal çevrelere, oradan da içinde yaşadığımız evlere kadar çeşitli alanlarda mekânın hayatlarımızda oynadığı rol hakkında sorular sorar.” (Lefebvre, 2017, s. 10).

1.2.2. Michel Foucault, Mekân ve Din

Michel Foucault (1926-1984), Poitiers’de hekim bir babanın oğlu olarak doğmuştur ve École normale supérieure’de felsefe ve psikoloji eğitimini almıştır. Bilgi ile iktidar arasındaki ilişkiyi sorguladığı ve tıp gibi normalleştirme pratiklerine dair eleştirilerini geliştirdiği bu yıllarda “Deliliğin Tarihi” (1961) ve “Kliniğin Doğuşu” (1963) gibi önemli eserler kaleme almıştır. Foucault, sanat, temsil ve dil üzerine de yoğun çalışmalar yaparak “Kelimeler ve Şeyler” (1966) ve “Bu Bir Pipo Değildir” (1968) gibi eserler yayımlamıştır. 1970’te Collège de France’ta profesör oldu ve modern hapishaneler ile denetim toplumu üzerine “Hapishanenin Doğuşu” (1975) kitabını yazmıştır. Ölmeden önce yayımladığı son eseri “Cinselliğin Tarihi” (1976-1984) ile estetiği hayatın bütününe yayan bir varoluş estetiği kavramı geliştiren Foucault, 25 Mayıs 1984’te vefat etmiştir (Michel Foucault, t.y.).

Mekân, genel anlamıyla somutlaşmanın, yapılaşmanın izlerini taşımaktadır. Foucault’nun yapıtlarına genel itibariyle bakıldığında görülecektir ki mekânın var olan düzenini ayrı mekânsal varyasyonlar dâhilinde bilgi-iktidar kelimeleri ile tarif etmektedir (A. Yıldırım, 2020, s. 13). Michel Foucault’nun eserlerinde mekânın düzenini anlatmak üzere kullanmış olduğu kavramlar şunlardır: Dilin Uzamsallığı, Söylemin Sosyal Eylemin Uzamsallığı.

Dilin Uzamsallığı (Mekânsallığı): Dilin uzamsallığı, Foucault’nun “*Bilginin Arkeolojisi*”⁹ ve “*Kelimeler ve Şeyler*”¹⁰ adlı yapıtlarında başat olarak değindiği bir kavramdır. Bahsi geçen kavram, dilin mekânsal eylemlerini ve edebi yapıtların, sanat eserlerinin, dokümanların vb. gibilerin ifade birimlerinin mekânını içermektedir. Genel yapısıyla dil, belli bir mekân ve zaman kontekstinde sosyal eylemleri şekillendirmekte ve içerik oluşturmaktadır. Michel Foucault ‘ya göre, bilgi iktidarı yapısı itibariyle dilin mekânsal-

⁹ Kitabın ilk yayım tarihi 1969

¹⁰ Kitabın ilk yayım tarihi 1966

uzamsal işlevlerine dayanmakla birlikte belli olan bir mekân sistemi üstünde etkili olmaktadır.

Söylemin Sosyal Eylemlerin Uzamsallığı (Mekânsallığı): Foucault, “*Hapishanenin Doğuşu*”, “*Deliliğin Tarihi*” ve “*Kliniğin Doğuşu*” adlı yapıtlarında anlatının ve sosyal eylemlerin mekânsallığına (uzamsallığına) değinmektedir. Bu yapıtlarında, anlatının belli mekânlarla bağı ve sosyal eylemlerin mekânsal yapılandırmaları önem kazanmaktadır. Misal, hapishaneler ve ruh-sinir hastalıkları hastaneleri, takip etme, kısıtlanma, ayırma vb. gibi yönetimin uzamsal araçlarının işlev gördüğü yerler olmaktadır. Foucault, bahsi geçen uzamsal düzenlemelerin yönetimin bir temsili olduğunu savunmakla birlikte toplumun belirli takımlarını denetlemek ve tertiplemek için kullanıldığını savunmaktadır. Bahsi geçen ayrımlar, uzamın sistemini kavramak için kullanılan bazı kavramlar aracılığıyla açıklanmaktadır: Bilginin Arkeolojisi, İktidarın/Yönetimin Düzeni.

Bunlardan ilki “Bilginin Arkeolojisi” Episteme: Foucault ‘ya göre episteme bilginin tarihi şartlarını ve belli olan bir zaman diliminde geçerliliği olan kavrama ve bilgi türlerini ifade etmektedir. Bilginin Arkeolojisi, dilin mekânsallığına odaklanmakta ve dilin mekânsal işlevlerini içermektedir. Spesifik bir epistemik sistem, dilin uzamsal yapılarını ve bağlantılarını belirlemektedir.

İkincisi “İktidarın/Yönetimin Düzeni”: Bu kavram genel yapısı itibariyle Foucault’nun iktidar/yönetim kavramları çerçevesinde şekillenmekle birlikte uzamsal araçları da içerisinde barındırmaktadır. Yönetim, uzamın ayrılması, kapatılması, takip edilmesi ya da tertip edilmesi haliyle tesirini göstermektedir. Bahsi geçen uzamsal/mekânsal tertipler, sosyal işlevsellikleri ve de etkileşimleri belirlemektedir (A. Yıldırım, 2020, s. 13). Buradan hareketle iktidarın düzeninin, hayatı sistematik hale getirdiği, arkeolojik düzenin ise hayatın olumlu yönünü içerdiği görülmektedir. “İktidarın olduğu yerde direniş de vardır” diyen Foucault’ya karşılık “...direniş nerededir..” sorusu sorulmaktadır (A. Yıldırım, 2020, s. 14). Yıldırım (2020) bunu şu şekilde açıklamaktadır:

“(…) Bunun için iki düzene de dâhil olmayan, bir sapma olarak düşünülen, üçüncü bir yol önermek itiyorum. O da her iki düzenin formuna sahip ancak onlardan farklı

olan heterotopyalardır¹¹... Foucault heterotopyayı, jeneolojik çalışmalara yoğunlaşmadan önce birtakım vesilelerle (radyo konuşmalar, mimarlar için konuşma) dile getirir. Özellikle heterotopyanın önemi, Foucault'nun doğrudan mekânla ilgili olarak ilk defa düşüncelerini ileri sürmesinden gelir. Ancak daha sonra bunu geliştirmez. O nedenle heterotopya, Foucault'nun belirlediği biçimlerde olduğu gibi Foucault 'ya rağmen düşünmeyi olanaklı kılan, spekülatif bir sorunsaldır... yaşam kavramıyla bağlantı kurmanın üçüncü noktası heterotopyanın düzenlenme biçimleridir. Böylelikle yaşam kavramı, mekânın bu üç düzenini/düzenlenme biçimlerini keserken çerçevenin tamamlanmasını da sağlamaktadır. Buna göre Foucault'nun tartışma hattını belirleyen bilgi ve iktidar ilişkilerinin altında, yaşam kavramı olduğu iddia edilebilir.” (A. Yıldırım, 2020, s. 14).

Foucault'nun mekân düşüncesinin temelinde uzam yerine konum-mevki bulunmaktadır ve ona göre önemli olan ise bunlar arasındaki ilişki ağlarıdır. Foucault' nun kaleme aldığı ilk yapıttan son yapıtına kadar “zaman ile mekânın aynı madalyonun farklı yüzleri” olduğu görülmektedir. İkisinin birbirinden bağımsız olması mümkün görünmemektedir. Tarihselliğin ardından Foucault'nun anlatmak istedikleri postmodern bir bakış açısıyla incelendiğinde yeni yeni anlaşılmaya çalışıldığı görülmektedir (Soja, 2019, s. 31). Tüm bunların yanında John Berger de hemen hemen tüm nesirlerinde mekân ve zamanın aynı noktada buluşması üzerinde durmaktadır. Bu durumu Soja (2019) şu şekilde dile getirmiştir:

“En son çalışmaları arasında *A Question of Geography* (Coğrafya Meselesi) başlıklı bir oyun, *And our faces, my heart, as brief as photos* (*Ve Yüzlerimiz, Kalbim, Fotoğraflar Kadar Kısa Ömürlü*) (Berger, 1984) adında sevgiyi görsellik üzerinden ele alan kişisel bir şiir ve düzyazı kitabı vardır. Berger, tarih ve coğrafya, köken ve peyzaj, dönem ve bölge arasında kurduğu dengeyi simgelercesine, bu ince kitaba “Birinci Bölümün Konusu Zaman, İkincininkiyse Mekân” diyerek başlar. Kapsayıcı temalar da buna uygun şekilde devam eder: İlk kısmın başlığı “Bir zamanlar”,

¹¹ Foucault, heterotopya kavramını, toplumun normlarının dışında kalan ve farklı kurallarla işleyen mekânlar olarak tanımlar. Hapishaneler, hastaneler, lunaparklar ve mezarlıklar gibi yerler heterotopyalara örnektir.

ikincinin ise “Burada” dır: Biri ötekinden üstün olmadığı gibi ikisine de mutlaka bir arada nüfuz edilir.” (Soja, 2019, s. 34).

Bir zaman sonra Foucault ‘ya göre zaman olgusu kutsallığını kaybetmiştir, buna rağmen bir mekân, mekânın aşamalı oluşumunu oluşturan ve kamuya ait mekân, özel mekân, boş zaman geçirme mekânı, iş-çalışma mekânı vb. etkileşimlerle birlikte direkt bir şekilde görülemeyen kutsallaştırma kazanımlarıyla ele alınmaktadır. Foucault’nun bahsettiği heterotopya farklı olguları etkileşim haline getirebilen, bu olguları gerekli bir şekilde yansıtabilen veya tam aksine çevirebilen yadsımalardır. Aslına bakılırsa heterotopya, bireyin kendisini görebildiği ve de gördüğü zaman bulunduğu mevkii sorgulatabilen bir çeşit yansıma ve yansıtma aracı olan ayna işlevi görmektedir. Bu pencereden bakıldığı zaman heterotopya, bireyin o aynaya bakıp da özünü görmesi ve o öze dönmek istemesi bununla birlikte bireyin kendini yenileyerek tekrardan meydana getirmesi, son olarak ise reel olan ve olmayan şeylerin birleşip bir kabın içinde erimesi olarak görülebilmektedir. Hemen hemen tüm topluluklarda meydana gelen sorunlar heterotopyaları oluşturmaktadır ve heterotopyaların oluşturmuş olduğu bu mekânlar zamanla kuralları olmayan, sınırları olmayan bir mekâna dönüşmüştür. Tüm bunlarla birlikte heterotopya, birbirinden bağımsız ve alakasız mekânları da yan yana koyabilmektedir. Foucault, bunu aynı mekândaki farklı olguların bir araya getirerek kendi içinde bir bütün oluşturmaları şeklinde yorumlamaktadır. Bu bütünün ya da genel anlamıyla mekânın ortak özelliği birbiriyle ilgisiz ve zıt alanları ortak bir realitede bir araya getirebilmesidir. Mekân heterotopyasının yanında bir de zaman heterotopyasından bahsetmekte olan Foucault, müzeler, mezarlıklar, anıtlar, arşiv odaları ve kütüphane gibi mekânları da birer heterotopya olarak belirtmektedir. Bunun tam karşısında bulunan mekânlar ise zamanın nasıl eridiğinin farkına varılmayan eğlence mekânları olan fuarlar ve süreli olan festivaller gibi heterotopyalar bulunmaktadır. Foucault genel olarak heterotopyayı aktarırken eğlence yerleri, panayır, karnaval vb. seremonilere değinse de özellikle mekânsal kaynaklara değinmekte ve mekânsal atıfları kullanmaktadır (Karaçizmeli, 2021, s. 176).

Foucault ‘ya göre uzam sonradan meydana gelmiş bir ürün olmamakla birlikte tam aksine kendine has bir geçmişi bulunmaktadır (A. Yıldırım, 2020, s. 15). Bu durumu “kozmozgenesis” (evrenin oluşumu) ve “topogenesis” (mekânın oluşumu) kavramlarıyla açıklamaktadır. Kozmozgenesis-kozmozgenez, genel hatları itibarıyla kozmolojik,

mitolojik ve teolojik bir geçmişe sahiptir. Kozmogenezis, kâinatın yaratılışını ya da onun ilk başta ne olduğunu aktarmaya çalışan bir kavramdır. “Kozmo” kâinatı ifade etmekte iken “genesis” doğuşu ya da oluşumu ifade etmektedir. Genel bir çerçevede değerlendirildiğinde kozmogenezis, kâinatın-evrenin nasıl ve niçin oluştuğunu, nasıl bir gelişme seyri izlediğini aktarmaya çalışan bir kelimedir. Herkesçe bilinen Big-Bang (Büyük Patlama-Yaratılış-Oluş) teorisi, kozmogenezisi ilgilendiren teorilerden bir tanesi olmaktadır. Kâinatın büyük bir patlama sonucunda meydana geldiğini ve onun o andan itibaren gittikçe yayıldığını öne sürmektedir. Kozmogenezis kavramı, bireylerin kâinat ve yaratılışı hakkındaki sorularını cevaplayıp anlamaya çalışan bir alanı ifade etmektedir. Diğer kavram olan “Topogenezis” ise kısaca “yer oluşumu” anlamına gelmektedir. Topogenezis, uzamın ve inşaların çevresel anlamda nasıl anlaşılması gerektiğini ve buna uygun tasarıların nasıl oluşturulması gerektiği konusunda insanlara yardımcı olmaktadır. Burada Foucault, daha çok *polis*, *polis*in bir uzantısı olan ev-hane-yurt-mekân üzerinde anlaşılacak istenmiştir (A. Yıldırım, 2020, ss. 15-16).

Foucault, özne, zaman ve mekân veya devlet, coğrafya ve tarih bağlantıları arasındaki durumları kapsamlı şekilde tekrardan üretmeye çalışmıştır. Foucault’nun özellikle mekân konusu üzerinde durmasının temelinde 1960-1970 yılları içerisinde (bilhassa 1968 olayları esnasında)¹² Fransa’da bulunması ve bu zaman diliminde uzamın-mekânın siyasi ve pratik idrakine yaslı olan bağımsızlaştırıcı niteliklerini deneyimlemesi yatmaktadır (Alataş vd., 2020, s. 60).

Lefebvre ‘de var olan mekân üçlemesini Foucault “özne”, “iktidar”, “mekân” olarak ele almaktadır. Foucault, mekân ve iktidar ilişkisini kanun, retorik ve mimariyi barındıran olgularla birlikte yetki sahibi kişileri bir yandan toplumsal anlamda öteki yandan bireysel anlamda şekillendiren, kurallarla birlikte tanımladığı varoluşlara bağlayan ve bu şekilde gözetim altında tutan olgularla düşünmektedir. Foucault’nun düşünce yapısına buradan bakıldığında zaman genel geçmiş düşüncelerin varlığın köküne ve olması gereken zamanın

¹² 1968 olayları, dünya çapında büyük toplumsal ve politik değişimlerin yaşandığı bir dönemi ifade eder. Bu olaylar, özellikle Fransa’da yoğunlaşmış olmasına rağmen, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Çekoslovakya, Meksika ve diğer birçok ülkede de önemli etkiler yaratmıştır.

hayalini kurmaktansa kurallar aracılığıyla dikte edilen kimliklerin-varoluşların analiz edilmesini istediği anlaşılmaktadır (Karaçizmeli, 2021, s. 174).

Foucault, toplumdaki iktidarı ve bu iktidarın toplumla olan ilişkilerini toplumun temelini oluşturan bir düzenek olarak görmektedir. Foucault, var olan iktidarı sadece yönetim ve toplum arasında görmemekle birlikte onun daha çok kişiler üzerinde bir tesiri olduğunu düşünmektedir. Ona göre iktidarın kontrol sahası kişinin direkt kendisinde bulabileceği bir güçtür. Foucault, yönetimin-iktidarın odak noktası olarak devlete yönelmektense daha küçük bir alan kaplayan insan bedenleri üzerindeki iktidarın önemini sorgulamaktadır. Buna ilaveten kişiler üzerinde etkin olan bu kontrol mekanizması, bazen fiilen bazen ise zihinsel olarak meydana gelmektedir. Buradan bakıldığında aktif olan fail, iktidarın-yönetimin işaret ettiği konumun tam göbek noktasında kendine yer bulmaktadır (Kilinc Özölmez, 2019, s. 632).

Genel itibariyle Foucault'nun eserlerine bakıldığında bilhassa okul, fabrika, hastane, hapisane vb. kurumsal ve toplumsal mekânlarda icra edilen düzen ve kontrol prosedürlerinin büyük önemi bulunmaktadır. Örneğin yararlı ve düzenli mekânın önemini Foucault şöyle aktarmaktadır: "... Belirgin mekânlar yalnızca gözetim altında tutma, tehlikeli iletişimlerini kopartma ihtiyacına cevap vermek için değil, aynı zamanda yararlı bir mekân yaratmak için de tanımlanmaktadır" (Foucault, 1992, s. 177). Bahsi geçen mekânlar, kişilerin bedenleri, fikirleri ve fiilleri üzerinde etkin olmak amacı güttüğü için iktidarın ve düzenin sürekli bir şekilde denetimi altında tutulmaktadır. Foucault'nun mekân algısı, mekânı yalnızca somut bir varlık olarak ele alınmaması gerektiğini bununla birlikte iktidarın ve iktidarın toplumla olan ilişkilerinin bir yansıması olarak değerlendirilmesi gerektiğini öğretmektedir. Foucault, iktidarın hastane ve dolayısıyla toplum üzerindeki etkisinden şu şekilde bahsetmektedir:

"... buna bağlı olarak, mekânın sıkı sıkıya paylaştırılması ve kapatılması ihtiyacı. Rochefort'da alınan ilk tedbirler insanlardan çok nesneleri; hastalardan çok değerli malları kapsamaktaydı... Yönetimsel ve siyasi bir mekân yavaş yavaş tedavi mekânıyla eklemlenmektedir; bu mekân bedenleri hastalıkları, belirtileri, hayatları ve ölçümleri bireyselleştirmeye yönelmektedir" (Foucault, 1992, s. 178).

Foucault, mekânın üretilmesini ve bu üretilen mekânın kullanımını, iktidar-toplum ilişkilerini, toplumun bilgi modelini ve toplumun kurallarını anlamak ve kavramak için

önemli görmektedir. Kendisinin iktidar analizinde mekânın nasıl bir öneme sahip olduğu sorulduğunda şöyle cevaplamıştır:

“Evet. Mekân toplu yaşamın her alanında birinci derecede önemlidir; mekân iktidarın her uygulanma biçiminde birinci derecede önemlidir. Burada bir parantez açacak olursam, 1966’da mekân üzerine bir inceleme yapmak ve işlevleri farklı hatta ötekilerin zıddı birtakım verili toplumsal mekânlarda bulunan o kendine özgü mekânlar üzerine, o dönemde “heterotopyalar” olarak adlandırdığım şeyler üzerine çalışma yürütmek için bir grup mimar tarafından davet edildiğimi hatırlıyorum. Mimarlar bunun üzerine çalıştı ve incelemenin sonunda biri –Sartre’cı bir psikolog-söz alarak *mekânın* gerici ve kapitalist, *tarih* ve *oluşun* ise devrimci olduğunu söyleyip beni topa tuttu. O dönemlerde bu abes söylem hiç de alışılmadık değildi. Bugün böyle bir ifade karşısında herkes gülmekten katılır, fakat o günlerde durum farklıydı.” (Soja, 2019, s. 31).

Mekânın toplumsal hayatta ve iktidar uygulamalarında başrolde olduğu ve “heterotopyalar” olarak isimlendirdiği bu tarz mekânların araştırılması, Foucault’nun mekânın toplumsal değişenleri nasıl oluşturduğuna dair anlayışını geliştirmiştir. Alıntıda, o döneme ait entelektüel ortam ve mekânın ne olduğu konusuna ait tartışmalar yansıtılmıştır. Fakat Foucault’ya göre o dönem için yapılan bu yorumlar yaygın olduğundan normal görülmekteydi. Buradan hareketle o dönemde mevcut olan düşüncelerin ve yapılan yorumların ideolojik yönü görülmektedir ve zamanla bu düşüncelerin değiştiği sonucuna varılmaktadır. Buradan hareketle Foucault’nun, mekânın toplumsal hayat ve iktidar uygulamaları perspektifinden bakılınca önemli olduğunu vurgulamaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

1.2.3. Edward W. Soja, Mekân ve Din

Edward Soja (1940-2015), aslen Amerikalı bir coğrafyacı olmakla birlikte şehir planlayıcılığı yapmıştır ve bir şehir teorisyenidir. O, bilhassa kentsel dönüşüm, mekân, kentler ve coğrafi düşünce yapıları alanında kayda değer çalışmalarda bulunmuş ünlü bir akademisyendir. Mekânın, toplum üzerindeki etkisini anlamak ve toplumsal barışı sağlayarak kentlerin ve mekânların nasıl düzenlenmesi, planlanması gerektiği üzerinde durmuştur. Soja’nın düşünce yapısı, mekânın siyasi, ekonomik ve toplumsal ilişkilerle

hangi şekilde bağlantı kurabildiğini kavramak için coğrafi fikriyata ve bilhassa mekâna önem vermektedir.

Soja'yı daha iyi anlayabilmek adına mekân hakkında ürettiği bazı kavramları bilmek gerekmektedir: Üçüncü Mekân, Toplumsal Adalet ve Mekân, Mekânsal Dönüş, Mekânın Diyalektiği.

Üçüncü Mekân: Edward Soja, genel olarak mekânı “birinci mekân”, “ikinci mekân” ve bu ikisinin etkileşimiyle oluşan “üçüncü mekânı” ortaya çıkarmaktadır. Birinci mekân, fiziksel alanları kapsamaktayken ikinci mekân ise mental haritalar kısmını kapsamaktadır. Son olarak üçüncü mekân ise toplumun çeşitli deneyimlerini, varoluşlarını (kimliklerini), ve sosyal bağlantılarını oluşturan bir mekândır. Ona göre Üçüncü Mekân hemen her şeyin bir arada toplandığı bir mekân olmaktadır. Soyut-somut, tasavvur edilebilen-tasavvur edilemeyen, fail-yapı, nesnel-öznel, bilinç-bilinçaltı, günlük yaşam-bitmeyen tarih gibi ayrımlarda bulunmayan Edward Soja, her şeyin topluca göz önünde bulundurulmasının olması gereken olduğunu belirtmektedir. Toplum hayatının mekânsallığını idrak etmenin ve revize etmenin bir diğer yolunun Üçüncü Mekân olduğunu savunmaktadır. Bu noktadaki amacı farklı bir mekân algısı oluşturabilmenin normal görülmeye başlanmasının vaktinin geldiğidir. Burada bir melezlik oluşturmak istediği, farklı bağlamları ve kişileri bir araya getirmek istemesinden anlaşılmaktadır. Üçüncü Mekân tam da bu melezliğin sonucunda meydana çıkmıştır (*Coğrafi Düşüncede Mekân Tartışmaları Görünümü*, t.y. s. 8).

Toplumsal Adalet ve Mekân: Edward Soja, mekânın yalnızca yer kaplayan bir alan olmadığını bununla birlikte toplumsal adaletin sağlanmasında önemli bir rolünün bulunduğunu savunmaktadır. Şehirlerde bulunan adaletsizlikler mekânın nasıl üretildiğini, nasıl bir gözetim altında bulunduğunu ve kimlerin yararına uygun olarak kullanıldığıyla bağlantılıdır (Soja, 2019, s. 87).

Mekânsal Dönüş (Spatial Turn): Edward Soja, sosyal bilimler alanında “mekânsal dönüşün” önemini sürekli gündemde tutmaktadır. Mekânsal dönüş, toplumsal süreçleri ve bu süreçler içinde oluşan olayları idrak etmenin mekânın tesirini gözetim altında tutarak oldukça iyi yapılabileceğini anlatmaktadır. Eski zamanlardan bugüne dek,

mekâna toplumsal alanda yeteri kadar değer verilmediğini ve sürekli geri plana atıldığını belirtmektedir (Soja, 2019, s. 87).

Mekânın Diyalektiği: Soja, mekânın durağan bir yapıya sahip olmadığını aksine daimi bir şekilde değişen ve gelişen hatta mekânı ikircikli bir yapıya sahip bir alan olarak görmektedir. Bunun sebepleri arasında mekânın devamlı değişen bir yönetimle-otoriteyle karşı karşıya kalması ve karşılıklı etkileşimler, çatışmalar neticesinde yeniden şekillenmesinin yer alabileceğini aktarmaktadır (Soja, 2019, s. 87).

Edward Soja, mekânın topluma yansımalarını daha iyi anlayabilmek için coğrafya biliminin ne denli önemli olduğunu savunan ender akademisyenlerden biri olmuştur. Çağdaş bir şehirde toplumsal adaletin ve yaşanılabilir alanların nasıl olması gerektiği hakkında çevresine bilgi dağıtmaya gayret etmiştir.

Mekânsallık konusunda Fransız Marksist geleneği genel çerçevede eleştiren Soja, bu Marksist coğrafya geleneğinin çoğunluğunun İngilizce dilinin konuşulduğu ülkelerde ve 1960'ların sarsıntılı zamanlarının içinden ortaya çıktığını belirtmektedir (Soja, 2019, s. 66). Marksist coğrafya geleneğinin öncüleri arasında daha çok Fransız kökenli düşünürler bulunmaktaydı. Bu kişiler başta Lefebvre ve Foucault olmak üzere pek çok ünlü düşünürden oluşmaktadır. Soja (2019), bilhassa Lefebvre'nin üzerinde durmaktadır:

“1930'ların başından başlayarak hiç değilse 1950'lerin sonuna kadar Fransız Marksist teorisi ve felsefesinin yönünü ve niteliğini belirleyen belki de en etkili isim Lefebvre idi. 1950'lerden sonra Batı Marksizminin en önemli mekânsal teorisyeni ve mekânın eleştirel toplumsal teoride yeniden ileri sürülmesinin en etkili savunucusu haline geldi. Ne var ki onun olağanüstü başarıları, İngilizce konuşulan dünyanın tarih odaklı Marksist kültürü nezdinde ancak son yıllarda tanınmaya ve takdir görmeye başlamıştır” (Soja, 2019, s. 68).

Soja, Lefebvre'nin Marksizm anlayışının içinde görünür bir şekilde Hegel'in düşüncelerinin yansımalarının görüldüğünü düşünmektedir. Bunun yanında ünlü çevirmen arkadaşı Norbert Guterman (1900-1984) ile birlikte Karl Marx'ın 1844 basımlı felsefe ve iktisatla ilgili elyazmalarını Fransızca'ya çevirmişlerdir. Marx'ın yanında Engels'in, Engels'in yanında ise Lenin'in “*Felsefe Defterleri*” adı eserini de Fransızlara

ilk kez sunan kişi yine Lefebvre olmaktadır (Soja, 2019, s. 68). Soja'ya (2019) göre Lefebvre:

“(...) bilinçli düşünce ve edimin üretiminde maddi yaşamını önceliğine –yani, bilincin toplumsal varlığı değil, toplumsal varlığın bilinci oluşturduğuna- yönelik Marx'ın argümanını açıkça kabul etti, fakat düşünce ve bilinci sonradan yapılan belli bir girdiye ya da mekanik bir düşünme biçimine indirgemeyi reddetti. Bu düşünceler Lefebvre'nin sürrealist akımla olan ilişkisinden ve erken dönem varoluşçuluğundan doğdu... Lefebvre, çalışmalarını elli yıl boyunca belirleyecek bir yaklaşımla, Marx yorumlamalarında görülen dogmatik indirgemeciliğe karşı çıkan bir duruş sergiledi” (Soja, 2019, s. 69).

Soja, Lefebvre'nin mekâna ve coğrafyaya bakış açısının, teorilerinin kolayca anlaşılacak ve hemencecik özetlenebilecek bir düşünce sistemi olmadığının altını çizerek, onu anlamak için tüm eserlerinin her bir satırının altının çizilerek okunması gerektiğini ifade etmektedir (Soja, 2019, s. 70).

Edward Soja, genel itibarıyla postmodernizm eleştirisi içerisinde kendisine önemli bir yer ayrılan çağdaş bir kuramcı olmaktadır. Soja'nın eserleri mekân-uzam kavramını odak noktası haline getiren ve şehri postmodern bir perspektifle inceleyen çarpıcı eserler arasında bulunmaktadır. Edward Soja, tarihi anlatımı mekân perspektifinden sunmayı amaçlamaktadır. Tarihin ve toplumun üzerinde mekânın etkisinin olmasıyla birlikte zamanın da etkisinin bulunduğu altını çizmektedir. Onun bu düşüncesi, eleştirel sosyal bilimlerin ve Batı Marksizminin “zaman” kavramını ön plana süren konvansiyonel yaklaşımların yerine “mekânın” önemini gözler önüne sermektedir (Özdemir, 2010, s. 72).

Soja'ya göre, hürriyet ve eleştirel siyasi şuurun kaynağını “tarih idrakini” idrak etmek olmaktadır. Ona göre, günümüz dünyasında mekân zaman olgusunu geride bırakabilir ve coğrafya bilimi, tarih biliminden artan bir şekilde bilgi sağlayarak tarihi evreleri beyan etmede önemli bir görev üstlenmektedir. Edward Soja, Marksist coğrafyayı yenilemek ve kapitalizmin tarihi coğrafyasını en baştan anlamlandırmak amacıyla farklı disiplinlerin entegre bir çaba içinde olması gerektiğini düşünmektedir ve bununla birlikte coğrafi yapıların çözümlemesinin günümüz siyasi ve spekülâtif müzakerelerin odak noktasında yer aldığını belirtmektedir (Özdemir, 2010, s. 73).

Edward Soja, mekâna ve mekân kavramına ehemmiyet veren ünlü teorizasyoncuların (Michel Foucault, John Berger, Henri Lefebvre ve Ernest Mandel) teorizasyonlarından beslenerek üç farklı nitelikte “mekânsallaştırma” yaklaşımları sunmaktadır:

1. Post-Fordizm: Direkt olarak somut maddelerden oluşan dünyanın iktisat siyasetiyle alakalı bir tür mekânsallaşma olmakla birlikte savaş ertesindeki devirde iktisadi alanda meydana gelen değişimlerin oluşması sonucunda meydana çıkmıştır.
2. Post-Tarihselcilik: Coğrafya, tarih ve toplum üçgeni içindeki iletişimin, varlıksal-ontolojik çatışmalarda filizlenen bir çeşit mekânsallaşma aşamasıdır. Post-Fordizm, tarihselciliğin-tarihselcilerin savunduğu zamanın mekândan ayrı olduğu fikrine karşı bir duruş sergilemektedir.
3. Post-Modernizm: 20. yüzyılın yaklaşık ikinci döneminde meydana gelen kültürel ve düşünsel bir akımdır. Yeni bir kültürel değişim ve düşünüm ile birlikte yeni bir zaman ve mekânın ortaya çıkmasıdır. Post-Modernizm, genel yapısı itibarıyla Post-Fordizm ve Post-Tarihselcilik ile aynı sahada bulunarak coğrafyanın kritik bir aşamada ulunduğu zamana has bir yaklaşımdır.

Genel çerçeveden bakıldığında Soja’ya göre post-modern toplumun coğrafyası, aslında mekânın manasını ve ehemmiyetini tekrardan kaleme alma ve bir yere oturtma çabasıdır (Özdemir, 2010, s. 71).

1.3. Şehir, Mekân ve Din

Sözlükte “nüfusun büyük bölümünün ekonomik faaliyet alanı olarak ticaret, sanayi, yönetim ve hizmetle ilgili işlerle geçimini sağladığı, toplumsal ve kültürel bir örgütlenmenin olduğu yerleşim alanı” şeklinde ifade edilen “şehir” teriminin pek çok çeşitli tanımları bulunmaktadır. Misal, “(...) içinde yaşayanların çoğunluğunun tarım dışı iş-dallarında çalıştığı, nüfus yoğunluğuna sahip, insanların barınmadan eğlenmeye tüm ihtiyaçlarının karşılandığı ve sürekli bir toplumsal gelişim gösteren, bütünleşme derecesinin yüksek olduğu” yerleşim yeri (Keleş, 1973, s. 7) ya da şehri “(...) fertler arası ilişkilerde geleneksel ilişkilerden çok rasyonel davranışların ağırlıkta olduğu, özellikle sanayi ve benzer alanlardaki işlerin ağırlık kazandığı günümüze has bir yerleşme biçimi ve topluluk türü” olarak tanımlamak mümkündür (Sencer, 1979, s. 9).

Şehir ile ilgili konulara bakıldığı zaman yapılmış olan tanımlamaların ortak bir noktası bulunmaktadır. O da şehrin aslında evlerden, pazar alanlarından meydana gelen bir yerleşke olması halidir. İnşa edilen evlerin dip dibe yapılması ve bu şekilde kümeleşmesi o yerleşkeye şehir olma imkânını sunmaktadır (Weber, 2003, s. 85). Şehir kavramına iktisadi alanda bakıldığı zaman, içinde yaşayan toplumun geçimlerini tarımcılıkla değil daha ziyade ticari alanda idame ettirdiği bir yerleşke olarak tanımlanabilir (Weber, 2003, s. 86).

Sosyolojik anlamda şehir tanımını ilk kez Rene Maunier (1887-1951) ‘Şehirlerin Menşei ve Ekonomik Fonksiyonu’ adlı çalışmasında yapmıştır. Ayda Yörükan, önceki dönemlerde dile getirilen fakat çok daha tarafsız ve aynı zamanda sosyoloji ile daha ilgili olduğunu beyan ettiği ve desteklediği Rene Maunier’nin (1887-1951) “Şehirlerin Menşei ve Ekonomik Fonksiyonu” isimli yapıtındaki şehir tanımlamasını içselleştirmiştir: “Maunier’ye göre şehir, nüfusuna oranla coğrafi temeli dar olan ve aileler, meslek grupları, sosyal sınıflar, mezhepler vs. gibi çeşitli heterojen grupları içine alan karmaşık bir yerleşme grubudur” (A. Yörükan, 2006, s. 47).

Robert Ezra Park (1864-1944) ise şehri ilk kez sistematik biçimde analiz eden kuramcı olarak değerlendirilmektedir. Şehir sosyolojisinde ekolojik-insan ekolojisi olarak ifade edilen kuramın Park tarafından geliştirildiği bilinmektedir. “R. Park kentsel ekoloji disiplini geliştirirken Comte, Spencer, Darwin, Durkheim gibi pek çok düşünürden etkilendiği söylenmektedir. (...) Park, Darwin’den kuramsal çatıyı, Durkheim’in yöntemini almıştır. Durkheim etkisini birey-toplum arasındaki ilişkide bulmak mümkündür” (Aslanoğlu, 2000, s. 26). Park, kentsel ekoloji kuramını geliştirirken bazı düşünürlerden ve yaklaşımlardan destek almıştır. Kuramsal çerçeve için Darwin’den ve Durkheim’in da metodolojisinden beslenerek bu disiplini geliştirmiştir. Park, yaptığı çalışmalarda Durkheim’da da var olan birey-toplum bağlarına değinmiştir. Buradan hareketle Park’ın kentsel ekolojiye olan katkılarının temelinde hem sosyolojik yöntemlerden (Durkheim) hem de biyolojik yöntemlerden (Darwin) faydalandığı görülmektedir. Park, insanların kontrolsüz birtakım isteklerle ve duygularla doğduklarını ve uygarlığın bu kontrolsüz duyguların kontrol edilmesi için gerekli olduğunu belirtmektedir. Şehirler ise bu kontrolün gerçekleşeceği mekânlardır. O’na göre şehirler yollar, binalar, alt yapı hizmetleri, okullar, kiliseler, mahkemeler gibi idareli kurumlardan

başka bir şeydir. Şehirler, “bir düşünce hali, gelenek ve göreneklerin ve bunlardan aktarılan veya bunlara bağlı örgütlü tutum ve duyguların bir birliğidir” (Korkut, 1987, s. 59). Şehirler, sadece maddi bir sistem, yapay bir oluşum değildir. “Park, kentin doğal ve değişmeyen güçlerin etkisiyle oluştuğunu vurgulamakta (...) kent içinde çöküntü alanlarını, gettoları kaldırmak insanın içgüdülerini yok etmekle eş anlamlı” olarak kabul etmektedir (Aslanoğlu, 2000, s. 26). Park’a göre (2021) genel itibarıyla şehir:

“... şehir, münferit olarak insan yığınlarından ve sosyal koşulların uygunluğundan... daha fazlasıdır... Şehir, daha ziyade bir ruh haline, birtakım gelenek ve adetlere ve bu adetlerin özünde yer alan düzenlenmiş davranışlara ve duyarlılığa karşılık gelir. Başka bir deyişle şehir, yalnızca bir fiziki mekanizma ya da sonradan üretilmiş bir yapı değildir. Onu oluşturan insanların içinden geçtikleri hayati süreci de kapsar; doğanın ve özellikle insan doğasının bir ürünüdür.” (Park & Burgess, 2021, s. 37).

Buradan hareketle denilebilir ki Park için şehir kavramı, toprak parçası üzerinde bulunan somut ve işe yarar nesnelerden ibaret olmamaktadır. Bir şehre, şehir denilebilmesi için bu somut nesnelerin yanında (trafolar, binalar, elektrik direkleri vb.), asıl önemli pozisyona sahip olan insanın bizzat kendisidir. Şehre ahenk ve canlılık katan o şehirde yaşayan toplumdur. İnsanlar arasındaki etkileşim ve iletişimle birlikte yaşanan her bir durum o şehre bir mana katar. Her şehrin bir ruhu olduğu gerçeği, insanlar arasındaki bu etkileşimden doğmuştur. Zamanla şehirlerin tüm bölgeleri o şehirde yaşayan kişilerin karakteristik özelliklerinden beslenmektedir. Robert Ezra Park (2021), bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

“Şehrin her bir ayrı parçası kaçınılmaz olarak, içerdiği nüfusa özgü hassasiyetlerle bezenir. Bunun etkisi; en başta coğrafi bir ifadeden ibaret olanın bir muhite, başka bir deyişle kendine ait hassasiyetleri, gelenekleri ve tarihi olan bir yere dönüştürülmesidir. Bu muhit içinde, tarihsel süreçlerin devamlılığı bir şekilde korunur. Geçmiş, kendisini şimdiki zamanın üzerinde etkili kılar ve her yerin yaşamı, bu yaşamla ilgili şeylerin daha geniş döngüsünden az çok bağımsız şekilde, kendine ait bir devinimle sürer.” (Park & Burgess, 2021, s. 42).

1.3.1. Max Weber, Şehir ve Din

Klasik sosyolojide şehir ve şehir toplumu olgusuyla doğrudan ilgilenen kuramcılar olarak Max Weber ve George Simmel bilinmektedir. Max Weber kaleme almış olduğu “*Şehir, Modern Kentin Oluşumu*” (1921) isimli eserinde, şehirlerin bölgesel ve yeni olan unsurlarını inceleyerek şehirlerin kültürel, ekonomik, sosyal ve politik yönlerini incelemiştir. Weber’in şehirle ilgili yaptığı tanımı çeşitli dönemlerde şehirlerin nasıl meydana geldiği ile ilgili bir bakış açısı sunmaktadır. Eser, şehirlerin gelişmeleri için farklı konularda ele alınan yorum ve analizlerden meydana gelmektedir (Weber, 2003). Weber (1864-1920) şehir sosyolojisinin Batı medeniyetine has olduğunu düşünmüştür ve bunun için bir yaklaşım geliştirmiştir. Weber’e göre şehir, birbirinden ayrı ve aynı zamanda birbirine yakın konutların toplandığı bir yerleşimdir; ama özü itibariyle şehir, orada ikamet edenlerin tarımdan çok zanaat ve ticaretle geçindiği bir yerleşim yeridir. Yine Weber’e (1958) göre şehre asıl karakter katan durum, pazar ve alışveriş gibi faaliyetlerle birlikte zanaat ve ticaretin varlığıdır. Sanayi devrimi ile gelişen ve değişen toplumlarda şehir yaşamının geleneksel yaşamı nihayete erdirerek bir yandan insanları büyülediği bir yandan da yorduğu tezinden hareket etmiş olan Weber, Batı toplum yapılarını ve sanayileşme olgusunu incelerken şehirleşme üzerinde detaylıca ve hassasiyetle durmuş ve “kent tipleri” tipolojisi ile Batı toplumlarındaki gelişmiş ülkelerin kentleşme çabalarına bir açıklık getirmeye çalışmıştır (Sezal, 1992, s. 31). Bu anlamda Weber, yalnızca bir şehir tanımı yapmak yerine tüketici ve üretici şehir; kale ve garnizon şehri; politik-idari şehir gibi tipleştirmelere gitmiştir.

Max Weber, şehir ifadesinin oluşum aşamasını toplumların yerleşik düzene geçtiği tarihi temel alarak aktarmaktadır. “Şehir” kelimesini şahsi fikrinin yanında diğer toplumbilimcilerin düşünceleriyle de mukayese ederek ortaya bir düşünce sunmaya çalışmaktadır. Şehirlerin nasıl meydana geldiğini ve şehir toplumlarının nasıl oluştuğunu “*Şehir Modern Kentin Oluşumu*” (1921) adlı eserinde iktisadi, toplumsal ve dini çerçeveler içinde aktarmaya çalışmaktadır. Weber ‘in şehir hakkındaki tüm düşünceleri ve tespitleri Batı merkezlidir. Bu açıdan bakıldığında denilebilir ki Weber, mevcut şehirlerin temelini Batı’da aramakta ve bununla birlikte modern şehirlerin ilk misallerinin Avrupa merkezli bir kurulum sergilediğini beyan etmektedir.

Weber'e göre şehir kavramının doğru bir şekilde yapılabilmesi için bazı niteliklerin olması gerekmektedir. Bunlar; bir kale, pazar alanı, genel hukuk kuralları, tarım alanlarının ve işleyişinin olmasıyla birlikte ticaretin büyük bir paya sahip olması ve en azından yarı bağımsız bir hükümetin olmasıdır. Kendisi devlet yönetiminde demokrasinin olması gerektiğini savunmaktadır. Weber, toplumların yaşadığı alan olan şehirlerin tarımsal faktörlerden uzaklaşarak ticarete doğru adımlar atılmasını, şehrin feodalizmden sıyrılıp kapitalizme doğru geçmesi olarak görmektedir. Bu düşüncelerinin temelinde kapitalizmin ilk olarak Orta Çağ Avrupa şehirlerinde olduğu yatmaktadır. Şehirlerde yaşayan toplumu oluşturan kişilerin soylular, aristokratlar ve şövalyeler olduğunu belirtmektedir. Ona göre, şehirler kendi arasında kıyı şehirleri ve kara şehirleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Şehirleri, kuruluş şekilleri açısından Antik şehir, Güney Avrupa şehri ve Orta Çağ şehri diye üçe ayırmaktadır. Batı şehirlerinin yanı sıra doğu şehirlerinden de bahseden Weber'e göre doğu şehirleri genel itibariyle batı şehirlerine ait nitelikler barındırmamaktadır ve yeteri kadar hürriyetleri bulunmamaktadır. Bir şehrin, devletin özgürlüğünü ele almamış olmasını "gelişmemişlik" olarak görmektedir (Weber, 2003).

XX. yüzyılda henüz oluşmaya başlayan sosyoloji bilimi kendi çatısı altında çeşitli alt dallara ayrılmaktadır. Şehir sosyolojisi de burada kendine bir yer bulmuştur. Şehir kuramı hakkında Avrupa ve Amerika'yı ele alan Weber, Amerika'da kurulan şehirlerin "şehir sosyolojisi" bağlamında çok taze olduğunu bu sebeple Avrupa'ya dönük bir yönelimde bulunduklarını belirtmektedir. Amerikalıların şehre yönelik düşünceleri endişe ve kaygıdan ibaretti. Avrupa ile kendilerini kıyaslamaya çalışan Amerika'nın o zamanlar henüz yirmi-otuz yıllık bir tarihi bulunmaktaydı. Amerikalı araştırmacılar Avrupalı araştırmacıların şehir çalışmalarına baktıklarında kendilerine dair bir çıkarımda bulunamıyorlardı. Bu sebeple Amerikalı araştırmacılar çoğunlukla Avrupa şehir kuramlarından uzakta kalmayı tercih etmişlerdir (Weber, 2003, s. 53). Avrupa'da kurulan şehirlerin ve yönetim şekillerinin tarihinin birkaç yüzyıl öncesine dayandığını bununla birlikte ancak bir yönetim sisteminin gelişmiş olduğunu belirten Weber, Amerika'nın var oluş tarihinin bu kadar eski olmadığından yola çıkarak orada kurulan şehirlerin de Avrupa'daki kadar köklü bir yönetim sistemine sahip olmadığını ve bunun da olumsuz sonuçlara sebep olduğunu belirtmektedir (Weber, 2003, s. 55).

Din, insanlar tarafınca kendisini hemen her yerde ve hemen her zaman ölçülü bir şekilde gösterebilen ve üzeri örtünülemez gerçek bir olgu konumunda bulunmaktadır. Weber, Fustel de Coulanges’i kendisine örnek alarak bir şehrin meydana gelme aşamasında ailenin ve dinin rolünün büyük olduğunu belirtmektedir. Ona göre (2003):

“(…) Coulanges, şehrin önemli kurumu olarak dini alıyordu. Şehir öncesi toplumun aile olduğu; ailenin de bütünleşme noktasını kalpte, dini sembollerinde ve evin papazı olarak babaya tapılmasında bulduğu düşünülüyordu. Birkaç ailenin birleşmesi, aşiretin kalbini oluşturabilirdi... Şehrin kurulmasında kritik nokta, dini birlik ve şehrin kalbinin kurulmasıydı. Şehir, ortak ibadet için yeni bir sığınak biçimini aldı. Kadim şehir, dini bir topluluktu.” (Weber, 2003, s. 58).

Weber, şehirlerin sahip olduğu dinin (kilisenin) önemini oldukça önemsemektedir. Dinin, şehirlerin üstündeki aktif rolünü ele alırken, Hristiyanlığın şehir yaşantısı ve şehir yapısındaki alanını detaylı bir şekilde incelemektedir. Buradan hareketle Weber’in şehir ve kilise ile ilgili kurduğu bağlantı şu tarzda aktarılabilir:

1. Sosyal Yapı ve Kilise: Max Weber’e göre kilise kurumu, şehrin merkezinde bulunarak sosyal yaşantının temel yapı taşı oluşturmaktadır. Festivaller, dini merasimler, toplantılar gibi çeşitli etkinliklere ev sahipliği yapan kilise, şehirdeki toplumu bir araya getirerek sosyalleşmelerinde etkin rol oynamaktadır. Buradan hareketle toplumsal ilişkilerin güçlenmesinde ve toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında önemli olduğu söylenebilir.
2. Ekonomik Etkileri: Kiliselerin şehrin ekonomik yönüne sağladığı katkılar bulunmaktadır. Sağlık ve eğitim gibi alanlarda çeşitli imkânlar sunarak şehre ekonomik anlamda olumlu etkileri dokunmaktadır.
3. Kilisenin Eğitim ve Kültüre Katkıları: Weber’e göre kilise, eğitimsel ve kültürel anlamda halka sunulmaktadır. Çeşitli okullar kurma yetkisi olan kiliseler eğitim ve öğretim çalışmalarında başrol oynamaktadır. Aynı zamanda teknoloji ve bilim alanında da var olan gelişmelere destek olmaktadır. Kilise, bulunduğu şehirlerde kültürel ve entelektüel hayatın merkezi olmaktadır.
4. Kilise ve Şehir Arasındaki İletişim: Weber’e göre şehir ve kilise arasında bir iletişim bulunmaktadır. Kilise ve şehir birbirlerinin kurumsallaşmasında

ve kültürelleşmesinde önemli rol oynamaktadır. Ekonomik anlamda da birbirlerini geliştiren bir yapıya sahiptirler. Bu tarz iletişim ve etkileşimler sayesinde şehirlerin belirgin değişkenleri ortaya çıkmakla birlikte şehrin dinamiklerinin sağlıklı bir şekilde anlaşılması durumu da oluşmaktadır.

Hemen her türlü alanda aktifliğini gösteren kilise, şehirlerde yalnızca dini değil kültürel, ekonomik, sosyal alanlarda da başat rolü oynayarak şehirlerdeki temel kurumlardan bir tanesi olmaktadır (Weber, 2003).

Böylelikle pek çok sosyolog ve araştırmacı gibi Weber'in de “din” in şehrin üzerinde var olan önemini vurguladığı görülmektedir.

1.3.2. George Simmel, Şehir ve Din

Klasik sosyologlardan olan George Simmel (1858-1918) ise, diğer klasik sosyologlarla aynı dönemde yaşamasına rağmen, modern şehre farklı bir anlam atfetmiştir. Simmel, şehrin oluşumu ya da nasıl geliştiği gibi sorunlardan çok şehir hayatının bireyin kişiliği üzerindeki etkilerini ve kişilikte oluşturmuş olduğu değişiklikleri, izleri incelemeye çalışmıştır. Simmel'a göre şehir, modern bireyin hayatında önemli bir konuma sahiptir. Modern hayatın derinliklerine bakıldığı zaman temel sorunu devasa denilebilecek toplumsal güçler, tarihsel miras, dış kültür ve teknik karşısında kişilerin kendi özerklik, öznellik ve bireyselliklerini koruma ihtiyacından kaynaklanmakta olduğu görülmektedir. Şehir gibi sosyal ilişkilerin çok geniş ve hatta karmaşık bir biçim aldığı sosyal çevre içerisinde yaşamaya çalışan birey durmadan değişen, çoğu zaman birbiriyle çatışan durumlarla karşı karşıya gelmektedir. Bu sebeple kişi, kendisini dış dünyanın değişmelerinden, çatışmalarından koruyabilecek bir kişilik geliştirmek durumunda kalmaktadır. Buna ulaşabilmek için ise şehir hayatında yaşamaya çalışan insan artık köyde yaşayan bir insan gibi kalbiyle, yani duygularıyla değil, tam tersine beyniyle, düşüncesiyle hareket etmektedir (Solak, 2017, ss. 29-30). “Metropol” kavramını eserlerinde sıklıkla kullanan Simmel (2011), bu “metropol” hayatının birey üzerindeki etkilerinden bahseder:

“(M)etropol kişisel yaşamı bütünüyle aşan (...) kültürün hakiki alanıdır. Burada, binalarda ve eğitim kurumlarında, alan kazandıran teknolojinin konforunda ve

mucizelerinde, topluluk hayatının formasyonlarında ve devletin görünür kurumlarında, kristalize olmuş ve gayrişahsi ruhun ezici gücü ortaya çıkar; kişilik de, deyiş yerindeyse, bu gücün etkisi altında kendini koruyamaz” (Özata Dirlikyapan, 2011, s. 164).

Buradan hareketle Simmel’a göre “bireyselliğin” metropolde-şehirde başladığı görülmektedir. Şehir hayatı nüfus oranlarının artmasıyla birlikte gittikçe yoğunlaşmaktadır. Yoğunlaşan bu hayat temposunda bireylerin hayatlarında birtakım değişkenlikler meydana gelmektedir. Bunlardan bazıları “... sinirsel uyaran, kayıtsızlık, ihtiyat ve tipik bir bıkkınlık ...” olarak görülmektedir (Özata Dirlikyapan, 2011, s. 164). Mekânın ve zamanın işlevi de şehir hayatında değişmiştir. Mekân ve zaman eskisi gibi doğasına uygun hareket edememektedir; artık metropol hayatının izin verdiği şekilde şekillenmektedir. Örneğin ne zaman nereye nasıl gidileceğine metropol hayatı yön vermektedir. “Mekân ve zaman artık rastgele, öznel ya da doğal değil, metropolün zorunlulukları üzerinde tarihsel olarak şarta bağlıdır.” (Özata Dirlikyapan, 2011, s. 173). Simmel’a göre metropol hayatı aynı zamanda mekânın karakterini de barındıran bir yapıya sahiptir. Londra’yı “...çoğu zaman İngiltere’nin aklı ve her zaman da para çantası olarak” tasvir etmektedir (Özata Dirlikyapan, 2011, s. 165). Londra ile beraber pek çok bilinen ve bilinmeyen şehri de bu benzetmeye dâhil etmektedir. Şehir hayatından yola çıkan Simmel, mekânın somut bir nesneden ibaret olmadığını aksine soyut bir gerçekliğe sahip olduğundan bahsetmektedir. Mekânın görülüp dokunulamayacağı bazı özellikleri bulunmaktadır. Kendine ait bir karakterinin olması, içerisinde simgesellik barındırması gibi özellikleri Simmel’ın mekâna daha elegant tarzda yaklaşmış olduğunu göstermektedir (Özata Dirlikyapan, 2011, s. 182).

Toplumun kendi arasında kurduğu ilişkileri “birincil” ve “ikincil” ilişkiler diye ikiye ayıran Robert Ezra Park bu konuda Simmel gibi düşünmektedir. Park, birincil ilişkileri insanlar arasındaki iletişimin birebir, samimi ve birbirleriyle sürekli bir dayanışma halinde olduğunu gözlemleyerek açıklamıştır (Park & Burgess, 2021, s. 61). Fakat şehir ortamının bu ilişki türünü tahrip ettiğini, birincil ilişkilerin (grupların) toplumda yavaşça erimesiyle birlikte kısıtlandırma ve engelleme kuvvetinin azaldığını belirten Park bunun sebebi olarak şehirde artan ahlaksızlık oranını ve hukuki ihlali öne sürmektedir. Bununla birlikte “Toplumsal hayatın en çok hangi noktalarında ailevi yaşama dair adetler

değişmiştir?” diye sorarak şehir hayatının insanlar üzerindeki önemli etkisini de dile getirmektedir (Park & Burgess, 2021, s. 63).

Şehirler, bireylerin yüzyıllar boyunca bir araya gelip yaşamını sürdürdükleri, farklı toplumların iletişim halinde olduğu kompleks ve diri mekanlar olarak yaşam bulmuştur. “Topluluk” kavramı, sosyologlar tarafından sürekli kullanılan fakat kullanılan yere göre anlamı genellikle değişen bir kavramdır. “Topluluk”; toplumlara ve toplumsal durumlara ve toplumsal gruplara, insanların ve kurumların coğrafi dağılımı üzerinden bakılarak uygulanan bir kavramdır” (Park & Burgess, 2021, s. 195). Mega şehirler, farklı toplulukların bir arada yaşadığı alanlardır. Bir arada yaşayan bu topluluklar zamanla birbirleri içinde eriyerek ve sonrasında kaynaşarak farklı kültür ve toplulukların doğmasına vesile olmuştur. Şehir ortamında doğan bu yeni kültür ve topluluklar bireylerin mizaçlarını etkilemektedir. Örneğin, ABD ve Avrupa’nın bazı büyük şehirlerine bakıldığında yoğun bir yaşam tarzı dikkatleri çekmektedir. Bu yoğun yaşam tarzında insanların birbiriyle fazlasıyla etkileşim halinde olduğu görülür fakat işin aslı pek de öyle değildir. Bir salonda lazer ışıklarıyla biçimlendirilmiş bir parkuru göz önüne alırsak burada dikkati çeken şeyin lazerlerin ne kadar iç içe geçmiş gibi görünse de birbirlerine katıyen değmedikleri olduğunu görürüz. Bu örnekte olduğu gibi farklı toplulukların bir arada yaşaması da böyledir. Şehir hayatı bireyler arası ilişkilere karşı hem çok yakın hem çok bağımsız bir yaşam tarzı sunmaktadır. Bunun neticesinde ise bireylerin mizaçları olumsuz anlamda değişmektedir. Aynı apartmanda, gökdelende yaşayan insanların birbirini neredeyse hiç tanımadıkları, birbirleri hakkında bir fikirleri olmadıkları göz önüne alındığında daha önce var olan daimi ve samimi ilişkilerin yerini geçici ve soğuk ilişkilerin aldığı görülmektedir (Park & Burgess, 2021, s. 79). İnsanlar arası bu kopuşu telafi etmeye gücü yeten bazı mekânlar ve olaylar bulunmaktadır. Bu mekânlardan bazıları cami, kilise vb. dini mekânlardır; bazı olaylar ise doğum, ölüm ve düğün gibi insanları bir araya toplayan olaylardır. Şehrin soğuk yanından insanları alıp gerçekliğin içine katan bu tür mekân ve olaylar toplumsal hayatta büyük öneme sahip olmaktadır. Şehir hayatı, yaşaması pratik olduğu kadar zor olan bir yaşam şeklini içinde barındırmaktadır. Şehir, insanların arasına bir ayırım koymaktadır. Bu durumu Park, şöyle aktarmaktadır: “Özellikle, normal olmayan ve istisnai insan tiplerine sunduğu imkânlardan ötürü büyük şehir, küçük topluluklarda örtülü ve bastırılmış olan insan karakteri ve niteliklerini görkemli bir tavırla gözler önüne serer. Kısacası, şehir, insan

doğasındaki iyiyi ve kötüyü aşırılıklarıyla gösterir” (Park & Burgess, 2021, s. 85). Şehir hayatının insan üzerindeki etkilerinin yanında bu şehrin nasıl ve neye göre kurulduğu da toplum üzerinde büyük önem arz etmektedir. Şehirler, bir topluluğun kültürüne, yaşam tarzına, gelenek ve göreneklerine, dini inançlarına, ekonomik şartlarına ve daha pek çok ölçütlerin temel alınmasına bağlı olarak kurulmaktadır. Şehir nasıl oluşur sorusuna karşılık Park (2021) şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

“Bir topluluğun eksenine ve çatısına dair yapı; seyahat ve trafiğin rotalarının gelişimiyle belirlenir. Evler ve dükkânlar genellikle yol kenarına ve yola paralel olarak inşa edilirler. Yol; patika, kamuya açık yol, demir yolu, nehir yolu veya liman olabilir fakat topluluk her şekilde, ana yolla paralel bir ilişki kurar. Topluluk ve kamu hizmet birimlerinin bir yerde toplanması, önce yolun bir kenarında, ardında da her iki yakasında olur. İki anayolun kesişme veya kavşak noktası bir kural olarak topluluğun merkezine hizmet eder.” (Park & Burgess, 2021, s. 117).

Genel itibariyle bir şehir bu şekilde kurulmaktadır ve bununla birlikte nüfusun artmasıyla caddelerin, dükkânların, evlerin ve ibadet mekânlarının sayısında artış olmaktadır. Somut ögeler arttıkça toplumlar arası bir farklılaşma ve sınıflaşma meydana gelmektedir. Bu durum, şehirleşmenin bir anlamda olumsuz özelliğidir denilebilir (Park & Burgess, 2021, s. 117). Fakat öte yandan şehirde yaşamını ikame ettiren insanların, nüfus yoğunluğu arttıkça (topluluk sayısında artış oldukça), o şehre yeni gelen kişilerin kuşatmasına veya artan kişi sayısındaki hızlı değişime kendilerini alıştırmaları daha rahat ve basit olmaktadır (Park & Burgess, 2021, s. 116). Artan kişi sayısı ve buna bağlı olarak artan mekân sayısı ile birlikte “şehirleşme” durumu başlamaktadır.

Toplulukların kendi aralarında birleşebilmesine ve farklı çatılar altında buluşabilmesine imkân tanıyan şehirleşme, bireylerin davranışlarında ve toplumsal ilişkilerinde bulundukları şehre özel farklılıklara sebebiyet vermektedir (Çelik, 2002, s. 18). Bununla birlikte şehrin merkeze uzak bölgelerine yerleşmiş olan toplulukların (gecekondu gibi) bulundukları mekânda öğrendikleri tekilleşme ya da bireyselleşme, kendilerinin dini inançları ve dini ritüelleri boyutunda zayıflamalarına yol açmış olmaktadır (Çelik, 2002, s. 19). Şehirlerde zamanla ve ihtiyaca binaen kurulan ve yaygınlaşan sanayileşme, toplumun daha sistematik ve seküler bir yaşam tarzına yakınlaşmasına sebebiyet vermektedir. Şehirleşmeye ve şehre karşılık olarak kırsal alanlarda dini hayatın daha

yoğun yaşandığı bilinmektedir. Bunun sebeplerinden bir tanesi, kırsal alanlarda yaşayan toplumların doğanın gücü karşısında biçare kalmaları sonucunda ilahi güce, kaderciliğe daha fazla inanmalarıdır (Çelik, 2002, s. 89). Bu durumu Çelik (2002) genel itibarıyla şu şekilde açıklamaktadır:

“Sosyo-kültürel değişime bağlı olarak şehirlerdeki dini anlayış, inanç, uygulama ve cemaatleşmelerin kırsal alanlardaki dini hayattan farklılaşması; şehre özgü ikincil-resmi ve rasyonel ilişkilerin uyardığı anlam ve kimlik krizi ile yabancılaşma ve anomi ortamı; göçmenlerin, korku ve endişelerinden uzak kendilerini güven içinde hissedecekleri bir yer yahut kimlik arayışlarının motifini oluşturabilmektedir. Şehir kültürü ve hayat tarzının kendi ritimleriyle uyumlu dini hayatı, onu geleneksel formlarında tutmaya çalışan kırsal, karşıt ya da bir takım alt kültür gruplarıyla gerilimli bir ilişkiye zorlamakta ve bu süreci belirleyen karşılıklı etkileşim hem bireysel hem toplumsal düzeyde önemli problemler çıkarmaktadır. Şehirleşme bu anlamda, dini anlayış, inanç ve uygulamaların niteliklerini etkileyen bir değişim unsuru olmakla birlikte, dini cemaatleşmelerin oluşumunda, artışında veya etkinliklerinin azalmasında da temel belirleyiciliğe sahip bir süreç görünümündedir.” (Çelik, 2002, s. 21).

Konuya şehirleşme ve mekân açısından bakıldığında zaman, şehirde bulunan mekânların mimari yapılarının o şehre özgü olduğu, o şehirden izler taşıdığı bilinmektedir. Şehirlerin mekânsal oluşumları ve içlerindeki günlük hareketler şehrin kimliğini ortaya koymaktadır. Şehrin kendine has karakterini, tarihini ve değer yargılarını şehrin bizzat kendi dünyasında bulmak mümkün olmaktadır. Şehir, içinde barındırdığı toplulukların gelenek ve görenekleriyle ayakta duran ve kendini bir başkasına toplayıp elde ettiği ahlaki değerleriyle sunan bir öneme sahip olmaktadır. Buradan hareketle her şehrin kendine özgü bir karakterinin bulunduğu ve her şehrin birbirini andırırsa bile birbirinden farklı olduğu yargısına varılabilmektedir (Çelik, 2002, s. 44).

Şehir hayatı ve toplum arasında karşılıklı bir bağ bulunmaktadır. Toplum, şehri etkilediği kadar şehir de toplumu etkilemektedir. Modern hayat göz önünde bulundurulunca dini açıdan toplumu etkilemeyi başaran şehrin, toplumu giderek yalnızlığa sevk etmekte olduğu görülmektedir. Bu yalnızlığı ortadan kaldırmak için şehirlerde bulunan toplumun, ortak köken ya da ilgilerine göre farklı çatılar kurulmaktadır. Bunlar dini ya da kültürel çatılar olabilmektedir. Bilhassa topluma dini açıdan bakıldığında zaman dinin belli başlı

birleştirici işlevlerinin olduğu görülmektedir. İnsanları bir araya getirme ve burada tutma kudreti bulunan din, bireylerin yaşadığı her duruma anlam vermekte ve onları modern hayatın içindeki yalnızlıktan kurtarmaktadır. “İbadetlerde ve ayinlerde bariz bir şekilde görülen dinin sembolik bütünleştiricilik işlevi, toplumun hayati sorunlarını açık bir şekilde sembolik olarak kutsalın alanına yükseltir.” (Çelik, 2002, s. 74). Dinin, var olagelen seküler şehir alanında aktif olması, toplumun belirli ahlaki sınırlar etrafında olabilmesine imkân sağlamaktadır. “Geertz’e göre bir ‘kültürel sistem’ olarak din, hem sarsıcı tecrübelerle baş edip hayatı anlamlandırmakta, hem de koymuş olduğu inançlara göre nasıl davranılması gerektiğini söylemektedir. Bu anlamda din, sadece bir ‘dünya görüşü’ veya ‘anlayışı’ değil, aynı zamanda bir ‘davranış tarzı’ (etos) da sunar.” (Çelik, 2002, s. 75).

Dinin sosyal alanda insan zihnini nahoş olan durumlardan ve olaylardan soyutlayabilmesi onun önemli özelliklerinden bir tanesini oluşturmaktadır ve bununla birlikte sosyo-toplumsal alanda¹³ kişiler arası iletişimi düzenlemek, ahlaki sınırları belirlemek, toplumsal kuralları belirlemek, bireylerin hayatına bir mana katabilmek ve toplumsal anlamda bir olabilmeyi sağlayabilmek dinin toplum üzerinde var olan etkilerinden bazılarıdır (Çelik, 2002, s. 76). İslam dinine bakıldığı zaman, Kur’an-ı Kerim’in vahyolunduğu andan itibaren insanlar üzerindeki yansımaları açık bir şekilde görülmektedir. Medine döneminde indirilen ayetlerin daha çok toplumsal kuralları oluşturması, dinin toplum üzerinde olumlu bir inşaya başlamış olduğunu göstermektedir (Günay, 2008, s. 348). Buradan hareketle İslam dini başta olmak üzere var olan her dinin toplum üzerinde belli başlı akislerinin olduğunu söylemekte fayda bulunmaktadır.

1.3.3. Henri Lefebvre, Şehir ve Din

Şehirleşme ve şehir toplumu ile ilgili olarak Fransız sosyolog, entelektüel ve felsefeci Lefebvre (1901-1991), “toplumun bütün halinde şehirleşmesi” önermesiyle başlayarak şehirleşmeden doğan toplum modelini “şehir toplumu” olarak tanımlamaktadır. Lefebvre, “şehir toplumu” kavramını “sanayileşmeden doğan toplum” olarak açıklamaktadır. Ona

¹³ Sosyo-toplumsal alanlar, insanların günlük yaşamlarını sürdürdükleri, kimliklerini ve toplumsal rollerini inşa ettikleri, sosyal normlar ve değerlerin geçerli olduğu yerlerdir. Bu kavram, mekânın sadece fiziksel bir yer olmaktan öte, toplumsal ilişkilerin ve süreçlerin içinde gerçekleştiği bir ortam olduğunu vurgular.

göre (2021) şehir toplumu: “...tarımsal üretimi bizzat emen veya onun üzerinde hâkimiyet kuran bu süreç sonucunda inşa edilen toplum anlamına gelmektedir” (Lefebvre, 2021, s.8). Şehir toplumu bu anlamıyla eski kent biçimlerinin yok oluşunun sonunda ortaya çıkmaktadır. Henry Lefebvre, şehrin sosyal anlamda üretiminin, toplumun -kapitalizmin- yeniden üretilmesinin temeli olduğu düşüncesini savunmaktadır. Yeni sosyal ilişkiler yeni mekânları gerektirir ve yeni üretilmiş mekânlar yeni sosyal ilişkileri gerektirdiği düşüncesinden yola çıkarak toplumsal mekân ve toplumsal ilişkiler arasında diyalektik bir ilişkinin olduğunu ifade etmektedir. Bu bakımdan mekân Lefebvre’ye göre “toplumsal bir üründür”.

Toplumsal mekân ve toplumsal ilişkiler aynı madalyonun farklı yüzleridir. Örneğin, bir şehirde bulunan ibadet yapıları, insanların maddi ve manevi olan hayatını bir araya getirmektedir. Bu ibadet yapıları insanların en önemli anlarına (düğün, nikâh, cenaze töreni vb.) şahitlik ettikleri için büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple ibadet yapıları; insanları önemli zamanlarda bir araya getiren, toplum olma farkındalığını artıran aynı zamanda insanların sosyalleşmesine vesile olan mekânlardır. Her şehir, içinde barındırdığı halkın inancını yansıtan ibadet yapılarına sahiptir. Toplumların değer sistemleri, insanların farklı yönlerini etkilemiştir. Mesela; Müslüman şehirlerde camiler, Hristiyan şehirlerde kiliseler, Yahudi şehirlerinde ise sinagoglar dikkat çekmektedir. İnsanları bir araya getiren ibadet yapıları çeşitli mimari farklılıkları sebebiyle şehir dokusunda hemen dikkat çekmektedir. Örneğin, kiliseler yapı olarak çevresindeki yapılardan daha büyük ve kentin daha yüksek kesimlerinde bulunmaktadır. Aynı şekilde, camiler de şekil ve biçim olarak kubbe ve minareleriyle etrafındaki yapılardan farklıdır. Dini ritüellerin yerine getirildiği ibadet yapıları olarak mekânlar, şehir üzerinde her zaman farklı bir hava estirmiştir ve bu havayı estirmeye devam etmektedir.

1.4. Cami ve Mekân

Bu başlık altında caminin ne anlama geldiği ve kutsal bir mekân olarak İslam âlemindeki yeri ve öneminden bahsedilmiştir. Cami mekânının ortaya çıkmasıyla birlikte var olan caminin sadece ibadetlerin yerine getirildiği bir mekân olmadığı bununla birlikte toplumsal hayatın bizzat yaşandığı bir mekân olduğu anlatılmaya çalışılmıştır.

1.4.1. İslam Âleminde Cami

Müslümanlarca ibadet mekânı olarak kullanılan cami, “Arapça **cem**’ kökünden türeyen, toplayan, bir araya getiren anlamındaki **camî**’ kelimesi başlangıçta sadece Cuma namazı kılınan büyük mescidler için kullanılan el-mescidü’l-cami (*cemaati toplayan mescid*) tamlamasının kısaltılmış şeklidir” (Önkal & Bozkurt, 1997, s. 46). Bir araya getiren, toplayan mekân demektir. Kur’an-ı Kerim’deki ifadesiyle cami, Allah adının zikredildiği, gönüllerin ferahlık bulduğu kutsal mekândır (*Hac Suresi 40. Ayet, t.y.; Ra’d Suresi 28. Ayet, t.y.*). İslam’ın ilk yıllarında camiden önce var olan ibadet mekânı genel olarak “secde edilen yer” anlamına gelen mescitti (Ahmet, 2016, s. 180). İlk secde edilen ve ibadet edilen mekân ise Kâbe’dir. Kâbe, bir ve eşsiz olan Allah’ın evi olduğundan, Müslümanlar ibadet etmek için oraya gitmekteydiler.

İslam tarihine bakıldığında zaman mescidi inşa eden ilk kişinin Hz. Muhammed olduğu ve bu mescidin adının “Küba Mescidi” olduğu bilinmekle birlikte bu mescitten sonraki mescidin ise Medine’de yer alan “Mescidi Nebevi” olduğu bilinmektedir (Ahmet, 2016, s. 180). İlerleyen yıllarda “mescit”, yerini “camiye” bırakmıştır. Mekke halkı içinde var olan sosyal ve siyasi anlaşmazlıklardan dolayı Müslümanlar Kâbe’de ibadetlerini yapamamışlar ve buna bir çözüm olarak da cami inşa etmeye karar vermişlerdir (Hamidullah, 2018, s. 51).

İslam müfessirlerinden olan İbn Kesir, yazdığı eserinde İslam’daki ilk caminin Ammar b. Yasir tarafından inşa edildiğine değinmiştir (Hamidullah, 2018, s. 52). Hamidullah’a göre ilk mescitler şunlardı: “...Her hal ü karda, bu mescit, yeryüzünde inşa edilen üçüncü veya dördüncü cami idi. Birincisi, Ammar b. Yasir’in; ikincisi, Hz. Ebubekir’in; üçüncüsü, Medine’de Cuma namazı kılınan mescit ve dördüncüsü de Küba mescidi.” (Hamidullah, 2018, s. 61).

Müslümanların Medine’ye hicret eder etmez Hz. Muhammed’in emriyle yaptırılan Mescid-i Nebevî, İslam devletinin kurumsallaşmaya camiden başladığını göstermektedir. Hz. Muhammet, sergilediği bu davranışı ile temelde ibadet etme yeri olan camiye aynı zamanda topluma sunduğu birçok fonksiyonu ile hayatın merkezine koymuştur. Hz. Muhammed’in (s.a.s.) camisi dini, siyasi, idari, sosyal ve eğitsel özellikli pek çok konunun çözümünün arandığı yer haline gelmişti. Dolayısıyla cami, bireysel ve sosyal

ihtiyaçlara cevap veren ve farklı hizmetler sunan önemli bir kurum olmuştu. Hz. Muhammed döneminde birçok fonksiyonu bulunan caminin hedef kitlesinde çocuk, genç, yaşlı, kadın, erkek ayrımı yapılmaksızın tüm Müslümanlar yer almıştır. Örneğın Mescidi Nebevinin inşa edilmesinin temel sebebi, içinde ibadet edilmesiydi. Fakat zamanla toplumsal olarak çeşitli ihtiyaçlar meydana gelmişti. Bu ihtiyaçların başında eğitim-öğretim alanı gelmekteydi. Ortaya çıkan bu ihtiyaca binaen Mescidi Nebevinin yanına “Suffa” adı verilen bir nevi okul inşa edilmişti (Hamidullah, 2018, s. 62).

Başlangıç aşamasında ibadet mekânı ve eğitim-öğretim mekânı olarak devam eden caminin fonksiyonları gittikçe genişlemekteydi. Bunlardan bazıları devlet meselelerinin camide görüşölmeye başlanması ve yabancı devlet adamlarının-heyetlerinin burada ağırlanması, şehir dışından gelen misafirlerin konaklama ihtiyacının bu camilerde giderilmesiydi. Bu fonksiyonların yanı sıra yeri geldiğı zaman caminin belli alanları hapisane olarak da kullanılmaktaydı. Zamanla camilerin içinde “Sultan Mahfili” denilen bir alan inşa edilmiştir ve bununla birlikte sadece büyük şehirlerdeki camilerde değıl hemen her yerde bulunan camilerde valileri korumaya almak için “maksura” denilen alanlar da inşa edilmiştir (Hamidullah, 2018, ss. 65-73). Camiler, İşlam ile birleşmiş ve İşlam’ın insan ve dünya ile ilgili temel yaklaşımının sonucunda oluşturulmuştur. İşlam dini, insanların birlik ve beraberlik içinde yaşamalarını isteyen bir anlayışa sahip olmaktadır. Camiler İşlam dininin bu anlayışının yeryüzünde somutlaşmış hali olarak bilinmektedir. Bu bağlamda camiler, mimari yapıları ve değıerli fonksiyonlarıyla insanlara mesajlarını aktarabilmesi açısından önem arz etmektedir (Yılmaz, 2005, s. 28). İlk inşa edildiğı günden günümüze kadar pek çok alanda aktifliğini sürdüren camilerde iman, ibadet, ahlak konuları topluma aktarılarak o toplumun bilinçlenmesinde ve manevi anlamda kendilerini geliştirmelerinde etkili olmaktadır. İlk “okul” olarak inşa edilen “Suffa” dan itibaren camiler eğitim alanı olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde hala yazın ayrı kışın ayrı olmak üzere her yaşa yönelik dini eğitimler verilmektedir. Özellikle yaz mevsiminde camiler Kur’an-ı Kerim kursu olarak çocuklara ve yetişkinlere hizmet vererek onları hem bilgilendirip hem de aydınlatmaktadır. Kandil gecelerinde yapılan programlar, Ramazan aylarında gündüz yapılan mukabeleler ve akşamları kılınan teravih namazları ile camiler etkinliğini sürdürmektedir. Yaygın din eğitiminin verildiğı mekânlar olarak camiler, bu tür faaliyetlerle toplumu bir araya getirmekte ve toplumsal iletişimin sağılıklı bir şekilde gelişmesini sağılamaktadır. İşlam

dini, sadece Allah’a ibadet etmeyi ifade eden bir tevhit inancı üzerine kuruludur. Bu tevhit inancı gereği İslam dininde toplanma, iletişim halinde olma, yardımlaşma gibi durumlar bulunmaktadır. Sadece ibadet mekânı olmayan camiler toplumun bir araya gelerek hemhal olduğu, birbirlerinin dertlerini dinlediği ve yardımlaşmalarda bulunulduğu, insanların fiziki ve ruhi ihtiyaçlarının giderildiği kutsi mekânlardır. Camilerde genellikle dini mevzuların aktarılması bireyde bu tür bilgilerin tohumlarının oluşmasına, zihinde yer edinmesine vesile olmaktadır bununla birlikte bir mekân olarak camilerde bulunan tevhit inancı ile ilgili görseller (çeşitli şekillerde yazılmış olan hat yazıları), kürsü, mihrap, duvarda asılı olan Kabe-i Muazzama’ya ait fotoğraflar, safların başlarında yer alan tesbihler ve takkeler camiye gelen kişiler için dini içselleştirmelere vesile olmaktadır. Camilerde yapılan ibadetlerle birlikte kişi İslami alana ait deneyimleri de görmekte ve böylece öğrenip uygulama fırsatına erişmektedir (Kurnaz, 2013b, ss. 4-5).

1.4.2. Camilerin Toplumsal Fonksiyonu

Camilerin önemli fonksiyonlarından bir diğeri toplumsal kimlik ve toplumsal değer oluşturmaktır. Kimlik: “Bir insanın kişiliğini ya da bir grubun niteliğini belirleyen ve onları diğerlerinden ayrılmasını sağlayan karakteristik özellikler” olarak tanımlanmaktadır (Kirman, 2004, s. 129). Kimlik kavramının özünü bireyin kendi şahsının kim olduğu, ne olduğu, nereden geldiği gibi sorular oluşturmaktadır. Bu gibi sorulara mana arayan birey belli bir aşamadan sonra dini konulara gelmektedir. Birey, fitratı gereği kendisiyle ilgili yaptığı araştırmaların neticesinde bir Yaratıcı arayışına girmektedir ve kendisini o Yaratıcıyla bir bağ halinde bulmaktadır. Buradan hareketle özelde Yaratıcı genelde ise din, bireyin bulunduğu toplumdaki konumunu, içinde yaşadığı mekânı ve kendi geçmişini anlamlandırmasında etkin bir role sahip olmaktadır denilebilir (Kurnaz, 2013b, s. 52).

Yaratıcı/Tanrı inancı ya da dini inanç, bireyin günlük hayatta eriyip kaybolmasını engellemektedir. Genel olarak bakıldığında zaman “... din: insan ilişkilerini, insan tutum ve davranışlarını, toplumsal hayatı belirleyen temel yapılardan biridir.” (Subaşı, 2016, s. 209). Buradan hareketle bireyin içinde bulunduğu toplum bireyi kimlik, ahlak, aidiyet, düşünce yapıları, dini inançlar anlamında etkilemektedir denilebilir. Birey, yaşadığı toplumda aidiyet elde edebilmesi için bir kimlik oluşturmak durumunda kalmaktadır ve bu oluşturduğu kimlik bulunduğu toplumun genel özelliklerinden farklı olmamalıdır.

Çünkü bu durum bireyin toplum tarafından dışsallaştırılmasına sebebiyet vermektedir. Yaşadığı toplum tarafından kabul görme ve ait olma isteği kişinin sosyal kimliğini oluşturmaktadır. Birey, yaşadığı toplumdaki dini içselleştirdiği zaman kendisiyle Yaratıcı arasında bir bağ kurmakta bu da onda dine karşı bir aidiyet duygusu uyandırmaktadır. Böylelikle birey kişisel kimliğinin temellerini atmış olmaya başlamaktadır (Kurnaz, 2013b, s. 53). Kurnaz’a (2013) göre:

“Bireysel kimliğin sağlamlığı, bireyin yaratıcısıyla kurduğu sağlam irtibat bireyin topluma, toplumsal barışa ve ortak aidiyete olumlu yönde katkısını sağlar. Gerek bireysel, gerekse toplumsal kimlik var olan aidiyetlerin bir araya gelmesiyle oluşur. Bu yüzden ne bireysel anlamda ne de toplumsal anlamda dinin içerisinde yer almadığı bir kimliğin varlığından söz edilemez.” (Kurnaz, 2013b, s. 53).

Dinlerin amacı, kendisine uyan fertlere bir kimlik bulmalarını sağlamaktır. İslam dininin de böyle bir amacının bulunduğunu bireye dünyaya gelişinden itibaren ve dünyadan ayrılışına dek yapması ve yapmaması gerektiği durumları aktarmasından anlaşılmaktadır. İslam değerlerini, kimliğini ve ahlakını topluma aktarmada camilerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Camilerde verilen dersler, vaazlar, yapılan sohbetler ve mukabeleler bunlardan yalnızca bazılarını oluşturmaktadır. İslam âleminde inen ilk ayetlerle birlikte Müslüman kimliği oluşturulmaya çalışılmıştır. İslam dininin ilk öğretmeni sayılan Hz. Muhammed’in amacı bu ayetler ışığında topluma İslami bir kimlik kazandırmak ve İslam ahlakıyla ahlaklandırmak olmuştur. Buna ilk olarak evlerde ve sonrasında ise mescit ve camilerde devam ederek cahiliye kimliğini insanlar üzerinden kaldırmış ve yerine ahlaki olan, kutsal değerleri olan bir kimlik oluşturmaya başlamıştır. Günümüzde camilerde hala devam eden bu kimliği oluşturma çabası insanları çaresizlikten, umutsuzluktan bir nebze dahi alıkoymaktadır. Tevhit dininin “güvenmek, emanet etmek, tevekkül etmek” olduğunun bilincine varan kişiler sağlıklı bir dini kimlik oluşturmaya başlamış olmaktadır (Kurnaz, 2013b, s. 52).

İslam medeniyetinin ve İslâm toplumunun sosyo-kültürel alandaki gelişmesinde önemli bir rol oynayan camiler, dini mimari grubun temel yapılarından olmaktadır. Sonraki asırlarda Müslümanların bulundukları bölgelerde yerli inşa tekniği, coğrafi şartların özellikleri ve ihtiyaca göre şekil alan ve farklılıklar gösteren, çeşitli büyüklüklerde ve

farklı mimari tarzlarda camiler inşa etmeye devam ettikleri bilinmektedir (Çelebi, 1976, s. 98).

İslam tarihinde camilerin insanların yerleşik bir düzene geçmesinde önemli bir rolü bulunmaktadır. Camilerin temel vazifesi İslam'ı kabul etmiş olan Müslüman bireylerin manevi alanlarındaki boşluğu doldurmaktır ve bununla beraber günde beş vakit kılınan namaz, bayram namazları ve Cuma namazları gibi ibadetlerin birlikte yapılabilmesi için camiler imar edilmiştir. Camilerin hemen yanı başına kütüphaneler, misafirhaneler, hamamlar ve ticari mekânlar inşa edilmeye başlanmıştır. Bu mekânların inşasıyla birlikte doğal bir şekilde camilerin yakınına ve uzağına evler yapılmıştır. Böylelikle İslami değerlere sahip bir kent oluşumu oluşmaya başlamıştır. Yapılan tarihi araştırmalara bakıldığında İslam kentinin yapı taşlarını cami, hamam, pazar alanları ve ticari alanların oluşturduğu görülmektedir (Ahmet, 2016, s. 191). İnsanlar, ibadet ettikleri camiden çıktıkları zaman, civarda bulunan dükkânlara girerek ihtiyaçlarını gidermektedirler. İhtiyaçlarını giderirken öte yandan eş, dost, akrabalarını görüp muhabbet haline girmektedirler ve böylelikle sosyal bir ortam oluşturmaktadırlar. Eski, büyük camilerin yanlarına kurulan hamamların çoğu günümüzde hala etkinliğini sürdürmektedir. Camiler bu anlamda toplumun sağlık ihtiyacına da cevap vermiş olmaktadır. İslam kentlerine genel olarak bakıldığı zaman tüm ana yolların sosyal bir ibadet alanı olan camilere çıktığı görülmektedir (Ahmet, 2016, s. 191).

1.5. Sakarya ve Orhan Gazi Camii

Bu bölümde Sakarya şehri ve Orhan Gazi Camii tarihi ve sosyolojik açıdan ele alınmıştır. Sakarya şehrinin konumu itibariyle derin ve çok kültürlü bir yapıya sahip olması ona bir kimlik katmaktadır. Orhan Gazi Camii'sinin şehrin tam merkezinde olması ise Sakarya şehrinin bir nişanesi olarak görülmektedir.

1.5.1. Sakarya Şehrine Genel Bakış

Sakarya şehri bulunduğu bölge itibariyle tarihin en eski dönemlerinden beri sürekli bir yerleşim yeri halinde bulunmuştur. Buranın yerleşim yeri olarak tercih edilmesinin pek çok sebebi bulunmaktadır. Bunlardan bazıları su kaynaklarına yakın olması (kuzey bölgesinde kalan Karasu ilçesinin Karadeniz'e olan sınırı, Sakarya Nehri, Sapanca Gölü vb.), gür ormanlara sahip olması, verimli arazilere ev sahipliği yapması, doğal

kaynaklarının var olması ve bulunduğu konum itibariyle İstanbul gibi büyük bir şehre yakın olması bununla birlikte Anadolu şehirlerine de yakın olması vb. özellikleridir (Çetin, 2008, s. 24).

Sakarya şehrinin bilinen tarihi Hititlerle başlamaktadır. Sakarya daha sonraları bir Bizans şehri olmuştur ve nihayetinde ise Osmanlı şehri olmuştur (Çetin, 2008, s. 27). Bu bölgeye yapılan ilk Osmanlı seferleri Osman Bey döneminde gerçekleşmiştir. Orhan Bey dönemine gelindiğinde ise bizzat Orhan Bey'in yakın silah arkadaşlarından olan Konur Alp Bey şehrin bütününe Osmanlı topraklarına katmıştır (Çetin, 1999, s. 7).

Yabancı seyyahlar ve Osmanlı seyyahları dönem dönem Sakarya şehrini ziyaret etmişler ve gözlemlerini seyahatnamelerinde dile getirmişlerdir. Çetin (2008) bunu şu şekilde aktarmaktadır:

“1333 yılında bölgeye gelen ünlü seyyah İbn Battuta Mekece'ye gitmiş, oradan da Taraklı ve Geyve'ye geçmiştir. Taraklı 'da bir zaviyeden, Geyve'de bir Ahi tekkesinden söz etmektedir... Kâtip Çelebi, XVII. yüzyılda yazmış olduğu “Cihannüma” adlı eserinde Adapazarı'ndan söz ederken burayı bir yol, uğrak noktası olarak gösterir ve “Ada Nahiyesi” olarak kaydeder.” (2008, s. 29).

Bu bilgiler doğrultusunda Sakarya şehrinin henüz bu ismiyle bilinmese bile o yıllarda var olduğu söylenebilir.

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğunda şehir sayılarının artmakta olduğu görülmüştür. Çeşitli sebeplerle kurulan şehirlerin yanında Sakarya/Adapazarı'nın kuruluş amacı ise isminde de görüldüğü üzere pazar alanının gelişmekte ve büyümekte olmasından kaynaklanmaktadır (Alpargu & Şahin, 1999, s. 1). Sakarya İli Tarihi 1. ciltteki yazısında “Sakarya'nın Tarihi Coğrafyası” adlı yazısında Konukçu'nun şu ifadeleri Adapazarı şehrinin ismini özetlemektedir (2005):

“(…) Ada Köyü, kendi hareketliliğini bölge pazarıyla kurtarmaya çalışmış ve başarılı da olmuştur. Tığcılar yerleşim yerinin gelişmesi, Prof. Dr. Metin Tuncel tarafından ilmi bir şekilde yorumlanarak sonuçlandırılmıştır. O, Adapazarı hakkında şöyle yazmaktadır: “Bu arada, XVI. yüzyıl'dan itibaren günümüzdeki şehrin çekirdeğini meydana getiren ve o dönemde “Ada”veya “Adaköy”adı verilen bir köyün varlığı bilinmekte ve bu köyün şehrin bugünkü Tığcılar mahallesinin

kapladığı alana tekabül ettiği sanılmaktadır. Ada veya Adaköy adı verilen bu köy, bir sonraki yüzyılda çevre için bir alışveriş merkezi yani Pazar yeri olarak seçilmiştir, daha sonraki yüzyılda Adapazarı denilmeye başlanmıştır. Adapazarı adının son kısmı, yerleşmenin önceleri bir Pazar yeri olarak kurulduğunu, adının ilk kısmı ile bu pazarın kuruluş yerini ifade eder. Pazar yerine doğudan gelenler, Sakarya'yı geçmek, Batıdan gelenler ise Çark suyunu aşmak zorunda kaldığından pazar yerinin sularla çevrili bir izlenim uyandırması, buraya da Ada adının yakıştırılmasına neden olmuştur.” (Sakarya İli Tarihi 1. Cilt, 2005, s. 35).

Kültürel değerler açısından zengin bir şehir olan Sakarya şehrini Aktaş (2011) şu şekilde aktarmıştır:

“Sakarya, geçmişten günümüze uzanan bu tarihsel süreç de; Orta Asya, Kafkaslar ve Balkanlar gibi farklı coğrafyalardan gelen toplulukların renkleri oluşan ve farklı kültürlerin birlikte huzur içinde yaşadığı bir ildir. Yani farklı coğrafyalardan gelen ve farklı kültürlerle sahip olan bu topluluk üyeleri, bu topraklarda yüzyıllardır barış içinde yaşamaktadırlar. Sakarya'nın kültürel renkleri olarak adlandıracağımız alt kültürlerin farklılıkları, ayrıştırıcı değil, birleştirici ve kaynaştırıcı bir rol oynamaktadır. Yerli değerlerini, Osmanlı coğrafyasının dört bir yanından gelen göçlerle zenginleştiren Sakarya, giyim kuşam, halk oyunları, mutfak, atasözü, deyim ve türkü özellikleri bakımından büyük zenginlikler taşımaktadır.” (Aktaş, 2011, s. 126).

Bugüne dek şehir ve birey arasında mutlak bir bağ var olagelmıştır. Toplum, içinde barındığı şehri kurarken kendi yaşadığı duygu ve düşüncelerden etkilenmektedir. Bu duygu ve düşüncelerden etkilenecek kurulan bir şehir diğer nesiller tarafından pekiştirilip geliştirilerek oluşturulmaya devam etmektedir. Aralarında yüzyıllar olsa bile bir şehre ait olan toplum, yaşadığı yerin doğasından, kültüründen, düşüncelerinden ve duygularından etkilenmektedir. Böylece şehrin kendine has bir yapısı oluşmuş olmaktadır (Karataş vd., 2020, s. 24). Toplumun yaşamını idame ettirdiği ve kendine has yapısı ile şehir mekânı, hafıza ile varlığını ortaya koymaktadır. Birey, yaşamsal tecrübelerini ve kutsal saydığı değerleri mekânsal hafızalara aktararak şehrin göbeğine ibadet alanlarını koymaktadır. Şehirde var olan her mekânın bir nesilden diğer bir nesle aktarılmış olan değerler silsilesi olduğu bilinmektedir. Bu değerler silsilesi bir hafıza aktarımıyla ancak oluşabilmektedir. Diğer bir ifadeyle hafıza aktarımı, hatırlama eylemiyle gerçekleşmektedir ve hatırlama

eyleminin somut ifadesi ise şehirlerde yer alan mekânlardır (“Sakarya”, 2020). Bu bilgiye hâkim olan Osmanlı Devleti, bir şehrin oluşmasını sağlayabilmek için şehrin tam merkezine bir camii inşa ederdi. Aynı zamanda Osmanlı yönetimi İslami hayat tarzının toplumdaki rolünün (huzur sağlama, düzenleyici olması, ahlaki kuralları vb.) farkında olduğundan camilerin inşasından geri kalınmamasını ve yetkili kişilerin camilerdeki ibadetlere, birlikteliklere toplumun katılımında bulunmalarını sağlamalarını buyurmuştur (Ahmet, 2016, s. 18). İnşa edilen bu caminin civarına ise çarşı-pazar kurulurdu. Kurulan bu çarşı ve cami Osmanlı şehir hayatının merkezini oluşturmaktaydı (Karataş vd., 2020, s. 25). Şehrin kalbi buralarda atmaktaydı. Osmanlının yapmış olduğu ve günümüze kadar çeşitli restorasyonlar geçirerek gelen camilerden bir tanesi ise Sakarya/Adapazarı’nda bulunan Orhan Gazi Camii’dir.

1.5.2. Orhan Gazi Camii

Günümüze dek pek çok restore faaliyeti geçirmiş olan ve Adapazarı’nın ilk ibadet mekânı olan Orhan Gazi Camii (Konukçu, 2012), ana giriş kapısının hemen sağında bulunan tabelada yazılana göre 1325-1326 yıllarında Orhan Gazi’nin emri ile yaptırılmıştır. Şehrin merkezinde yer alan cami, Atatürk Bulvarı’nda bulunmaktadır. İlk hali ahşap olan cami, zamanla deforme olduğu için onun yerine kâgir (taş-tuğla) cami yapılmıştır (Çetin, 2008, s. 37). 1876 yılında meydana gelen depremde neredeyse tamamen yıkılan Orhan Gazi Camii, o zamanın Adapazarı kaymakamı Mehmet Nüzhet Paşa’nın girişimiyle yeniden inşa edilmiştir (Çetin, 2008, s. 37). Tek minareli olan cami 1967 yılında yine bir tahribat geçirmiştir, bu sefer sadece minaresi yıkılan cami 1968 yılında yapılan çalışmaların sonunda yeni minaresine kavuşmuştur bununla birlikte 1999 yılında meydana gelen deprem neticesinde zarar gören caminin minaresi tekrar restore edilerek günümüzdeki halini almıştır (*Sakarya Tarihi Camii’leri*, 2019). Orhan Gazi Camii, bulunduğu yerin Osmanlıya ait olduğunu gösteren kalıcı bir iz olarak varlığını sürdürmektedir. “Yazar Necati Mert’in ‘Adapazarı’nın nabzı çarşılarda atar’ dediği üzere...” 1700’lü yılların başında Orhan Gazi Camii’sinin civarında oluşmaya başlayan Sakarya halkının Uzunçarşı, Aynalıkavak çarşısı, Kasaplar çarşısı, Ayakkabıcılar çarşısı; Soğan pazarı, Pirinç pazarı gibi adlandırmış olduğu mekânlarda ticaretin canlı olduğu kadar toplumsal bir canlılığın varlığı da gözlemlenmektedir (Tuna, 2011, s. 8).

Orhan Gazi Camii, bulunduğu konum itibariyle (Çetin, 2008, s. 37), toplumsal hareketliliğini koruyan bir noktada bulunmaktadır. Caminin ön tarafında dört köşeli bir şadırvan, caminin sol tarafında eski Hilmi Kayın İş Merkezinin bulunduğu alan (şu an yeni bir proje için inşaat alanı halindedir), caminin sağ tarafında ise Tarihi Uzunçarşı yer almaktadır. Orhan Gazi Camii Sakarya halkının alışveriş yaptığı, dinlenmek istedikleri zaman çaylarını içip simitlerini yiyebildikleri, günlük hayatın koşuşturmacasına kısa bir ara verdikleri ideal bir mekân olarak görülmektedir. Adapazarı'nın Osmanlı zamanından kalan en eski ve aktif çarşılarından biri olan Uzunçarşı'nın ilk kurucuları Rumlardan ve Ermenilerden oluşmaktadır. Bununla birlikte Uzunçarşı hemen hemen yüz dükkândan meydana gelmektedir (*Uzun Çarşı*, t.y.-a). Bu dükkânları kahveciler, baharatçılar, kuyumcular, optikçiler, bankalar, giyim mağazaları, eczaneler, ayakkabıcılar, tatlıcılar, büyüklü küçüklü lokantalar ve kafeler oluşturmaktadır. Aktaş (2011), eserinde Uzunçarşı'dan aşağıdaki şekilde bahsetmektedir:

“(…) şehrin merkezindeki Orhan Camii ile sembolleşen Osmanlının, başta Adapazarı-Karaağaçdibi olmak üzere, Uzunçarşı ve şehrin muhtelif yerlerindeki tarihi binalar, bize Osmanlı, Rum ve Ermenilerinin mirasıdır.

Ovada kurulan Adapazarı merkezinin gelişimine baktığımızda en eski kurumlar-kuruluşlar ortalama 250-300 yılı geçmemektedir. Bu yönüyle Adapazarı, Tozlu Camii, Orta Camii, Ağa Camii ve Orhan Camii etrafında kümelenmiş çarşıları; çarşıların etrafına kümelenmiş mahalleleriyle geç dönem bir Osmanlı şehridir. Osmanlı dönemi mimarisi olan Orta Camii 1752'de, Ağa Camii 1774'te, Sabiha Hanım Mektebi'nin kuruluşu 1810'da, ilk Tozlu Camii 1837'de kurulmuştur. Çevre çarşılar kurulurken iki katlı ve sağlam olmasına da çok dikkat edilmiştir. Büyük depremlerde Uzunçarşı ve civarında ciddi bir yıkım olmamıştır. Kısaca birinci Adapazarı Orhan, Ağa, Tozlu ve Orta Camii etrafındaki çarşılarla çevresindeki 4-5 mahalleden iki katlı ahşap ağırlıklı bahçeli evlerle oluşmuştur.

Uzunçarşı'nın ticaret merkezi olarak tercih nedeni; Adapazarı Kuzey-Güney yönünde bir ana aks etrafında gelişmesi ve Bulvar dediğimiz, bugünkü daha çok yeşil alan şeklindeki bant, eskiden boydan boya uzanan bir dere-bataklık olmasıdır.” (Aktaş, 2011, s. 96).

Yazılı eserlerde, Uzunçarşı'yı vaktiyle ziyaret eden Atatürk'ün anısından şu şekilde bahsedilmiştir:

“Atatürk’ün 1922 Adapazarı ziyaretinin ikinci gününde; 15 Haziran Perşembe günü Uzun Çarşı’yı boydan boya dolaşır ve Adapazarı eşrafiyla görüşmeler yapar. Çarşıyı gezer ve Hanaltı’nda Acem İsmail Efendi’nin dükkânında kahve içer, etrafını saran hayranlarının elini sıkar, muhtelif mağaza ve dükkânlara uğrayarak herkesten kendi sanatlarına dair izahat alır, Başkumandanın halk arasındaki tabii davranışları, alçak gönüllü hareketleri son derece iyi etki yapar...” (Uzun Çarşı, t.y.-b).

Uzunçarşı, Adapazarı halkı için ticaret ahlakının yaşadığı ve korunduğu bir yer olarak görülmektedir. Bu çerçeveden bakıldığı zaman bahsi geçen mekânlarda Sakarya’nın ahlaki ve kültürel kodlarını görmek mümkün olmaktadır.

Adapazarı merkezde bulunan Orhan Gazi Camii ve çevresi dinden ekonomiye, gündelik hayattan tarihe uzanan bir ekseninde yerini almaktadır. Şehir merkezini oluşturan bazı semboller, mekânlar vardır. İnsan ise kimliğini bu mekânlar aracılığıyla elde etmektedir. Adapazarı’nın sembolü olarak gösterilen Orhan Gazi Camii’sinin de toplum için böyle bir işlevi bulunmaktadır. İnsanlar tabiatı gereği bir yere ait olma, orada huzur, sükûnet bulma gibi duyguları bünyesinde barındıran bir varlıktır. Var olduğunu, bir mekâna ya da bölgeye ait olduğunu kendisine ve etrafına ancak bu şekilde ifade edebilmektedir. Basit çerçeveden bakıldığı zaman bir parkın, köprü altının ya da bir çınar ağacının gölgesinin mekân olarak insanlar tarafından benimsenmesi bahsedilen yerlere özel anlamlar yüklemelerindendir. Bu anlamlar insanlar tarafından yüklenince bahsedilen yerler bir manaya gelmeye başlamaktadır (Solak, 2017, s. 14). Orhan Gazi Camii’sinin Adapazarı halkının nazarında bu denli önemli olmasının sebebi toplumun oraya atfettiği duygu ve anlamla ilişkili olmaktadır.

Zaman içinde tahribata uğrayan Orhan Gazi Camii (*Sakarya Tarihi Camii ‘leri*, 2019), restore edilirken eski halinden biraz daha farklı bir görünüme kavuşmuştur. Özellikle yenileme döneminde caminin önündeki şadırvana mermer yerleştirilmesi Adapazarı halkının tepki göstermesine sebebiyet vermiştir. Mekânda yapılan değişiklikler ister istemez oraya verilen anlamı da değiştirmektedir. Halkın tepkileri artınca mermerler tekrar sökülüş ve şadırvan eski görünümüne tekrar kavuşturulmuştur. Halk tarafından mekânın orijinal haline verilen anlam ile restore edildikten sonraki haline verilen anlam arasında bir farklılık oluştuğu görülmektedir. Yine de Orhan Gazi Camii halkın kalbinde ve zihninde önemli bir yere sahip olmaktadır. İnsanlar buluşup bir yere gidecekleri vakit

kendi aralarında Orhan Gazi Camii' sini buluşma noktası olarak belirlemektedirler. Çarşıda bulundukları vakit birbirlerine konum bildirmek için benzer şekilde kısaca “Orhan Camii” civarında olduklarını ifade etmektedirler. Bu gibi ifadeler Orhan Gazi Camii'sinin halk arasında merkezi bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. İbadet mekânı olan caminin, kişinin toplumla iletişim kurmasında bir aracı olduğu bilinmektedir. Kişinin toplumla iletişim kurmasında dini norm ve değerler etkin olmaktadır (Ahmet, 2016, s. 191). Dinin insan ve toplum hayatının merkezinde olduğu düşüncesinden ve kabulünden hareketle dini mekânlara yönelik aidiyet gelişiminin kolay bir yönü olduğu söylenebilir. Bu gibi mekânların toplumsallaşmaya olan katkısı erken dönemlerden beri bilinmektedir (Ahmet, 2016, s. 191).

Orhan Gazi Camii, özellikle Ramazan ayında Sakaryalıların vazgeçilmezi olarak görülmektedir. Hatimle namaz kılınan ender camilerden olması, caminin verdiği manevi hava ve huzur halkı kendisine daha da yaklaştırmaktadır. Cemaat bağları doğrudan mekânda gelişmekte ve orada kenetlenmektedir. Gündelik hayatta dini pratiklerin gerçekleştirildiği mekânlar birliktelik duygusu oluşturarak aidiyeti kolaylaştırmaktadır. Orhan Gazi Camii tarihi özellik taşıyarak da geleneğin aktarımında etkili olmaktadır. Camide kandil geceleri yapılan özel programlar insanları bir araya toplamakta ve muhabbetlerinin, duygularının paylaşımını sağlamaktadır. Cuma vakitleri esnafın, civardaki mukimlerin Orhan Gazi Camii'sine yetişip içeride boş yer bulamayınca caminin bahçesine serdikleri namazlıklar üzerinde hutbe dinlemeleri Orhan Gazi Camii'sinin onlar üzerindeki manevi etkisini göstermektedir.

Orhan Gazi Camii, namaz kılanyla ya da kılmayanyla herkes tarafından farklı bir şekilde önemsenmektedir. Avlusunda bulunan bankların boş olduğu nadiren gözlemlenmektedir. Cami, dış cephesine yapılan turuncu-sarı aydınlatmalarla birlikte daha göz alıcı hale gelmiştir. Kullanılan turuncu-sarı aydınlatmalar halkın zihninde camiye ve dünyaya karşı olumlu düşüncelerin oluşmasına yardımcı olmaktadır. Bahçesindeki şadırvandan sadece abdest alanlar faydalanmamaktadır. Oradan geçenlerin elini, yüzünü yıkayıp dua ettikleri de gözlemlenmektedir. Cami etrafında bulunan çay ocaklarının daimî üyeleri yaşlı ve emekli olan kişiler olmaktadır. Onlar gün boyunca muhabbet edip namaz vakitlerinde şadırvandan abdestini alıp caminin ön saflarında namazlarını eda etmektedirler. Bazen kadınların da cami civarındaki çay ocaklarına oturduğu görülmektedir. Namaz vakti girince ezanla birlikte kadınlar da caminin üst katındaki kadınlar bölümüne geçip

namazını eda etmektedirler. Caminin sadece namaz vakitlerinde dolu olduğu söylenemez. Kendine has bir havası olan Orhan Gazi Camii, namaz vakitleri dışında da dua ve Kur'an-ı Kerim seslerine şahitlik etmektedir. İnsanlara verdiği manevi haz onların bu camiye olan düşkünlüklerini artırmaktadır. Kendisini buraya ait hissedenden ve bu camiye kendisine mekân olarak belirleyen insanlar Orhan Gazi Camii'sinin kıymetini bilmektedirler. Orhan Gazi Camii'sinin halk nazarında deprem öncesi ve sonrasında değişmeyen bir değerinin olduğunu belirtmek mümkündür.

Orhan Gazi Camii ve çevresindeki bankalar, mağazalar, çay ocakları, zincir marketler, kültür merkezi, parklar bir bütün olarak ele alındığında orada bulunan insanların hem dünyevi hem de uhrevi duygu durumunu aynı anda yaşadıkları gözlemlenmektedir. Biryandan alışverişler yapılırken, banka işleri halledilirken diğer taraftan minarenden gelen ezan sesi insanları bu duygu durumuna sokabilmektedir.

Orhan Gazi Camii'sinin hemen önünde yer alan ve cami cemaatini oluşturan kişilerin bir araya geldiği Orhan Gazi Çay Evi çay, oralet, Türk kahvesi vb. içecek seçenekleri olan ve müşterileri genelde emekli amcalardan oluşan bir mekândır. 1950-1960 yılları arasında kurulmuş olan, sabahın erken saatlerinden akşamın geç saatlerine kadar açık olan ve sürekli bir şekilde servisin devam ettiği çay evidir. Cami meydanının bir kısmına yerleştirdikleri küçük masa ve tabureleri insanlar tarafından pek boş bırakılmamaktadır. Bu mekânın iç kısmında eski oturma divanları, eski objeler kullanılarak insanlara tarih kokusu hissettirilmeye çalışılıp yerelliğe ve kültüre önem verildiği görülmektedir. Orhan Gazi Camii'sinin hemen önünde yer alması sebebiyle buraya gelenlerin büyük çoğunluğu camiye de cemaat olmaktadır. Cemaat ilişkilerinin bir mekân bağlamında ortaya çıktığı Orhan Gazi Çay Evi'nde de görülebilmektedir.

Orhan Gazi Camii'sinin arkasında kalan Şemsiyeli Bahçe ise, 1960'lı yıllarda belediye tarafından ailelerin hoşça vakit geçirmeleri için oluşturulmuş bir mekândır. Buranın daimî üyelerini emekli bireyler oluşturmaktadır. Bir futbol stadyumunun ya da alışveriş merkezlerinin gençler için ne kadar önemi varsa Şemsiyeli Bahçe'nin de yaşlı ve emekli kimseler için o kadar önemi bulunmaktadır. Kadınların da burayı daha sık ziyaret etmesiyle Şemsiyeli Bahçe'nin belli bir kısmı bölünüp kadın ve aile yeri olarak hizmete sunulmuştur. Bu bahçenin kimsenin kimseyi huzursuz etmediği, muhabbet dolu bir ortamı bulunmaktadır. Burada yaz-kış aktif bir şekilde çay, kahve, çeşitli meşrubatlar ve

yiyecekler servis edilmektedir. Bu mekânı boş görmek neredeyse imkânsızdır ve bunun sebebi de listedeki fiyatlarıdır.¹⁴ Halktan birçoğu yere göre daha cüzi rakamlar talep edilmektedir. Bu da insanların saatlerce de olsa oturabilmesine müsaade etmektedir. Şemsiyeli Bahçe'nin Sakarya halkı için manası derindir. Burada hemen herkesin bir anısı vardır. Orhan Gazi Camii'sine yakın olması sebebiyle de halk tarafından tercih edilmektedir. Emekli vatandaşlar burada çayını, kahvesini içip ezanı duyunca namaz ibadetini gerçekleştirmek için Orhan Gazi Camii'sine doğru hareket etmektedirler. Kısacası, cami cemaatinin bir kısmını burada birbiriyle buluşan, muhabbet eden kişiler oluşturmaktadır. Bu kişiler arasında herhangi bir şekilde sınıf ayrımının olduğu gözlenmemiştir. Birlik ve beraberliklerini aynı mekânda, aynı duyguları yaşayarak oluşturmuşlardır. Kendilerini Şemsiyeli Bahçe'ye ve Orhan Gazi Camii'sine ait hissedene, orada “var olduklarını” ve “anlam bulduklarını” söyleyen kişiler azımsanmayacak derecede çoktur. Şehre tarihsel ve kültürel anlamda katkısı büyük olan Şemsiyeli Bahçe, mekân ve aidiyet anlamında Sakarya halkı için önem arz etmektedir.

Muhafazakâr toplum yapısına sahip olan Sakarya şehrinde geleneksel yaşantıların olduğu görülmekle birlikte lüks tüketim, giyim-kuşam, ulaşım, yeme-içme, moda, mekân tercihi gibi kültürel unsurların da farklı şekillerde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu anlamda toplumsal değişimlerin yansımasını mekânda açık ve net bir şekilde görmek mümkün olmaktadır. Modern dönemde, geleneksel dönemden kalan bazı izlerin devam ettirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Fakat mekânlara yapılan yenileme çalışmalarıyla o mekânların günümüze uyarlanmaya çalışıldığı da görülmektedir. Geleneksel dönemde o zamanın toplumuna göre inşa edilen yapılar ve o yapıların süslemeleri modern dönem ve modern topluma uyarlanmaya çalışılmaktadır. Bu da bizlere sonuç itibariyle toplumun değişmesiyle mekânların da değiştiğini göstermektedir.

¹⁴ Daimi olarak tarafımca ziyaret edildiği için diğer mekânlarla arasında olan fiyat kıyaslaması bu şekilde gözlemlenip bilgi olarak aktarılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Ulusal alanda “mekân” ile ilgili yapılmış çalışmalar olsa da “mekân ve cami” kapsamında belli bir odak noktasına yönelerek yapılmış olan çalışmalara pek rastlanmamaktadır. Bu tez çalışması şehir, toplum ve mekân üçgenine sosyolojik bir yaklaşım sergileyerek çıkarımda bulunmayı amaçlamaktadır. Amaç doğrultusundaki odak alanımız mekân olarak caminin toplum üzerindeki etkilerini ve çevresini nasıl etkilediğini görmektir. Çalışmanın yöntemini belirleyebilmek için şehir, mekân, cami ve toplumun birbirleri üzerindeki etkilerini anlamayı sağlayabilecek bazı soruların geliştirilmesi ve bu soruların tetkik edilmesi önemli olmaktadır. Çalışma süresince geliştirilen sorulara yönelik verilen cevaplara bakıldığında tarih, aidiyet, sanat, günlük hayat, kültürel kodlar, kimlik vb. konular meydana çıkmıştır. Mekânın ne olduğu, caminin ne ifade ettiği, ibadet mekânı olarak caminin tarihi bunlarla birlikte günlük yaşam konularına (siyaset, tarih, toplum ilişkileri vb.) değinilmiştir. Buradan hareketle çalışmanın uygulama ve yazın alanında çeşitli alanların var olduğu göz önüne alınarak hareket edilmiştir.

Sosyal bilim yöntemleri, araştırmacı kişilerin sosyal hayatı anlamalarına ve açıklamalarına yardımcı olmaktadır. Bu çalışma, genel olarak mekânı özel olarak ise şehir ve camiyi anlamaya ve açıklamaya çalıştığından anlayıcı/yorumlayıcı yaklaşımını esas almaktadır. Şehir halkı üzerinden sosyal hayatı anlamak somut veriler elde etmek için yardımcı olacağından “yorumlamada bulunmanın” daha uygun olacağı düşünülmektedir çünkü “... nitel araştırma, varsayımlarla başlayan bir araştırma yaklaşımı olarak, yorumlayıcı/kuramsal çerçeve ve bir sosyal veya beşeri sorun olarak atfedilen bir problemde bireylerin veya grupların amaçlarını keşfetmeye yönelik araştırma sorularının çalışılması olarak görülmektedir.” (Creswell, 2016, s. 64).

Bu çerçevede aktif bir gözlemin yapılmış olması ve toplumun anlaşılmasına çalışılması önem arz etmektedir. Toplumu oluşturan bireylerin genel görüşlerini idrak edebilmek için onları bulundukları doğal şartlarda detaylıca gözlem yapmak ve doğru bir şekilde yorumlayabilmek gerekmektedir. Çalışmaya katılanların şehri, mekânı, camiyi nasıl algıladığını kavrayabilmek adına onları yaşadıkları alanda inceleyebilmek için nitel araştırma yöntemine başvurulmuştur. Genel olarak toplum, mekân ve birey arasında sıkı

bir bağ bulunmaktadır. Bu bağı daha iyi kavrayabilmek, var olan kültürlerini, değerlerini, günlük yaşantılarını ve bunları geliştiren özellikler hakkında somut verilere ulaşabilmek için nitel araştırmanın bu çalışma için daha doğru bir yöntem olduğuna karar verilmiştir.

Nitel araştırma ile ilgili genel kabul görmüş tanımda bulunmak güçtür. Nitel araştırma yelpazesinde bulunan uzmanlar net bir tanımda bulunma konusunda bir adım geride kalmayı tercih etmişlerdir. Bu durumun sebebi ise “... “nitel araştırma” kavramının bir şemsiye kavram olarak kullanılmasından ve bu şemsiye altında yer alabilecek birçok kavramın değişik disiplinlerle yakından ilişkili olmasından kaynaklanmaktadır.” (A. Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 45). Yine de belli bir tanımda bulunmak gerekirse Yıldırım ve Şimşek’e (2013) göre:

“(...) “nitel araştırma”, **gözlem, görüşme ve doküman analizi** gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir. Başka bir deyişle nitel araştırma, kuram oluşturmayı temel alan bir anlayışla sosyal olguları bağlı bulundukları çevre içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön plana alan bir yaklaşımdır.” (2013, s. 45).

Nitel araştırma figüratif olarak alacası bol bir tabloya benzemektedir. Bu tablonun kolay ve hızlıca açıklanması beklenemez. Nitel araştırmayı dağınıklıktan kurtaran yorumsamacılık ve genel kabul görmüş varsayımlardır (Creswell, 2016, s. 42). Bu varsayımları betimsel araştırma, antropoloji, kuram geliştirme, kültür analizi, içerik analizi gibi kavramlar oluşturmaktadır. Bu kavramlar çözümleme teknikleri ve araştırma modeli olarak paralel yapılara sahip olduklarından “nitel araştırma tekniği”, bahsi geçen kavramları içinde barındıran bir özelliğe sahip olmaktadır (A. Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 45).

Nitel araştırmalar daha çok toplumu ya da toplumda gerçekleşen olayı anlamaya yönelik çalışmalardır (Türkdoğan & Gökçe, 2012, s. 206).

“Niteliksel araştırmaların amacı anlamak, araştırma faaliyetinin sonucu gerçekliği olduğu gibi tanımlamak olduğundan, niçin sorusundan çok bu tip araştırmalar, ne ve nasıl sorularına odaklanmaktadır. Sosyal gerçekliği derinlemesine kavramak isteyen, sosyal dünyayı oluşturan bireylerin profilini vermeye çalışan, bu oluşturma sürecinin hem bireylerce, hem araştırmacının kendisince bir yorumlama, anlamlandırma

faaliyeti olduğunu kabul eden araştırmacı, “araştırma problemini katıldığı, mikro birimlerin, sosyal hayatlarına dair sorular sorar ve buradan hareketle araştırma planını” oluşturur” (Kümbetoğlu, 2005, s. 34).

Nitel veriler kişilerin gündelik hayatta tecrübe ettikleri deneyimleri, bu deneyimlerdeki çıkarımları, duygu ve düşünceleri çatısı altına aldığından belli kalıplara sığdırılıp sayısal bir bilgi dizesi sunmamaktadır (Kümbetoğlu, 2005, s. 44). Nitel çalışmalarda ele alınan temel olgular duygu ve düşüncelerdir. Bu sebeple nitel veriler nicel verilere kıyasla zengin bir içeriğe sahip olmaktadır. Nitel araştırmada asıl olan, direkt olarak insanla bir arada olmak ve onlardan alınan bilgiyi yorumlayabilmektir. Böylelikle insanlar arası bir ilişki de sağlanmış olmaktadır (Kümbetoğlu, 2005, s. 44).

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden gözlem ve görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşme (mülakat), nitel araştırmada çokça kullanılan bir tekniktir. Bireylerin hislerini, zihin yapılarını, bakış açılarını meydana çıkarma konusunda görüşme tekniği kuvvetli bir tekniktir. Görüşme tekniğinin temel yapı taşı “iletişim” oluşturmaktadır. Kurulan bu iletişim sayesinde bilgiler elde edilmektedir. Araştırmacı, çalışmasında yapılandırılmış görüşme tekniğini kullanmıştır. Bir diğer yöntem olan gözlem tekniği ise var olan toplumsal olguların gözlenerek anlaşılma çalışıldığı yöntemdir (A. Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 47). Gözlem yöntemi daha ziyade araştırmacının kendi deneyimi olduğundan içinde öznellik barındırmaktadır. Nitel araştırma yönteminin belirgin özeliği böylelikle meydana çıkmaktadır. “Bir araştırmanın yüzde yüz nesnel olması mümkün değildir. Araştırmacının, belirli özelliklerinin araştırma sonuçlarını etkilemesi doğaldır.” (A. Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 200).

Çalışmanın anahtar noktası insandır. Görüşmeye katılan her bir kişi bu araştırmanın katılımcısı olmuştur. Çalışmanın ana eksenini Orhan Gazi Camii oluşturduğundan bu sınırların dışına pek çıkmamış ve öteki mekânlara dair bir çıkarım yapılmamıştır. Nitel araştırma yönteminde toplanan verilerin analizi tümevarımcı bir şekilde analiz edildiğinden yapılmış olan görüşme, gözlem ve alınmış olan notlar üçgeninde merkezden çevreye doğru tümevarımsal bir güzergâh izlenmiştir. Bu analiz yöntemi nitel araştırma yöntemini kullananlar için oldukça önem arz etmektedir. “Nitel araştırmacılar anlama ve kavrama için yeni yollar açmak istedikleri için bu yaklaşım oldukça önemlidir.” (Büyüköztürk vd., 2012, s. 236). “(...) nitel araştırmanın dünyaya dair yorumlayıcı ve

doğal bir yaklaşımı vardır. Bu, nitel araştırmacıların kendi doğal ortamlarındaki şeyleri insanların olaylara verdiği anlamlar açısından anlamlandırmaya çalışması veya yorumlaması anlamına gelir.” (Creswell, 2016, s. 44). Böylelikle nitel araştırmanın araştırmacıya kattığı pozitif durumlardan bir tanesinin pek çok yoruma açık alan sunması olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışma yürütücüsü, çalışma süresince bireyin ve toplumun mekâna karşı bakış açısı, mekânı nasıl yorumladığı, mekân ve cami kapsamında ne tür imgelere sahip olduğu, mekân olarak cami ile ilgili bilgi ve tecrübeleri konularına ağırlık vermiştir. Mekân ve toplum bir madalyonun iki yüzü gibidir. Mekânın (cami) toplum üzerindeki etkisi ve bununla birlikte toplumun da mekân üzerindeki etkisi konusu yapılan saha araştırmasının odak noktası olmaktadır.

Çalışmada fenomenolojik-olgubilim araştırma metodundan yararlanılmıştır. “Bir anlatı araştırması veya birkaç kişinin deneyimlerine ilişkin hikayeleri rapor ederken, **fenomenolojik çalışma** birkaç kişinin bir fenomen veya kavramla ilgili **yaşanmış deneyimlerinin** ortak anlamını tanımlar” (Creswell, 2016, s. 77). Sosyal hayatı idrak etmeye çalışmak, kişilerin o hayata kattığı manalar alanını anlamlandırmakla mümkün olmaktadır. “Fenomenolojik-yorumsamacı yaklaşım, bireylerin yaşadıkları sosyal çevre içinde ve kurdukları ilişkiler içinde “bu anlamları” oluşturduklarını, bireyleri kendi öznellikleri ile sosyal dünyalarını yeniden yaratanlar olarak değerlendirmek gerektiğini ileri sürer” (Kümbetoğlu, 2005, s. 28). Bu yaklaşımın temel görevi hayatı anlamaya çalışmak ve yorumlayabilmektir. Bu sebeple fenomenolojik yöntemin kullanıldığı araştırmalarda “hayat-dünya” diye tabir edilen aslında o dünya içinde yaşayan bireyin ya da toplumun hayatı olmaktadır (Kümbetoğlu, 2005, s. 28). Fenomenolojik tecrübelerle ait bilgiye sahip olmak adına toplumu oluşturan bireylerle iletişim halinde olmak gerekmektedir.

Bir disiplin olarak Felsefe, nitel araştırma yönteminin sacayaklarından biridir. Felsefede kişilerin dünyaya bakış açısı, hayatı asıl anlamlandırdıkları ve nasıl algıladıkları, doğrunun ve gerçeğin ne olduğu bununla birlikte geliştirdikleri yaşam biçimleri genel olarak ele alınmaktadır. Bu tür konular felsefe ile nitel araştırma yönteminin ortak kesişim noktası olmaktadır. Buradan hareketle fenomenolojinin nitel araştırma yönteminin önemli yapı taşlarını oluşturan bir bakış açısı sunduğu görülmektedir (A. Yıldırım &

Şimşek, 2013, s. 80). Aynı zamanda fenomenolojik yaklaşım, nitel araştırma yöntemi sınırlarında ortaya net ve yaygın olarak kabul görülen neticeler vermeyebilir. Fakat var olan fenomeni daha doygun olarak tanımlayabilmemize ve anlamamızı sağlayacak yaşanmışlıklar, tecrübeler ve örneklemler meydana çıkarabilir. Bu açıdan bakıldığında zaman fenomenolojik yaklaşım, “... hem bilimsel alanyazına hem de uygulamaya önemli katkılar getirebilir” (A. Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 81).

2.2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

İçinde yerellik barındıran bu çalışmanın kapsamı Sakarya-Adapazarı Orhan Gazi Camii ve çevresiyle sınırlandırılmıştır. Orhan Gazi Camii'sine yakın olan konumlar haricinde kalan mekânlar çalışma kapsamına alınmamıştır. Bunun sebebi çalışmanın odak noktasını dağıtmamaktır. Odak nokta dağılıp araştırma yapılan saha genişlerse asıl mesele yeterince ele alınmadan geçirtilmek durumunda kalacağından uzak kalan alanlar çalışma haricinde tutulmuştur. Çalışma Orhan Gazi Camii, Tarihi Uzunçarşı, Şemsiyeli Bahçe, Atatürk Bulvarı ile sınırlandırılmıştır. Şehrin, halk tarafından nabzının atıldığı mekânlardan olan Tarihi Uzunçarşı ve Orhan Gazi Camii diğer mekânlara nazaran öncelenmiştir. Sakarya-Adapazarı'nın kültürünün ve zihinsel yapısının hâkim olduğu bu yerlerde uzun yıllarını geçirmiş olan kişiler önemli görülmektedir. İçinde geçmiş barındıran ve halk tarafından sürekli tercih edilen bir mekân olan Orhan Gazi Çay Evi ve konukları ilgi çekici olduğu için çalışma kapsamına özellikle alınmıştır. Yapılan görüşmeler genellikle bahsi geçen mekânlara daima gelmeyi tercih eden kişileri ve civardaki esnaf kişileri barındırmıştır. Bu anlamda bir çerçevesi bulunan çalışmaya genel geçer kişiler (anlık bahsedilen mekânlarda bulunan) dâhil edilmemiştir.

2.3. Araştırmanın Soruları

Çalışmaya yön veren ve konunun anlaşılmasını kolaylaştıracak sorular çalışmanın merkezini oluşturmaktadır. Çalışmanın merkezini oluşturan temel soru mekânın toplum üzerindeki etkileridir. Mekân olarak cami toplumu nasıl etkiler? Mekânın insan üzerindeki sosyo-psikolojik yansımaları nelerdir? Toplum bir mekânı etkileyebilir mi, ona anlam atfedip hayatına dâhil edebilir mi? Sorulara aranılan yanıtları veren mekân müdavimlerinin hayata bakış açıları, günlük yaşamları çalışma açısından önem arz etmektedir. Toplumun, mekânları kapsayan günlük rutinlerinin ne kadarının farkında olup olmadıkları, onlar için ne anlam ifade edip etmediği, bir aidiyet duygusuyla birlikte

olup olmadıkları anlaşılmaya gayret edilmektedir. Bireyin, mekâna verdiği mana o kişinin mekân ile bir etkileşim ve iletişim kurup kurmadığının belirtisi olmaktadır. Buradan hareketle çalışmada anlaşılması hedeflenen temel meseleler şunlar olmaktadır:

- Sakarya-Adapazarı'nda genel çerçeve dâhilinde mekân ne anlam ifade etmektedir?
- Toplum, mekânla nasıl bir bağ kurmaktadır? Mekânının değerini belirleyen kıstaslar var mıdır?
- Kişinin mekândan etkilenmesi için o mekânla ne kadar vakit geçirmiş olması gerekmektedir? Belli bir zaman dilimi olması gerekli midir?
- Mekânın toplum üzerinde bir etki oluşturabilmesi ne derece mümkündür? Aynı şekilde toplumun mekân üzerindeki yansımaları ne derece mümkün olmaktadır?
- Mekân ve din-dindarlık arasında nasıl bir etkileşim bulunmaktadır?

2.4. Çalışma Grubu ve Araştırmanın Sahası

Çalışma Sakarya'da mekânın toplum üzerindeki etkilerini araştırmak üzere tasarlanmıştır. Zaman sınırlaması içinde bulunulduğundan bahsedilen ana mekâna (Orhan Gazi Camii) sürekli şekilde gelmeyi tercih edenlerin hepsiyle birebir mülakatta bulunulamadığından seçilmiş olan sınırlı sayıdaki kişilerle mülakat sağlanmıştır. Çalışmada fenomenolojik yöntem kullanıldığından seçilen kişiler bu yönetime bağlı olarak seçilmeye çalışılmıştır. Creswell: “Fenomenolojik bir araştırmada, katılımcılar, orada yaşamak zorunda olmasalar da bir tek yerden belirlenebilir. En önemlisi; bireylerin araştırılan fenomenle ilgili yaşanmış deneyimlere sahip olmaları ve yaşanmış deneyimlerini açık bir şekilde ifade edebilmeleridir” diyerek bahsetmiştir (Creswell, 2016, s. 150). Merkez olarak Orhan Gazi Camii, periferi olarak ise Tarihi Uzunçarşı, Şemsiyeli Bahçe ve civarı özelinde oluşturulan çalışmada farklı örneklem tercihinde bulunulmuştur. Nitel ve nicel araştırma yöntemlerine bakıldığında bu anlamda da aralarında bir farklılık olduğu görülmüştür. Nicel araştırma yöntemine bakıldığında aktif olarak kullanılan örnekleme yönteminin “seçkisiz örnekleme” yöntemi olduğu görülmektedir (A. Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 130). Fakat nitel araştırma yöntemine bakıldığında yapılan çalışmaların daha net ve anlaşılabilir olması açısından küçük gruplar ele alınmaktadır. “Birincil amaç genelleme olmadığı için nitel araştırma indirgemeci değildir; yani olguları önce parçalara ayırıp çalışarak... bulunan sonuçları evrene

genelleme amacı yoktur” (A. Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 130). Bu sebeple nitel araştırmada görüşme yapılacak kişiler “rastlantısal olmayan” yöntemle belirlenmiştir. Bunun sebebi ise nitel araştırmaların hedefinin araştırma, merak etme, anlama çabası ve yorumlarda bulunabilmektir (Ayhan, 2021, s. 100). Buradan hareketle çalışmaya uygun olacak kişiler “kartopu veya zincirleme örnekleme” yöntemi denilen örnekleme tekniği ile belirlenmiştir. Bireyden bireye, bireylerden ise hadiselerle ulaşabilmek suretiyle mevcut hallerin anlamlandırılmasıyla bilgilerin çeşitlendirilmesi bu yöntemin belirgin özelliklerindendir (Creswell, 2016, s. 158).

Çalışmaya katılım gösteren kişilerin kendilerini iyi bir şekilde ifade edip edemedikleri göz önünde bulundurulmuştur. Bununla birlikte katılımcıların aynı şehirde aynı kültürü yaşayan kişilerden olmasına özen gösterilmiştir. Çalışmaya katılanların sorulan sorulara benzer cevapları ya da aynı cevapları vermeleri havuzda biriken verilerin yeterli olup olmadığı konusuna etki etmiştir. Çalışma ekibi 10 kadın ve 10 erkekten oluşan toplam 20 kişi ile sınırlandırılmıştır. Katılımcılar parantez içlerinde numaralandırılarak ve künyeleri ile birlikte belirtilmiştir. Parantez içlerinde “K” harfi “katılımcı” anlamına gelmektedir. Çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme formu ile veriler bir araya getirilmiştir. Bir araya getirilen veriler tekrara düşüp aynı noktaya ulaşıncaya tekrara düşmemek adına yapılan mülakatlar nihayete erdirilmiştir. Mülakata başlamadan evvel çalışmaya katılan kişilere yapılan çalışma yürütücüsünün din sosyolojisi alanında yüksek lisans tez öğrencisi olduğu, çalışmanın amacı, kapsamı gibi konularda bilgilendirmelerde bulunulmuştur. Yapılan mülakata katılan katılımcılardan sözlü şekilde onay alınmıştır. Bunun amacı çalışmada gönüllülüğün esas alınmış olmasıdır. Mülakata katılmayı onaylayan katılımcıların ifadeleri ses kaydı cihazı ve not alınarak bir araya getirilmiş ve sonrasında dikkatlice analizi yapılarak değerlendirmeye alınmıştır. Katılımcıların kişisel özellikler açısından hemen her anlamda birbirinden farklı olmasına özen gösterilmiştir. Yapılan mülakatlar genellikle 20-30 dakika aralığında gerçekleşmiştir. Katılımcılarla olan mülakatlar 1-10 Nisan 2024 tarihleri arasında yapılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: SAHA ARAŞTIRMASI BULGULARI

Bu bölümde soru ve cevaplarıyla birlikte yapılan mülakat görüşmelerine yer verilmiştir. Katılımcıların mülakat sorularına verdiği cevaplar yorumlanarak anlaşılmaya çalışılmıştır.

3.1. Mekân ve İnsan Sosyolojisi

Mekân kavramı sadece etrafı duvarlarla çevrili bir yer midir? İnsan bir mekândan bahsederken aslında kendisini mi anlatmaktadır? Gerçek şu ki, insan kendisinden yola çıkarak bir mekânı anlatmaktadır. Mekânda kendisini bulabilen, görebilen insan mekâna karşı bir bağ geliştirmektedir. Mekânların bireyler üzerinde inkâr edilemeyen bir etkisi bulunmaktadır. Bu etkiler sosyal-psikolojik etkiler olabildiği kadar maddi-somut etkiler de olabilmektedir. Toplumun ilerlemesinde, kültürlenmesinde, bir canlılığa ve harekete sahip olmasında mekânın etkisi büyüktür.

3.1.1. Mekânın Sosyal Görünümleri

Yapılan mülakattaki görüşülen katılımcıların zihinlerinde mekân kavramı genel manada güven veren, değerli hissettiren, rahat edilebilen, samimiyetin olduğu, kişiye huzur veren, aidiyet hissettiren ve aynı zamanda fiziksel şartlarıyla kendilerini etkileyebilen yer olarak bulunmaktadır.

“Mekân; insanların çeşitli ihtiyaçlarını karşılayabilen, zaman zaman ilişki kurduğumuz, rahat edebildiğimiz ve bize huzur veren yerlere denir. Mesela şu an bulunduğumuz bu mekâna sürekli gelmemin sebeplerinden bazıları kendimi burada huzurlu ve güvende hissetmem. Mekân denilince aklıma gelenler ise insanların birbiriyle bağ kurabildiği çeşitli yapılardır.” (K 1 Erkek-45-Esnaf-Lise)

“Mekân kelimesi bulunulan yer demektir. Mesela ev, yurt gibi özellikleri hissettiren yerler birer mekândır. İnsanın kendisini güvende ve rahat hissedebildiği yerdir. O mekânların bir ruhunun olması da önemlidir ama. Her mekânın bir ruhu vardır. Yaşadığımız evlerin ve vatanımızın da bir ruhu olduğu gibi.” (K 18 Kadın-41-Öğretmen-Yüksek Lisans).

Mekânı dile getirecek varlık ancak insandır. İnsan mekâna anlam yüklemektedir, duyguyu katmaktadır, yaşanmışlık vermektedir. Mekânın önemi bu gibi özellikler aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Mekânı tanımak, onunla ilişki kurmak o mekânı önemli hale

getirmektedir. Her mekân kendine has öneme ve değere sahiptir. K 18'in bahsettiklerinden yola çıkarak mekânı güvenilir bulmak, huzurlu bulmak, bir ruhunun olduğunu düşünmek tarzında daha çok duygu ile bağdaştıran katılımcıların nezdinde mekân anne rahmine benzetilebilir.

Kişiden kişiye, toplumdan topluma değişmekle birlikte mekâna yalnızca sınırları belli olan, dünyeviyatı hatırlatan bir perspektifle değil de biraz daha maneviyatla bakmayı tercih eden katılımcılar da bulunmaktadır.

“Kur'an'da yeryüzü kelimesi sıklıkla geçmektedir. Bununla birlikte kariye, belde, medine kavramları da geçmektedir. Aslında bunlar da birbirinden farklı kavramlardır. Kur'an, aynı zamanda insanı betimleyerek tanıtır. Misal, Ashab-ı Kehf'ten bahsederken mağarayı, ışığı betimler. Hz. Âdem'in yaratılışını mekânla ele alır Kur'an, aynı zamanda peygamberleri ve salih zatları mekânla ele almaktadır. Sürgünler ve savaşlar da mekânlarda olmuştur. Mekânların şereflerinin, ünlerinin ilahi ve tarihi değerleri vardır. İlahi olana Uhud örneği verilebilir; tarihi olana ise İstanbul'un fethi örneği verilebilir. Bir diğer anlamda mekânların korunması, mahremiyeti de önemlidir. Bunun için ayetler inmiştir. Nur Suresi 27. Ayette Allah başka evlere girerken izin alınması, haber verilmesi gerektiğinden bahsetmektedir.” (K 20 Kadın-32-Ev hanımı-Lise).

“Mekân denilince zihnime toplumun mekâna karşı olan görevleri gelmekte açıkçası. İnsanların mekân konusunda görevleri bulunmaktadır esasında. İnsanlar mekânsal sorumluluk taşır çünkü yeryüzünü imar etmekle görevlidirler. Buradan hareketle insanlar yeryüzünde pek çok yere ibadethaneler, çok amaçlı mescitler (yanlarında insanlara faydalı olan mekânlar) yapmışlardır. Buna da Mescid-i Nebevi'yi örnek olarak verebiliriz. Bu mescidin görevlerine bakıldığında namaz, itikâf, hastaların yatması, mahkûmların bağlanması, misafirlerin ağırlanması, folklorik bazı oyunların oynanması, sadakaların dağıtılması, mahkeme gibi konuların orada görülmüş olması, elçilerin orada ağırlanmış olması vb. durumlar görülmektedir. Mekânların asli kutsiyetleri bizim onlara duyduğumuz hürmetten ileri gelmektedir. Mekânlar kendi kendilerini koruyamazlar. Eğer koruyabilselerdi Kâbe'nin içine putlar dolmazdı. Demek ki mekân kendi kendine bir şeyi kazandırmaz, insan mekâna bir şey kazandırır. Onu bir insan ancak koruyabilir, düzenleyebilir.” (K 8 Erkek-36-Özel Sektör-Lisans).

Bireylerin mekânla olan iletişimi ve bağı, bu bağı bireylerin mekâna dair olan sorumluluklarının var olduğu konuşmacı tarafından aktarılmaktadır. Bahsedilen temel durum, mekânların esasen bireyler tarafından oluşturulan, onlar tarafınca korunması gereken ve yine bireyler tarafından anlamlar yüklenip değerli hale getirilen yerler olduğudur. Mekânlar, sahip oldukları kutsallığa insanların onlara karşı duyduğu ve gösterdiği duygularla erişmektedir. Buradan hareketle de insanların mekâna karşı bir görevi olduğu anlaşılmaktadır. Verilen Mescid-i Nebevi örneğinde olduğu gibi mekân olarak bir ibadethane yalnızca namaz kılınan ya da dini vaazların verildiği bir yer değil, aynı zamanda farklı toplumsal, dini ya da hukuki fonksiyonları barındıran aslında çok kollu bir mekândır. Bu mekân, halkın farklı ihtiyaçlarının giderilmekte olduğu, sosyal hayatın biçimlendirildiği ve devam ettirildiği bir yer olarak rol oynamıştır. Böylece, mekânın fonksiyonunun ve değerinin mekânın fiziksel durumundan ziyade ona atfedilen anlamlar ve o mekânın içinde meydana getirilen etkinliklerle belirlendiği söylenebilir. Toplum, sahip olduğu mekânlara sahip çıkmazsa ve onlara herhangi bir şekilde mana yüklemelerse bu mekânlar kutsallığını ve fonksiyonlarını kaybedebilir. Bu durum, bireylerin mekâna karşı olan sorumluluklarının değerini ortaya koymaktadır.

“Mekânı (cami, kilise, havra) ibadetler açısından ele alırsak mesela İslam dinindeki hac ibadetindeki vakfenin bir mekân duruşu olduğunu söyleyebiliriz. Özel bir duruş yoktur haccın vakfesinde, tamamen mekani bir duruştur. Mekani bir görev vardır orada, akşam vaktine kadar orada durmak zorundadır bu ibadeti yapan kişi. Ayetlerde yaratılmış olan izlerden bahseder Allah. Yusuf Suresi'nin 105. ayetinde “Allah'ın göklerde ve yerlerde nice ayetleri vardır ki onlar bu ayetlerden yüz çevirerek geçip giderler. “ Yani çoğu kişinin mekândan haberi yok. Kur'an tarlaları, bahçeleri (İrem bahçesi vb.), atların yayılmasını, hayvanların yayılmasını mekân üzerinden hatırlatır. Fakat çoğu kişi buraları bir mekân olarak ele almaz.” (K 6 Erkek-65-Esnaf-Lise).

Mekân, yalnızca insanlara ait bir yer değildir. Hayvanlar da insanlar gibi farklı yaşam mekânlarına aittirler. Arıların mekânı petekleridir, örümceklerin mekânı ise ağlarıdır. Bu tür örneklerin sayısını artırabiliriz tabi. İnsanlar yeryüzünde, toprak üzerinde yaşamaktadırlar. Bazı hayvanların ise mekânı gökyüzüdür ya da denizdir. Canlılar âleminde mekânsal saygı denilen bir durum söz konusu olmaktadır burada. Genel

anlamda ise insanın olduğu her yerde bir mekân vardır mutlaka. Denizin üzerindeki bir gemiyi de mekân olarak ele alabiliriz.

“Mekân demek medeniyet demektir bence. Mekânın olduğu yerlerde medeniyetin olduğunu görebiliriz. Mesela, göçebe kültüründe mekân algısı, mekânsal hatıra yoktur dolayısıyla bir medeniyet de söz konusu değildir onlarda. Kalıcı olan, yerleşik olan kültürlerde mekân ve medeniyet söz konusudur ancak. Mekânın aynı zamanda manevi aidiyet, siyaset ve dünyevi ziyaret gibi içinde birçok unsur barındıran bir yönü vardır tabii.” (K 5 Erkek-25-Esnaf-Lise).

“Mekân İslam’da tapınak gibi bir şey değildir fakat kutsallığı söz konusudur. Kur’an-ı Kerim’de ‘yakın arkadaş’a iyilik edin’ diye bir ayet-i kerime vardır, yakın arkadaş camide yanında duran kişiye buradan mekân birlikteliğinin ahlak birlikteliği gibi sorumluluklarının olduğunu anlayabiliriz. Diğer bir örnek mekânda (yeryüzünde) yürüyüşün kuralları konulmuştur ‘Rahman’ın kulları yeryüzünde sükûnetle yürürler... ‘burada nasıl yürümemiz gerektiğini öğreniyoruz. Peygamberimiz birisiyle konuştuğu zaman ona tam cephe ile dönerdi, burada da bir mekân kullanılışı söz konusudur. Hayvanların mekânlarını ellerinden almamız gerektiği de bildirilir. Fakat ülkemizde insanlar buna pek dikkat etmiyorlar. Buradan mekân medeniyetini Müslümanların çok iyi temsil edemediği de ortaya çıkmaktadır.” (K 9 Erkek-67-Özel Sektör-Lisans).

İslam dininde mekânın kutsiyeti ve ona yüklenen ahlaki sorumluluklar bulunmaktadır. İslam dini, mekâna yalnızca bir yapı olarak bakmamaktadır, o mekâna manevi anlamlar da katmaktadır. Mesela, bir cami cemaatinin birbiriyle arasındaki ilişki yalnızca fiziksel bir ilişki değildir. Bu cami cemaati arasında aynı zamanda manevi ve ahlaki bir yakınlık da söz konusudur. Esasen bu durum bireylerin bir mekânla nasıl bir bağ kurdukları ve o mekânı nasıl kullandıkları ile ilgili olmaktadır. Yukarıda mekânda yürümenin dahi nasıl olması gerektiğinden bahsediliyor, yani bir mekânda yürümenin de ahlaki bulunmaktadır. Buradan hareketle İslam dininin toplumun gündelik yaşamına dair ahlaki bir düzen sunduğu da görülmektedir. İslam peygamberi olan Hz. Muhammed’in insanlarla iletişim halindeyken bulunduğu mekânı hangi şekilde kullandığına dikkat çeken konuşmacı, toplumsal ilişkilerde mekânın ne denli önemli olduğunu aktarmak istemektedir. İslam dininde mekâna ait olan sorumluluklar yalnızca insandan insana olan sorumluluklar değildir. İnsanların yaratılmış olan diğer canlılara dair de sorumlulukları bulunmaktadır.

İslam dinine ait olan medeniyetin mekân ile olan bağı bu şekilde olması gerekirken bu durumun günümüzde konuşmacının aktardığı şekilde yaşanmaması üzücü bir durumdur. Günümüzde İslam dinine mensup kişiler maalesef mekân medeniyetini layıkıyla temsil edememektedir. Bu vaziyet, İslam dininde mekânın yalnızca somut bir yer değil aynı zamanda ahlaki değerlerin de yaşandığı bir yer olduğunu göstermektedir.

Mekânın işlevselliği konusu da toplumda yer almaktadır. Bu işlevsellik daha çok sosyalleşme çatısı altında bir araya gelmektedir. Mekân bizlere neler katmaktadır? Bu mekâna gelmemizin amacı nedir? Görünülebilir olmak, kimliğimizi bulmak ve bunu bazen olduğu gibi bazen de olmasını istediğimiz gibi lanse edebilmek için de mekânlar ziyaret edilip anlam kazanabilmektedir.

“Mekânın anlamı işlevselliğine göre değişir. Bir işletmeci olarak benim için mekân dinlenme ve sohbet etme yeridir. İnsanlar bir mekânda buluşur, yiyecek ve içeceklerini sipariş ederler. Onlar eşliğinde birbirleriyle muhabbet ederler. Böylelikle hem dinlenmiş hem beslenmiş hem de sosyalleşmiş olurlar. Bu yüzden mekân işlevi olan yer demektir.” (K 9 Erkek-67-Özel Sektör-Lisans).

Mekân, dörtkenarı duvarlarla çevrili bir alan mıdır? Günümüzde mekân denilince akıllara daha ziyade kapalı mekânlar gelmektedir. Hatta burada bir sınırlandırma daha olmaktadır; restoran, kafe, AVM gibi yerler “mekân” başlığının altına sıkıştırılmış alanlardır. Mekânın geniş yelpazesinin sadece bir kısmını kaplasalar dahi toplum nezdinde mekân duvarlarla sınırlandırılmış bir ortam olarak algılanmaktadır.

“Mekân demek alışveriş yapılan yer demektir. Hatta direkt AVM’lerdir. Her şeyi kolaylıkla halledebildiğimiz bir yerdir AVM’ler. Hem sosyalleşebildiğimiz hem de eğlenebildiğimiz hatta yemeğimizi yiyip çayımızı-kahvemizi içtiğimiz yerdir. Mekân da bunların hepsini karşılayan yerdir.” (K 4 Erkek-33-Esnaf-Lise).

3.1.2. Mekân ve Toplum

Mekânın, toplumsal açıdan var olabilmesi için o toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir alan sağlaması gerekmektedir. Sağladığı bu alan ile toplumu tanıma imkânını elde etmektedir. Mekân, içine aldığı tüm katılımcılarıyla birlikte yeni bir anlam katmaktadır kendine. Toplumun sosyalleşmesinde başat role sahip olan mekân, aynı zamanda gündelik olaylara tanıklık eden dilsiz bir şahittir. İnsanların birbiriyle olan bağlarının

sergilendiği zemini oluşturan mekân bu bağların güçlenmesinde de etkili olmaktadır. İçinde bulunduğu toplumun hem tarihinden hem de kültüründen etkilenen mekân, insanlar aracılığı ile kendine has bir tabiat oluşturabilmektedir. Bir toplumu anlayabilmek için o topluma ait mekânları da anlayabilmek gerekmektedir.

“Mekânın kalitesi, mimari yapısı ve kendine has olan ruhu insan ruhunu da etkiler. Kapalı mekânların ayrı bir ruhu ve görseelliği vardır, bu insanı farklı etkilerken açık mekânların da ayrı bir ruhu-havası vardır bu da insanı bambaşka etkiler. Mekân toplumu elbette etkiler. Toplumun sosyalleşebilmesi açısından, yeni fikirler edinebilmesi açısından, hayattan zevk alıp almaması açısından etkileyebilir. Bu aslında kişiden kişiye değişen bir durumdur.” (K 6 Erkek-65-Esnaf-Lise).

“Bir mekân toplumu ruhani açıdan etkiler, yani mekânların da bir ruhu vardır. Toplumu kendine çekmesi, kendisinde toplaması ve tarihi yapısıyla etkilemektedir.” (K 5 Erkek-25-Esnaf-Lise).

Psikoloji, hayatın hemen her köşesinde karşımıza çıkan ve varlığı yadsınamaz bir ilimdir. İnsan davranışlarını iyi bir şekilde kavrayıp analiz edebilmek için psikoloji bilimi hakkında yeterli bilgiye sahip olmak gerekmektedir. Bazı mekânlar insanları olumlu anlamda etkileyebilirken bazıları ise olumsuz anlamda etkileyebilmektedir. Toplum nezdinde bir hapisanenin, ölü evinin, musalla taşının bulunduğu yerin, karanlık ve izbe yerlerin hissettirdikleri genelde olumsuz duygulardır. Hem mimarisiyle hem insana hissettirdiği duygular açısından bir mekân toplumu etkileyebilmektedir denilebilir.

“Mekânlar insanları psikolojik açıdan etkiler diye düşünüyorum. Bu hem olumlu anlamda hem olumsuz anlamda aslında böyledir. Düşünsenize bir mezarlığa ya da hapisaneye gittiğinde bir insan buradan olumlu anlamda etkilenmesi mümkün mü? Değil. İnsanlar bu mekânlarda direkt olumsuz bir psikoloji içine giriyor. Bir mekânın nasıl görüldüğü, nasıl hissettirdiği önemlidir. Açık alanlar ya da mimari yapısıyla gözleri ışıldatan mekânlar toplumu psikolojik açıdan iyi hissettirmektedir. Yani mekân pozitifse insan da pozitif oluyor.” (K 3 Erkek-42-Bankacı-Lisans).

Mekân, genel itibariyle insan psikolojisi üzerinde etkisi olan bir yerdir. Bireyler bulundukları mekânda iyi ya da kötü şekilde etkilenebilmektedir. Konuşmacının bahsettiği şekilde mezarlık ya da hapisane gibi mekânlar hemen herkes için negatif duygular uyandırabilmektedir çünkü bu mekânlar daha çok keder, hüznün ve yas, kayıp

gibi negatif duygularla bağlantılıdır. Mekânın nasıl görüldüğü ve neler hissettirdiği de önemlidir. Örneğin açık mekânlar, estetiğe sahip olan mekânlar bireye kendisini iyi hissettirebilir. Bu tarz mekânlar huzur, mutluluk ve pozitif duyguları harekete geçirerek bireylerin psikolojik durumunu pozitif anlamda etkilemektedir. Böylelikle bir mekân bizatihi olumlu duygular barındırıyorsa bu direkt olarak bireylere de yansır ve onları da olumlu duygular içine dâhil edebilir denilebilir. Nihai olarak denilebilir ki mekânlar yalnızca fiziki bir yapı değildir, psikolojik ve duygusal tecrübelerin de bir parçasıdır.

Mekân, insanların kendisine atfettiği ün ile yine insanlara ün olarak geri yansımaktadır. Toplumda sosyal statü sahibi olmak, daha çok üst mevkilerde olmak ya da olmak istemek hemen herkesin arzu ettiği bir durum olmaktadır. Kişiler bu statüyü elde edebilmek için bazen kendisi olmaktan vazgeçebilmektedirler, olmadıkları gibi görünmeye çalışarak kendilerini var etmeye gayret ederler. Çünkü insan yaratılışı itibarıyla “var olma” çabasının içinde bulunmaktadır.

“Mekân, toplumu elbette etkiler. Mekânlar ticaretle, ilimle ve şimdilerde ise turizmle insanları etkilemektedir. Dağ turizmi, tarih turizmi, deniz turizmi bunlardan bazılarıdır. Yani artık mekânların pazarlanması söz konusu oldu. Mesela macera parkları, aqua parklar, dini mekânlar (Sümela Manastırı ve ülkemizde bulunan ünlü camiler örnek veriliyor) gibi çoğaltabiliriz bunları. İnsanlar mekânları kutsallaştırıyorlar. Örneğin özellikle gençlerin gittikleri her mekânda konum bildirerek selfie çekmesinin temelinde de bir kutsallaştırma vardır. Kendisinin orada olduğunu belli ederek bir konum bulmaya çalışmaktadır.” (K 8 Erkek-36-Özel Sektör-Lisans).

Günümüz insanları kendi değerini gittiği, gezdiği mekânlarda aramaktadır. Bunun neticesinde mekânlarla övünme diye bir durum söz konusu olmaya başlamaktadır. Bu gibi şeylerin temeline bakıldığında modernizmin ve kapitalizmin yansımaları karşımıza çıkabilmektedir. Bireyler tarafından konumları paylaşılan bu mekânların toplumsal değeri ve temsil gücü yüksek olduğu için insanlar buralarda yiyip içtiklerine değil aksine mekâna ödeme yapmaktadırlar. Bir mekân ne kadar pahalı ya da gösterişli ise davetlilerini o kadar konum-itibar sahibi yapmaktadır. Birey, bu tür mekânlara gittiği zaman selfie (öz çekim) yaparken aslında orada yapmak istediği kendisini göstermek değildir, asıl yapmak istediği yahut göstermek istediği “mekânda kendisini” göstermektir. Dolayısıyla insanlar

bu şekilde davranışlarda bulunarak mekân hatıraları biriktirmekten haz duymaya başlamış olmaktadır. Mekânlarla övünme bu şekilde başlamış oldu denilebilir.¹⁵

Mekân, insana bazen nasıl hareket etmesi gerektiğini öğretmektedir. Hemen her mekânın kendi kuralları bulunmaktadır. İşin özüne bakılırsa bu kuralları koyanlar da aslında toplumun kendisi olmaktadır fakat bir mekânda kimse yokken dahi kişi var olan o kurala uymaktadır. Burada kuralların artık mekân tarafından insanlara “kalıplaşmış ve zorunluluk belirten” bir hissettirişi söz konusu olmaktadır. Mekân, insanlara kurallı bir şekilde yaşamayı öğretmektedir.

“Mekân topluma kendisini hatırlatır ve insanın bulunduğu o mekânın bir düzeninin, kuralının olduğunu hatırlatır. Böylece insanlar mekândan kurallara uymayı öğrenir, bu kuralları otomatik davranış haline getirirler. Mesela burada (Adapazarı Şemsiyeli Bahçe) kimse yerlere çöp atamaz. Yediğinin, içtiğinin çöpünü kendisiyle birlikte götürür. Ta ki bir çöp kutusu bulana kadar kendisiyle taşı o kişi çöpünü. Çünkü burası temiz bir mekân, o kişi o çöpü buraya atamaz. Hâlbuki kenarda köşede biraz çöp yığıntısı olsa kimse bu kurallara uymaz, burayı temiz tutma çabasında olmaz. Buradaki temel mesele, mekânın korunmasıdır.” (K 17 Kadın-36-Ev Hanımı-Lise).

3.1.3. Toplum ve Mekân

İnsan sosyal bir varlıktır. Sosyolojik ve psikolojik alanda yapılan çoğu araştırma ve yapılan gözlemler sonucunda denilebilir ki insanlar toplum içinde aktifken daha mutlu, huzurlu ve sağlıklı olmaktadır.¹⁶ Sosyalleşmenin psikolojik anlamda bireye getirileri yadsınamayacak kadar fazladır. Bu sosyalleşmelerin gerçekleştiği mekânlar birey-birey ya da birey-mekân ilişkisini sağlamaktadır. Anı birikimlerine vesile olarak bu ilişkilerin perçinlenmesinde mekân etkili olmaktadır. Mekân ve toplum arasında var olan görünmez ipler hem mekânların hem de insanların sağlıklı bir şekilde hayata devam edebilmesini sağlamaktadır.

¹⁵ Yapılan gözlemler sonucunda bu bilgiye ulaşılmıştır.

¹⁶ Daha önceden yapılmış olan okumalar ve gözlemlere dayanarak bu bilgi burada kullanılmıştır.

“Mekân ve toplum arasın illaki bir bağ bulunmaktadır. İnsan evde sıkılınca kendisini dışarıya atar. Bunun nedeni ise yalnızlık duygusunu ortadan kaybetmektir. Farklı mekânlara giderek bu yalnızlık duygusunu bastırmaya ya da hafifletmeye çalışırız aslında. Mekânlar bize sosyal bir etkileşim imkânı sunuyor sonuçta, yalnızlığımızı gideriyor. Bir nevi bize destek oluyor, güç oluyor hatta şükür sebebi oluyor. Mesela şükür sebebine örnek olarak kendimizden maddi anlamda kötü birini gördüğümüzde şükürümüz artıyor ya da kendimizden daha sağlıklı birini gördüğümüzde ‘şükürler olsun’ diye iç geçiriyoruz. Bu yüzden mekân ve toplum arasında sıkı bir bağ vardır diyebilirim.” (K 10 Erkek-28-Esnaf-Lisans).

“Mekân ve toplum arasında bir bağ bulunmaktadır. Bir mekânda bulunduğumuzda oranın yaşanmışlıkları, havası, mirası insanın üzerine siner. O yaşanmışlıklar anı olarak zihnimizde, ruhumuzda kalır. O mekâna her gidişimizde bu sefer o anları hatırlayarak bir ‘anı’ daha oluşturmuş oluruz.” (K 7 Erkek-50-Öğretmen-Lisans).

Mekân ve toplum arasında duygusal bağlar bulunduğu gibi dini-manevi bağlar da bulunmaktadır. Dini yapılar mimari anlamda olduğu kadar manevi anlamda da etkilerini topluma yansıtmaktadır. Huzurun kapıları olan dini yapılar toplumun sacayağı görevini üstlenmektedir.

“Mekân ve insanlar arasında sıkı bir bağ vardır hem de. Mekânlar insana iç huzuru verirler. Burada camilerden bahsediyorum tabi. Cami cemaatine bakınca onların camiye sürekli gitmelerinin zemininde manevi bir huzur, rahatlama ihtiyacı vardır. Cami cemaatinin camideki davranışları, konumları, duruşları dışarıdaki birçok mekânda görülen cinsten değildir. Bu, cemaatin camiye olan saygısından da ileri gelir tabi. Caminin kendine ait kuralları vardır ve o kurallara toplumsal statün ne olursa olsun uymak gerekmektedir. O kurallara uyunca, cemaatle ibadet edip ardında da biraz muhabbet edince insan yaşadığını hissedebiliyor, ayrı bir huzur kaphyor.” (K 12 Kadın-32-Ev Hanımı-Ortaokul).

İnsanlar bazı mekânlarla, bilhassa da cami gibi kutsiyet atfedilen mekânlarla görünmez bir bağ içinde olmaktadır. Konuşmacı burada bu bağ neticesinde doğan içsel huzurdan bahsetmektedir. Camiler insanlar için manevi huzurun ve rahatlamanın kaynağı konumundadır. Cami cemaati için camiler, manevi anlamda bir sığınma mekânıdır. Camiye giden bireyler, kendilerini günlük yaşamın stres ve sıkıntılarından bir nebze olsun kurtulmuş gibi hissetmektedirler. Bu da camilerin bir nevi “dinlenme-sakinleşme”

mekânı olduğunu göstermektedir. Cami cemaatinin bu hislerinin oluşmasında camiye karşı gösterdikleri saygı ve caminin belirli kurallarının olması etkindir. Camiye ait olan kurallar, cami cemaati için statü fark etmeksizin geçerli olan kurallar olmaktadır. Camiye gelenler var olan kurallara uyduğu ve cemaatle beraber ibadetlerini yerine getirdiklerinde içleri sükûnetle dolmaktadır. Cami bir ibadet mekânı olmakla birlikte bireylerin kendilerini toplumun bir üyesi olduğunu hissettikleri bir alandır. Camilerin kendine özgü kurallarına uygun davranış sergileyen kişiler, cemaatle birlikte oluşan manevi tecrübeyi daha da derinleştirirken aynı zamanda kendi hayatlarında bir mana ve huzura erme imkânı elde etmektedirler.

“Bir bağ vardır çünkü insan mekândan münezzeh değildir. İnsanın dirisinin de mekânla alakası vardır ölüsünün de mekânla alakası vardır. Mesela kible şuuru saygısı mekânla alakalı bir durumdur. Bir cenazenin nasıl gömüleceği meselesi de mekânla ilgili bir durumdur. Müslüman olarak nereye gidersek gidelim namaz vakti geldiğinde yaptığımız ilk şey kibleyi bulmaya çalışmak değil midir? İşte burada kible (Kâbe) bize mekânın insanla olan ilişkisini göstermektedir.” (K 15 Kadın-45-Muhasebeci-Yüksek Lisans).

Toplumun oluşabilmesi için ortak bir paydanın olması gerekmektedir. Bu ortak paydada buluşan toplumu bir araya getiren sosyo-kültürel faaliyetler, maddi-manevi olaylar mekândan bağımsız olmamaktadır. Bunlara örnek olarak düğünler, cenazeler, asker uğurlamaları ya da karşılamaları, hastalıklar, doğumlar, ibadetler (kandil geceleri, Ramazan ayında kılınan Teravih namazı, bayram namazları vb.) verilebilir. Verilen örneklerin hepsi bir mekânla ilintili olmaktadır. Burada bir olay, bir olay yeri ve o olayı yaşayan yani failleri olan insanları görmekteyiz. Bu sebeple mekân ile toplum arasında sıkı bir bağın olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

“Mekânlar sağlıklı bir şekilde yapılmazsa oradan bir komşuluk bir sosyal ortam çıkmaz. Sorun şurada ki yirmi-yirmi beş daire bir mekân olarak inşa ediliyor fakat sorun bakalım bu kişiler birbirlerini ne sıklıkla görebiliyorlar. Birbirlerinden bihaber bir dolu insan bir arada olmuş oluyor sadece. Eski evlerin düzeni gibi şimdiki evler de sokak içinde bir katlı, iki katlı olsaydı insanlar arasında bir iletişim oluşurdu. Ama şimdiki sağlıklı yapılar (çok katlı apartmanlar ve gökdelenlerden bahsediyor) kişi arabasıyla otoparka geliyor, hemen yanındaki asansöre binip evinin

kapısına ulaşıyor. Bu esnada biriyle karşılaşma ihtimali yok denecek kadar azdır.”
(K 12 Kadın-63-Ev Hanımı-Lise).

Dönemimizin yaygın sorunlarından biri olan apartman ve site tarzında inşa edilen mekânlar insanları birbirine yabancılaştıran bir sistemi meydana getirmiş olmaktadır. Hâlbuki insanların bir araya gelip birbirleriyle iletişim kurmaya ihtiyaçları bulunmaktadır. Mesela bazı insanlar vardır hayata kırgın, dargın, kimseyle barışık değildir fakat bir mekâna gittiği zaman, örneğin bir çay ocağına mesela kahvesini eline alıp yudumlayarak ya da bilgisayarında vakit geçirerek öylece tek başına oturmaktadır. Burada şöyle bir durum bulunmaktadır aslında; o kişi evde de tek başına bu tür bireysel vakit geçirebilecekken bunu tercih etmemekte ve insanların olduğu mekânları tercih etmektedir. Bunun temelinde ise bireyin o mekâna gelip aslında kendisini topluma gösteriyor olmak yatıyor olabilir, kişi böylesini tercih ederek ‘bende varım’ı hissetmek istiyor olabilir. İnsanlar özü itibarıyla görünür olmak istemektedirler, iletişim kurmak, aktif bir hayat içinde bulunmak istemektedirler. İşte mekânın insan üzerindeki etkisini, insanla olan bağını buradan da yakalayabilmekteyiz. İnsanlar toplumda var olan olaylara katıldıkları vakit toplumsal bir iletişim oluşabilmekte ve karşılıklı sağlam bir bağ kurulabilmektedir.

3.2. Mekân ve Aidiyet Sosyolojisi

İnsan, yaratılışı gereği kendisini bir yere ait hissetmek istemektedir. Bu hisler insanda ruhsal olarak, bedensel olarak ya da mekânsal olarak bulunmaktadır. Ait olma hissi kişide neden bu kadar belirgindir? Sadece belirli bir bölgede ya da coğrafyada yaşayan kişilere mahsus olmayan aksine evrensel olan bu duygunun temelinde insanlar arası bir ilişki kurmak yatıyor olabilir mi? İnsanlar kendisini bir mekâna ait hissedebilir mi? Bu mekâna ait hissedebilmek için gerekli bazı şartlar ya da özellikler var mıdır? Bu gibi sorularla mülakat yapılan katılımcılara sorular sorularak mekân ve aidiyet üzerine düşünceleri öğrenilmek istenmiştir. Aidiyet duygusu, toplumda diriliğini koruyan kültür, gelenek ve göreneklerin insanlara aktarılmasında bir aracı olmaktadır. Aidiyet, insanlar için doğumla başlayıp ölüme kadar sürecek olan bir süreçtir. Aidiyet duygusu somut bir olgu değildir. Bununla birlikte bu duygunun somutlaşması ancak insan-mekân bağlamında ortaya çıkabilmektedir. Kişi kendisini bir mekâna ait hissedince mekânla birlikte var olan aidiyet duygusu elle tutulur, gözle görülür olmaktadır. Kişinin kendisini bir mekâna ait

hissedebilmesi için bulunduğu mekânda kendinden bir parça bulması gerekmektedir. Bu mekânın ruhu olabilir, fiziki şartları olabilir, sunduğu imkânlar olabilir, bu tür örneklerin çoğaltılabilmesi mümkündür. Bir mekânın müdavimi olmak, bir mekânı mesken edinmek her şeyden öte bir emek istemektedir. Belirli bir mekâna sürekli gitmenin ve orada vakit geçirmenin çeşitli sebepleri olabilir. Bu sebeplere katılımcıların görüşlerinde yer verilmiştir.

3.2.1. Aidiyet ve Mekân

Aidiyeti tek başına değil çeşitli duygularla birlikte ele almak bazı katılımcıların tercihi olmuştur. Aidiyet duygusunu sadakat, güven, huzur, neşe, saygı gibi duygular eşliğinde kombine etmenin temelinde de fitratta yer alan birtakım özellikler bulunmaktadır. İnsanlar yine fitratları gereği görüp görebildiği her şeye bir anlam katmaya çalışmaktadır. Mekâna da bir anlam katmaya çalışan insan, orada kendisine yer edinmeye çalışmaktadır aslında. Varlığını mekânla hissedebilir insan, kendisinde var olan aidiyet duygusunu harmanlayıp mekâna aksettirince o mekân, o kişi için bir anlama sahip olmaktadır.

“Aidiyet, sadakat demektir. Bu şekilde ifade edilebilir. İnsanlar çeşitli mekânlarla bu aidiyet ilişkisini kurabilir. Mekânlar ve insanlar karşılıklı bir etkileşim halindedir. İnsanlar mekânları oluştururken hangi duygularla o mekânları tasarlıyorsa mekânlar da o duyguları insanlara aksettirir. Bu da karşılıklı bir etkileşimi kaçınılmaz kılmaktadır. Şairin dediği gibi ‘İnsan yaşadığı yere benzer, o yerin toprağına, suyunda yüzen balığa... benzer’. İnsan kendisini ki bir mekâna ait hissedebilir hatta bu mekânın başında evlerimiz gelmektedir çünkü kendimizden izler taşımaktadır.” (K 14 Kadın-18-Öğrenci-Lisans).

“Aidiyet kendimizi güvende hissetmek, rahat hissetmek demektir. Mekân bende bir aidiyet duygusu oluşturur. Mesela şu an çalıştığım yerde kendimi güvende ve rahat hissettiğim için buraya ait hissediyorum. Üstelik burada saygı ve değer de görüyorum. Yani bu duygularda mekâna ait hissetmeme sebep. İnsan anlaşıldığı yerde, fark edildiği yerde bulunmak ister. Hepimiz öyle değil miyizdir zaten? Şu an benim bu mekânla bir bağım varsa bunun temelinde bu gibi duyguları hissetmem yattıyor diye düşünüyorum.” (K 15 Kadın-45-Muhasebeci-Yüksek Lisans).

İnsanlar tarafından anlamlandırılan ve yaşanmışlık kazanan mekânlar barındırdığı bu anları ister istemez içine aldığı insanlara yansıtmaktadır. Anısı olan mekânlar, tarihi olan

mekânlar insanlar nezdinde daha bir öneme sahip olmaktadır. Bu tür mekânlar hiçbir çıkarı söz konusu olmadan sadece susarak bile anlaşılabilir insanlarla. Sıkı bir dostluk kurmuştur müdavimleriyle bununla birlikte bu dostluk tek taraflı olmamaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi mekân ve insan arasında karşılıklı bir bağ bulunmaktadır.

“Aidiyet zannımca bir yere mensup olmak demektir, oranın içinden biri gibi hissetmektir. Bulunduğu ortamın bir parçası olduğunu düşünmektir. Mekân tabi ki bir aidiyet hissi oluşturur. Kişi yaşadığı hatıralar sayesinde kendisini bir mekâna ait hissedebilir. Bir mekânda anı biriktirmek, ister tek başımıza ister arkadaş gruplarımızla olsun, o mekâna daha çok gitmemizi sağlar. Yani bir nevi müdavimi oluruz o mekânın. Oraya gidince kendimizi, yaşadıklarımızı düşünürüz, oranın artık bir anlamı vardır bizim için. Bu da bizi o mekâna karşı ait hissettirir. Yeri gelir arkadaşlar arasında mekân kıyaslamaları bile yapılır, herkes kendisini ait hissettiği o mekânı sanki kendi mekânıymış gibi savunmaya bile kalkar. Bunların hepsinin temelinde sizce de aidiyet duygusu yok mudur?” (K 16 Kadın-26-Özel Sektör-Lise).

Aidiyet mekânla birlikte bir tarihe ya da düşünceye karşı da olabilmektedir. Toplumda aidiyet denilince genel olarak verilen cevapların içinde “mekân” geçmektedir. Yapılan mülakatta yalnızca bir katılımcı aidiyet duygusunun sadece mekânla sınırlı tutulamayacak bir duygu olduğunu belirtmiştir.

“Aidiyet, bir düşünceye ya da tarihe olan bağlılıktır. İnsanlar ait olmak deyince neden sadece bir yere ait olma fikrini düşünürler anlamam. Hâlbuki daha geniş perspektiften bakılınca bu durumun sınırlandırıldığı görülür. Mekânların da bu konuda etkisi büyüktür tabi bunu inkâr etmiyorum. Mesela tarihi mekânlar insanların duygularına hitap edebiliyor, bu şekilde o kişi oraya kendisini ait hissediyor. Direkt duygulara hitap eden yapıları, mekânları düşünsenize. Ayasofya Camii, Sultanahmet Camii, Fener'deki Rum Katolik Kilisesi... Bunların sayısı artırdıkça artırılabilir. Ama ben kendimi hiçbir zaman mekânsal olarak bir yere ait hissetmedim. Benim aidiyetim genelde fikirlere, düşüncelere, tarihe karşı olmuştur.” (K 19 Kadın-38-Öğretmen-Lisans).

Burada katılımcı genel itibariyle aidiyet kavramını geniş bir alana sermeye çalışmaktadır. Aidiyeti farklı bir perspektifle anlatmaya çalışarak aidiyet kavramının yalnızca somut bir mekânın içine hapsetmemekte ve aidiyetin düşüncelere, tarihe ve fikirlere olan bağlılığından bahsetmektedir. Genellikle insanlar aidiyet kavramını mekânlarla

sınırlandırmaya çalışmaktadırlar fakat bu bakış açısı geniş bir bakış açısı olmamaktadır. Bu bakış açısı biraz geniş tutulursa, biraz daha ötesine geçilebilirse toplumun zihinsel ve duygusal anlamda bağ kurduğu şeyler de aidiyetin bir parçası haline gelebilir. Tarihi mekânlara bakıldığında, onların bireylerin duygularına hitap eden ve bireylerde sağlıklı bir bağ duygusu oluşturan mekânlar olduğu söylenebilir. K 19'un da belirttiği üzere Ayasofya Camii, Sultan Ahmet Camii gibi hem tarihi hem dini mekânlar, bireylerin bu alanlara dair manevi ve duygusal bir bağ kurmalarına vesile olabilmektedir. Fakat bununla birlikte bireyler yalnızca mekâna değil tarihe ve düşüncelere de bir aidiyet hissedebilmektedirler. Bu da aidiyet kavramının duygusal ve düşünsel bir olgu olduğunu göstermektedir. Duygusal ve düşünsel bağlar aracılığıyla aidiyet kavramı farklı bir boyut kazanarak daha geniş bir alana serilerek alanını büyütmüş olmaktadır.

Mekân ve aidiyet konusuna dini açıdan bakıldığı zaman bunun önemli örneklerini ibadethanelerin oluşturmakta olduğu görülmektedir. Müslümanlar açısından ibadethane olan camiler ve bazı kutsal yapılar (Kâbe) ya da şehirler (Mekke, Medine, Şam, Kudüs vb.) mekân ve aidiyet ilişkisine farklı bir pencere açmaktadır. Müslümanların bu sayılan mekânlara karşı aidiyet duygusu oluşturmalarının kaynağında dini sebepler yer almaktadır. Din, kişinin hayatını her anlamda etkileyen bir kurallar bütünüdür denilebilir. İbadetlerin nasıl ve ne zaman, yeri gelince nerede yapılması gerektiği konusu İslam'da belirli çerçeveler dâhilinde belirtilmiştir. Misal; namaz kılmak için abdest almak gereklidir, haccın kabul olması için Arafat'ta vakfe yapmak gerekmektedir, orucun açılabilmesi için iftar vaktinin girmiş olması gerekmektedir. Bu örneklerin sayısı artırılabilir. Katılımcı, sorulan soruya verdiği genişçe cevapla aidiyet, mekân ve din konusunu harmanlayarak bizlere sunmuştur.

“Aidiyet halk nezdinde örfi bir şeydir esasında. Kişinin belirli bir mekânda doğmuş ya da yetişmiş olmasıdır. İlim ehlinde ise, düşünen insanda yani aidiyet, örfiyetten ibaret değildir. Burada farklı bakış açılarının olması kaçınılmazdır. İslam âlemi açısından bakıldığında Ashab-ı Kiram'ın Mekke'ye karşı bir aidiyetinin olduğunu görürüz. Çünkü ilk olarak onlar orada doğmuş ve büyümüşlerdir ikinci olarak ise Kâbe oradadır ve üçüncü olarak Peygamberimiz de oradaydı. Ankebut Suresi'nde bir ayet vardır, genel olarak Allah orada 'Ey benim imanlı kullarım, yeryüzüm geniştir bana ibadet edin...' diye buyurmaktadır. Kulluk etmek için eğer edemiyorsanız (Mekke'de Müslümanlara baskı yapılan dönemden bahsediyor)

Mekke’de kalmanız gerekmiyor dedi. Bundan sonra Müslüman’lar Medine’ye hicret etmeye başlıyorlar ve böylelikle bir İslam devletinin temelleri atılmış oluyor. Bu gibi durumlar mekânın insana aidiyet kazandırabileceğini gösteriyor.” (K 20 Kadın-32-Ev hanımı-Lise).

Buradan hareketle dini mekânların kişide aidiyet duygusu oluşturduğu söylenebilir. Örneğin bir camiye gidip orada cemaatle namaz kılmak ve sonrasında bir mekânda oturup çay içmek, muhabbet etmek de kişide hem bazı duyguları uyandırmaktadır hem de o kişinin anı biriktirerek bir mekâna ait hissetmesini sağlamaktadır. İnsani ilişkilerin temelinde aslında duygular yatmakta olduğu söylenebilir. Müslümanlar hiç gidememiş bile olsa Kâbe’ye karşı bir aidiyet hissedebilmektedirler. Bunun sebebine bakıldığı zaman temelinde sevgi duygusunun var olduğu görülmektedir. Bu hem Allah sevgisi hem Peygamber hem de Ashab sevgisidir. Arafat’a çıkıp orada ibadet eden bir kişi orada anı biriktirmiş olmaktadır aslında. Rabb’i ile baş başa kalmakta, belki de bir zamanlar orada yaşayan Müslüman toplum aklına gelmektedir ya da Peygamberin (SAV) yaşadıkları aklına gelebilmektedir. Birey, bu tür durumları yaşarken o mekâna karşı bir anlam yüklemesinde bulunmakta ve böylelikle kendisinin de bir mekâna ait olduğunu hissedebilmektedir. Bu sebeple denilebilir ki kişi kendini bir mekâna ait hissederek aidiyet duygusu oluşturabilmektedir.

3.2.2. İnsan ve Mekân

İnsan kendisini nerede mutlu, huzurlu, güvende hissederse oraya sürekli giderek bu duyguları tekrar tekrar yaşamak istemektedir. Ruhen insana iyi gelen mekânlar kapalı mekânlar olduğu gibi açık mekânlar da olabilmektedir. Bir mekâna daimi bir şekilde gitmenin yaz ve kış mevsimlerine göre değişkenlik göstermesi de söz konusudur tabi. Açık alanların insana verdikleri ile kapalı mekânların verdikleri arasında pek bir fark var mıdır? Tam olarak değil çünkü önemli olan o mekânın kişide neler uyandırdığıdır.

“Daimi şekilde gittiğim mekânlar var elbette. Gerçi yaşa bağlı olarak bu mekânların sayısında azalma olduğunu da söyleyebilirim. Bir kafeteryaya gidip arkadaşlarımla oturmak, muhabbet etmek bunun yanında müdavimi olduğumuz için daha biz söylemeden içeceklerimizin her defasında aynı şekilde gelmesi beni o mekâna çekiyor. Gittiğim bu mekânda yapılan bu iyi davranışlar orayı tercih etmemin ana sebeplerinden birisi.” (K 4 Erkek-33-Esnaf-Lise).

“Kendisini oraya çeken şeyler var tabii. Yoksa insan niye durup durmadık yere o mekânları tercih etsin değil mi? Sosyalleşmenin olduğu, yakınlaşmaların olduğu mekân insana cazip gelir. Kendini oraya ait hissedersin, bir nevi aile ortamın gibi olur. Ben şu anda işlettiğim dükkâna kendimi ait hissediyorum. Buranın sadece işletmecisiyim ama kendimi burada huzurlu ve güvende hissediyorum. Yaptığım işi de sevdiğim için her sabah yatağımdan mutlu bir şekilde uyanıyorum. İş yerimden ayrı bir mekâna gidiyor sayılmam pek çünkü zaten burada yeterince sosyalleşebiliyorum.” (K 9 Erkek-67-Özel Sektör-Lisans).

Mekânın insan üzerinde psikolojik ve sosyal etkileri bulunmaktadır. Birey tarafınca tercih edilen mekânın özellikleri arasında kişinin kendisini oraya ait hissetmesi, orada sosyal bağlarının olması ve şahsi memnuniyetinin var olması sayılabilir. Toplumsal ilişkilerin ve topluluk hissinin var olduğu mekânlar insanları kendisine çekebilen mekânlardır. Bu açıdan mekânlara sadece fiziki bir yer olarak bakmak yerine aidiyet duygusunu verebilen, duygusal bağları oluşturabilen ve insani ilişkilerin kurulabildiği alanlar olarak bakmakta fayda görülmektedir. K 9’un da belirttiği gibi kendi çalıştığı yeri bir aile ortamı olarak görmek demek aidiyet ve güven duygusunu ortaya çıkarmaktadır. Buradan hareketle mekânın bireysel hayat üzerine bir kalite kattığı ve ruhsal (psikolojik) anlamda bireyi rahat hissettirdiği söylenebilir. Bu da insan hayatında mekânın ne denli önemli olduğunu ve mekânın insan üzerindeki olumlu etkilerini göstermektedir. Çalışılan mekân (iş yeri) yalnızca çalışma mekânı değildir, aynı zamanda duygusal bağlılığın ve bireysel tatminin de sağlandığı bir yerdir. Bireyler bu tür duyguları yaşarken bir yandan da toplumsal ilişkiler kurmak istemektedirler. İş yerlerinde toplumsal bağ kurabilmek kişi için önem arz etmektedir. İş yerleri gündelik hayatın büyük kısmını kapladığından toplumsal ilişkiler daha çok buralarda kurulmaktadır denilebilir. Böylelikle genel anlamda mekânın insan ilişkileri açısından önemi ortaya çıkmaktadır.

“Elimden gelse sürekli gideceğim mekân açık alan dediğimiz mekânlar olurdu. Mesela Acarlar Longozu, Poyrazlar Gölü, Sapanca... Bu mekânlara gittiğimde gökyüzünün en mavisini hissedebiliyorum, kuşların seslerini, ağaçların yapraklarının çıkarttığı sesleri duyabiliyorum. Şehirden, trafikten uzak. Kısacası kargaşadan ve hatta sorumluluklardan uzakta hissediyorum kendimi. Bu da bana rahatlık ve huzur veriyor. Düşünsenize belirli bir vakit bile olsa her şeyden uzaklaşmak insana iyi gelmez mi? Gelir tabi. Hatta bir yerden sonra, sürekli gidip

gelince kendime orada bir mekân yaptım. Kendimce tabi, her gittiğimde hep oraya gidip sandalyemi kuruyorum.” (K 1 Erkek-45-Esnaf-Lise).

“Kişi bir mekâna sürekli gidiyorsa orada onu çeken bazı şeyler var demektir bu. Kapalı mekânsa duvardaki boyasının rengi, tavadaki avizesi, kullanılan aksesuarları-objeleri, mekânda çalan şarkıları, yiyeceği-içeceği vb. şeyleri kişiyi oraya bağlayabilir. Aslında kişi orada kendine ait bir şey bulmuştur da o yüzden sürekli o mekâna gitmek ister. Ön planda kendisi vardır. Kendi bakış açısına göre o mekâna gidip gitmeyeceğine karar verir. Açık mekânsa zaten hemen herkesi kendisine hayran bırakacak alanlardır. Gökyüzündeki bulutlar, güneşin gökteki yayılışı, uçan kuşlar vs. vs. Yine burada da kişi kendinden bir şey bulur, onu o mekâna yansıtır, o şekilde o mekâna gitmeleri sıklaşır.” (K 14 Kadın-18-Öğrenci-Lisans).

İnsan, yapısı itibarıyla huzur bulmadığı, rahat etmediği yere gitmek istememektedir. Şimdiki mekânlara (kafe-restoran) bakılacak olursa, mekân işletmecilerinin “insanları nasıl daha rahat ettirebiliriz hatta evlerindeymiş hissini nasıl verebiliriz?” sorusuna cevap aramaya çalıştıkları görülmektedir. Bunun yanında o mekânlardaki çalışanlar sürekli ikram-izzet peşinde olmaktadır. Çünkü insanlar kendilerine hizmet edildiği zaman kendilerini sayılmaya layık, söz yerindeyse paşalar gibi hissetmeye başlamaktadırlar. Bu tür duyguların tatmini için de insanlar bazı mekânlara sürekli bir şekilde gitmeyi tercih etmektedir denilebilir.¹⁷

Mekân denilince insanların genelinin aklına kapalı mekânlar gelmektedir. Dini mekânlar denilince de kapalı bir mekân olarak cami gelmektedir. Sürekli gidilen yerlerden biri olan camiler, toplum nazarında ehemmiyeti oldukça büyük mekânlardan bir tanesi olmaktadır. Camilerin sosyal hayatı sağlama gibi aktif bir rolü bulunmaktadır. Cami, bu sebeple de toplum nazarında ehemmiyet kazanmaktadır

“Birey, sürekli bir mekâna gider mi gider elbette. Benim için bunlardan en önemlisi camidir. Beş vakit namazın beşini de camide kılmaya özen gösteriyorum. Çünkü oraya gidince kendimi manevi anlamda güçlü hissediyorum. Yaratıcı iliklerime kadar hissediyorum. Dualarıma karşılık aldığımı hissediyorum. Hele ki özellikle

¹⁷ Yapılan gözlemler ve bu tür mekânlarda yapılan sohbetlerden bu bilgilere ulaşılmıştır.

Cuma namazlarında caminin dolduğunu görünce daha bir feyzle kılıyorum namazlarımı. Camide ibadet etmek beni huzurlu ediyor. Bazen kafamı yukarı kaldırıp kubbeyi seyrediyorum, her bir detayına ince ince bakıyorum. Sonuçta bu caminin her bir yanında tarihin kokusu, dokunuşu var dimi ama (Orhan Camii' sinden bahsediyor). Buradaki arkadaş ortamım da iyi olduğu için burayı diğer camilere göre tercih ediyorum. Böyle bir cemaat ortamı olmasaydı belki de bu kadar gelmeyebilirdim sonuçta.”(K 12 Kadın-63-Ev Hanımı-Lise).

3.2.3. Mekânın Fiziksel Konumu ve Aidiyet

Mekânın fiziksel şartları ya da özellikleri insanları etkileyebilen bir durumu içinde barındırmaktadır. Konumsal açıdan olsun, mimari açıdan olsun, güvenlik açısından olsun mekânlar taşıdığı farklı kostümlerle insanlar üzerinde aidiyet hissi bırakmaktadırlar. Gidilen mekânların insanlara verdiği enerji o insanların o mekâna karşı aidiyet hissetmesini sağlamaktadır. İnsanlar gittiği mekânda kendisinden bir iz, bir parça yakaladığında oraya daha çok gitme isteği duymaktadır. Bu durum onların içlerindeki aidiyet duygusunu iyice ortaya çıkarmaktadır. Bir mekân olarak camilere bakıldığında da cami duvarlarını süsleyen hüsn-i hatlar, insanlar üzerinde manevi esintiler uyandırarak içlerinde sükûnet duygusunu uyandırmaktadır. Bu durum da insanların kendisini camiye karşı yakın hissetmelerini sağlamaktadır.

“Bir mekânın fiziksel şartları beni etkileyebiliyor. Sırf mekânın bulunduğu konum iyi diye sürekli gittiğim mekânlar var. Sürekli gide gele zaten bir yerden sonra oraya ait hissediyor insan kendisini. Şu an oturduğumuz bu mekânın (Orhan Cami'nin civarındaki çay ocağı) benim için anlamı büyük. Gelenler, geçenler oluyor, sürekli bir hareketlilik var, etrafta polisler her zaman devriye geziyor yani güvenli de bir bölge burası.” (K 1 Erkek-45-Esnaf-Lise).

“Evet, ait hissettirebilir. Yüzlerce kilometre uzaklıktaki bir caminin mimari yapısı, duvarına yazılmış olan ‘Elif-Vav’ harfleri, içinde kullanılmış olan kocaman avizeler, farklı hat sanatları bizi oraya ait hissettirebilir. Onlara bakıp sükûnet bulabilince kendimizi de oraya ait hissedebiliyoruz. Daha önce sadece televizyonda gördüğüm camilere sonrasında gitmek nasip oldu. Biliyor musunuz televizyonda gördüğümde ne hissettiysem oraya gittiğimde de aynısını hissettim. Sanki sürekli geldiğim ve benden bir parça olan bir yermiş gibi geldi bana. Ne kadar uzaklarda da olsa bir aidiyet hissedebilmişim demek ki.” (K 19 Kadın-38-Öğretmen-Lisans).

Mekânlar, insanlar üzerinde çeşitli duygular oluşturabilmektedir. Bunlardan bir tanesi de aidiyet duygusudur. K 19, burada mekânın insanlar üzerinde aidiyet duygusunu nasıl oluşturduğunu, mekânın uzak ya da yakın olmasının ve çeşitli fiziki farklılıklara sahip olsalar dahi aidiyet duygusunu herhangi bir şekilde etkilemediğini aktarmaktadır. Mekân olarak bir ibadethanenin sahip olduğu mimarisi, duvarlarındaki yazıları, içindeki sanat eserleri ve tavanlarındaki avizeleri birey üzerinde bir aidiyet duygusunun oluşmasını tetikleyebilmektedir. Bilhassa var olan bu tarz kültürel ve estetik öğeler insanlar üzerinde etkili bir iz bırakabilmektedir. Bir mekânın kendine has detayları bireysel duygu durumları ile bir araya gelerek aidiyet duygusunu daha da kuvvetlendirebilmektedir. Bazen kişi televizyonda, internette gördüğü bir camiyi daha sonra bizzat görebilmektedir ve bu durum o mekâna karşı oluşturduğu duygularının somutlaşmasına vesile olmaktadır. TV’de ya da internette meydana gelen bu ilk izlenimler gerçek hayata geçtiği an, kişide oluşmuş olan aidiyet hissini pekiştirebilmektedir. Buradan hareketle aidiyet hissini oluşmasında mesafelerin pek bir anlamının olmadığı söylenebilir.

“Mekânın iç tasarımı benim için çok önemli. Bir mekâna gittiğimde nostaljiyi hissedebiliyorsam o mekâna kendimi ait de hissedebiliyorum. Hemencecik benimseyebiliyorum. Bir kenarda tek kişilik nostaljik koltuk, yanında gramofon ve üzerinde eski parçaları içeren plak. Hele ki bu plak bir de o an çalıyorsa beni oradan alabilene aşk olsun. Nostaljinin yanında gittiğim mekânın sıcak ya da soğuk olması da etkilemekte beni. Bakın bu çok önemlidir, müşteriler bunlara çok dikkat ediyorlar. Yazın sıcaklığında serinlemek, kışın soğukunda ise ısınmak ister insan doğal olarak. Bunların zemininin iyi ayarlanması gerekiyor. Çocukluğumu hatırlatan mekânları daha çok benimsiyorum mesela. Sıcak-soğuk derken aklıma kışın yakılan sobalar geldi. Şu anda bazı mekanlarda sırf nostalji olsun diye eski sobalar var. Bu tür manzaralarla karşılaşınca çocukluğuma gidiyorum ve kendimi o mekâna ait hissediyorum.” (K 20 Kadın-32-Ev hanımı-Lise).

Mekânın fiziksel şartları ile birlikte hissettirdiği duygular da insanların kendisini o mekâna ait hissedebilmesini sağlayabilmektedir. Kişi, kendisinden bir parça bulduğu bir mekâna daha fazla gitmek istemektedir. Kendisinde daha önceden olumlu duygular oluşturmuş bir şeye şahitlik eden birey bunu farklı bir zaman diliminde farklı mekânlarda tekrar yakaladığı zaman onu bırakmak istemeyebilir. Bu durumdan haz alır ve bunu tekrar

tekrar yaşamak isteyebilir. İşte bu tür sebeplerden hareketle insanların bir mekâna aidiyet hissetmesinde mekânın fiziksel ve ruhsal etkilerinin olduğu söylenebilir.

3.2.4. Bir Mekân Üretimi Olarak Orhan Gazi Camii

Mekân, bir toplumun yansıması olarak ele alınabilmektedir. Mekân ve toplum arasında gözle görülemeyen iplerden örülmüş bir bağ bulunmaktadır. Mekânın toplum üzerindeki etkileri ne denli ise, toplumun da mekân üzerindeki etkileri o denli olabilmektedir. Toplum, vakit geçirdiği mekâna kendisinden bir parça bırakmaktadır bununla birlikte mekân da o topluma kendisinden bir parça sunmaktadır. Buradan hareketle iki taraf açısından inkâr edilemez bir etkileşimin olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Toplum ve mekân bir madalyonun iki yüzüne benzer, farklı taraflarda gibi görünse de aslında iç içe olan bir haldedirler. Müslüman camiasında dini mekânların önemi herkes tarafından bilinmektedir. Dini mekânlardan bahsederken akla ilk gelen mekânın ise camiler olması doğal karşılanmaktadır. Müslüman ve cami tıpkı yukarıda zikredilen madalyon örneğine benzemektedir.

Gündelik yaşamda insanlar üzerinde belirgin bir etkisi olan dinin tekil anlamda bireyde, çoğul anlamda ise toplumda yansımaları görülmektedir. Toplumun yaşamına yön vermekte olan din, toplumsal ahlaki yapıyı ve düşünceleri etkileyebilen bir olgu olmakla birlikte toplumun sosyalleşmesine de katkı sağlayan bir konumda bulunmaktadır. Toplumsal alanda dini sosyalleşmeye yardımcı olan bazı mekânlar bulunmaktadır. Bunlardan bazıları dini kurumlar-kurslar, sohbet ortamları vb. mekânlardır. Fakat daha genel anlamda bu gibi mekânların başında cami gelmektedir. İnsanlar günlük yaşamda eş-dostlarıyla, ailesiyle, siyasi gruplarla birlikte sosyalleşebilmektedirler. Fakat tüm bu ayrı grupları dini çatı altına toplama gücüne sahip olan mekân camidir. İnsanların manevi ihtiyaçlarını giderdikleri mekân olan caminin toplumsal alanda kapladığı yer yadsınamaz. İnsanlar bu manevi ihtiyaçlarını camide cemaatle kılınan bir vakit namazında giderebilmektedirler. Namaz sonrasında ya da öncesinde yapılan sohbetler, verilen vaazlar insanların manevi alanına hitap ederek onları huzura iletebilmektedir. Hz. Muhammed (sav) zamanında camilerde dini eğitimlerin verilmesi de dini toplumsallaşmaya örnek olarak gösterilebilir. Günümüzde bu eğitimler bazı camilerde devamlılığını sürdürmektedir. Camilerde verilen dini eğitimler, insanların hem toplumsallaşmasında hem dindarlaşmasında etkin rol oynamaktadır. Bununla birlikte

topluma kazandırılan bilgili, eğitimli, verimli ve aktif Müslümanların sayısında artış olmaktadır. Bu da toplumsal bir gelişime ve toplumun olumlu anlamda ilerlemesine vesile olmaktadır. Bu başlık altında mülakat yapılan katılımcılara genel anlamda Orhan Gazi Camii hakkında sorular sorulmuş ve yanıtları alınmıştır.

3.2.5. Orhan Gazi Camii ve Sosyal Değişim

Orhan Gazi Camii'si, Adapazarı merkezde inşa edilmiş olan ilk Osmanlı camisidir. Şehre manevi ve tarihi havayı veren mekânların başında gelmektedir. Merkezi bir konuma sahip olması ve köklü bir geçmişinin olması halk tarafından önemli görülmektedir.

“Bu caminin tarihini kime sorarsanız illaki bir şeyler anlatabilir durumda olduğunu göreceksiniz zaten. Orhan Cami'nin bizler için önemi çok büyük. Özellikle maneviyat açısından şehrin sembolü olmuştur desek yeridir. Hele ki Ramazan ayında görmelisiniz bu camiyi. Teravih namazını kılmak için ta uzaklardan gelenler oluyor. Cemaatin kalabalığını siz hayal edin. Bu kadar etkisi olmasaydı kimse gelirmiydi ki bu camiye. Pek zannetmem.” (K 5 Erkek-25-Esnaf-Lise).

“Orhan Cami, kalabalık bir cemaati olan camidir. Merkez cami olduğu için halk tarafından tercih ediliyor. İnsanlar buraya sadece namaz kılmaya gelmiyor bu arada. Mesela buradaki çay evinde oturup çaylarını içiyorlar, bir yandan da camiyi seyreliyorlar. Tarihi var bu caminin. İnsan bir değişik hissediyor kendisini.” (K 6 Erkek-65-Esnaf-Lise).

“Tarihi bir mekân olduğu için insanlar üzerinde etkisi vardır. Onun yanında otururken insan geçmiş hakkında düşünüyor. Bizden önce kimler gelmiş kimler geçmiş buralardan, caminin yapım aşamaları, o zamanlar etrafta başka neler vardı acaba, neden burayı cami yapmak için seçtiler gibi düşünceler sarıyor insanı. Manevi bir hava katıyor bize, bu manevi havayı alınca da davranışlarımıza yansıtıyoruz tabi. Bu açıdan Sakaryalılar olarak Orhan Cami'nin bizim üzerimizde sayılamayacak kadar etkisinin olduğunu söyleyebilirim. (K 9 Erkek-67-Özel Sektör-Lisans).

“Orhan Gazi'nin adına burada başka camiler de vardır ama bu bahsettiğimiz Orhan Gazi Camii, tarih kokan bir camidir. Bakmayın daha önceleri bu caminin kendine özel bir avlusu da vardı. O zaman daha bir iyi hissedebildik caminin manevi havasını. Bir sınır vardı buradaki çay ocaklarıyla arasında. Tabii şimdi artık o sınır

da yok o avlu da yok ama yine de yapı olarak, mekân olarak kendi değerinden bir şey kaybetmiş değil açıkçası. Hala insanların kalabalık cemaatler eşliğinde namaz kıldığı, abdestini aldığı ve seyre daldığı mekânlar arasındadır. Çok kişiden duydum, buraya gelip de namaz kılmanın tadının ayrı olduğunu. Demek ki hissi, manevi olarak, duygu olarak ya da mimari açıdan bir şekilde Sakaryalıların üzerinde etkili olabilmiş.” (K 12 Kadın-63-Ev Hanımı-Lise).

Katılımcı, Orhan Gazi Camii’sinin fiziksel ve manevi olarak sahip olduğu değeri ve bu değerın zaman içinde nasıl şekillendiğinden bahsetmektedir. Orhan Gazi Camii’si Sakarya halkı tarafından “tarih kokan” bir cami olarak tanımlanmaktadır. Buradan hareketle Orhan Gazi Camii’sinin yalnızca bir yapıdan ibaret olmadığı bununla birlikte Sakaryalıları için derin manevi ve tarihi öneminin olduğu söylenebilir. Cami, Sakarya halkı için tarihi bir miras olduğundan şehirdeki diğer camilerden ayrı bir değere sahiptir. Orhan Gazi Camii’si için yapılan fiziksel düzenlemelerden olan avlunun artık bulunmaması bir mekânın fiziki değişimiyle birlikte manevi havasının da nasıl etkilendiğini göstermektedir. Caminin avlusu camiye diğer mekânlardan ayrı tutmaktaydı, adeta bir sınır oluşturmaktaydı bununla birlikte caminin manevi havasını da kuvvetlendirmekteydi. Avlu ile birlikte sınırların kalkması durumu, caminin manevi değerinde bir düşüşe sebep olmamıştır. Sakarya halkının camiye hala ziyaret etmeleri ve burada namaz kılmanın, çeşitli ibadetlerde bulunmanın “tadının ayrı” olduğunu belirtmeleri Orhan Gazi Camii’sinin manevi havasının devam ettiğini göstermektedir. Buradan hareketle, Orhan Gazi Camii’si, üzerinde yapılmış fiziki değişikliklere rağmen duygusal ve manevi olarak hala önemini korumaktadır denilebilir. Cami, toplumsal yaşamın önemli bir bağlantı noktası olarak varlığını idame ettirmektedir.

Manevi ve tarihi açıdan Sakarya halkı açısından ne kadar önemli ise halkın toplumsal iletişim içinde olmasını sağladığı için de bir o kadar önemli olmaktadır Orhan Gazi Camii. Bununla birlikte mimari yapısının da toplum üzerinde olumlu anlamada etkileri bulunmaktadır. Camiye can veren imam ve hatiplerin önemini de burada belirtmekte fayda bulunmaktadır.

“Caminin tarihi olması insanların gözünde onu başköşeye oturtuyor aslında. Bir de merkezde olduğundan insanların buluşma noktası haline geldi. Sosyalleşmek açısından da bir önemi var. Buraları kolay kolay boş göremezsiniz (caminin civarını işaret ediyor). Sürekli bir kalabalık var, sohbet eden, çayını kahvesini içen, simidini

poğaçasını yiyen ya da tatlısını alıp esnafla iki muhabbet edip yoluna devam eden. Yani sürekli insan sirkülasyonu var burada. E böyle bir mekânın insanlar üzerinde etkisi olmaz olur mu hiç? Saydıklarımın hepsi cami sayesinde oluyor. Orhan Gazi Camii, Sakaryalılar için her zaman önemliydi, bundan sonra da hep önemli olacak.” (K 1 Erkek-45-Esnaflı-Lise).

“Orhan Gazi Camii, bilindiği üzere tarihi bir camidir. Tarihi bir değeri var bu yüzden maneviyat içerir. Bir yandan da mimari yapısı yani ana giriş kapısı, tavanının ahşap olması, sade bir görüntüye sahip olması, üst kattaki pencerelerinin damla şeklinde olması, akşam ışıktandırılmalarının özenilerek yapılmış olması halkın bu camiyi tercih etmelerinin başında gelir. Buraya gelen cami cemaati sadece görüntüsüne ya da tarihine gelmiyor tabi. İmam ve müezzini de önemli. Cemaatin oluşmasını sağlayan önemli özelliklerden biridir bence. İnsanlar geliyor, namazını kılıyor, Kur'an'ını okuyor, dualarını ediyor. Kendisini daha huzurlu ve maneviyata erişmiş şekilde hissediyor. Bu da yine caminin ve içindekilerinin etkisiyle oluyor. (K 7 Erkek-50-Öğretmen-Lisans).

Orhan Gazi Camii, bulunduğu konum ve çevresindeki mekânsal zenginliklerden dolayı Sakarya toplumu için birçok mekâna nazaran değerli ve eşsiz görülmektedir. Sadece belli bir yaş grubuna değil her yaş grubuna hitap eden Orhan Gazi Camii ve civarı toplumun belleğinde bir durak olarak barınmaktadır. Hemen herkesin bu mekânla ilgili bir anısı bulunmaktadır. Hem bireysel hem toplumsal anlamda pek çok duruma şahitlik etmiş olması ise onu diğer mekânlardan farklı kılmaktadır.

3.2.6. Orhan Gazi Camii ve Anlam Haritası

Orhan Gazi Camii mülakat katılımcılarından bazıları için bir anlam ve önem arz ederken bazıları için ise sıradan¹⁸ bir mekânmış gibi geldiğini yapılan mülakat sonucunda öğrenmiş bulunmaktayız.

“Açıkkçası benim için pek bir önemi yok ama tarihi bir mekân olması önemli tabi. Buradan geçerken sadece tarihi bir mekân görüyorum, inceliyorum, dikkatimi çeken bazı şeyler oluyor onları seyrederim ya da ezan okunuyorsa o an durup dinliyorum. Bunlar bana iyi geliyor. Ama sürekli bu camiye gelmiyorum. Gerçi

¹⁸ Herhangi bir yerdeki herhangi bir mekân. Örneğin bir sokakta bulunan bakkal, kafe, bir bina vb.

bunda bu civarda oturmamamın da etkisi var. Bir de çocukluğum buralarda geçtiği bu cami bir yerden de bana o yılları hatırlatıyor. İnsanın içi bir tuhaf oluyor açığıcası.” (K 15 Kadın-45-Muhasebeci-Yüksek Lisans).

“Orhan Camii, Adapazarı’nın kalbinin attığı yerdedir. Orhan Camii’sinde buluşalım gibi lafları çok duyuyorum hatta ben de bunlardan bir tanesiyim. Merkezi olması, buluşup sohbet etme yeri olması açısından önemlidir. Kendimi bu camiye gelince sanki caminin yapıldığı yıllarda yaşamış gibi hissediyorum. İçindeki el sanatlarını, ince işçilikleri görünce ruhsal olarak huzurlu ve sakin hissediyorum.” (K 20 Kadın-32-Ev hanımı-Lise).

Orhan Gazi Camii’sinin “Adapazarı’nın kalbinin attığı yerde” olması onun ibadet mekânı olmasının yanında şehrin sosyo-kültürel yaşamının da merkezi olduğunu göstermektedir. “Orhan Gazi Camii’sinde buluşalım” düşüncesi, bu caminin Sakaryalıları arasında buluşma ve sosyalleşme mekânı olarak başat bir role sahip olduğunu göstermektedir. Böylece Orhan Gazi Camii’sini yalnızca dini bir mekân olarak değil, aynı zamanda toplumsal bir mekân olarak değerlendirmek de mümkündür. Genel olarak Sakarya şehri için Orhan Gazi Camii’sinin ruhsal, sosyal ve tarihsel bakımdan değerli olduğu sonucuna varılabilir.

“Benim için bir selatin camisi olması açısından ayrı bir öneme sahiptir. Buraya geldiğimde kendimi dingin hissediyorum, özellikle ezan okunacağı vakte denk gelmişsem eğer. Hatta şöyle bir şey söyleyeyim ki bu caminin konumu çok önemlidir. Minaresine çıkıp fotoğraf çekmişliğim vardır. Çünkü bu minareden merkezi (Atatürk Bulvarı, Şemsiyeli Bahçe vb. yerler) daha rahat görebilme şansımız var.” (K 5 Erkek-25-Esnaf-Lise).

“Eskiden birisi köyden ya da uzak ilçelerden Adapazarı’na gelip tekrar evine döndüğü zaman ona ‘oraya gidip de neler yaptın bakalım?’ diye sorarlardı. O kişi de genelde ‘işlerimi hallettim, çarşı-pazar gezdim, Orhan Camii’sinde namazımı kıldım, geldim’ derdi. Yani başka camide namaz kıldım diye söylemezlerdi. Çünkü söylenmeye değer burayı kabul etmişlerdir. Kim bilir belki diğer camilerde de namaz kılınmıştır ama Orhan Camii deyince herkes bir ‘hımmm’ geçirirdi içinden. Herkesçe bilinen, ünlü-tarihi bir cami çünkü. Bunun sebeplerinden biri takva üzere temeli atılan bir cami olması olabilir.” (K 6 Erkek-65-Esnaf-Lise).

Buradan hareketle denilebilir ki Orhan Gazi Camii'sinin yapıldığı dönemin o ihlasının ve samimiyetinin getirdiği bir bereket var ki bıraktıkları sadaka-i cariyeleri yedi yüz yıl boyunca şu veya bu sebepten korunmaktadır. Şehirlerin selatin camileri önemli görülmektedir. Selatin cami, Osmanlıların fetihten sonra yaptıkları camiler anlamına gelmektedir, bunu böyle yorumlayan tarihçiler vardır.¹⁹ Mülakat esnasında yaşı büyük bireyler Osmanlı döneminde fetihten sonra şükran niyetine selatin cami dedikleri ibadet mekânlarının inşa edilmiş olduğundan bahsetmişlerdir. Buradan hareketle Orhan Gazi Camii'sinin de öyle olma ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmektedirler. Tarih boyunca tarihi büyük camiler o şehri birçok mekâna göre biraz daha temsil etme hakkını elinde tutmaktadır, genelde toplum tarafınca bu şekilde bilinmektedir ve anlatılmaktadır. O camilere iyi, kaliteli imamların atamaları yapılmıştır. Bu iyi imamlar halkı vaazlarıyla, duruşuyla, samimiyetiyle iyiye ve doğruya yöneltmeye çalışmışlardır. Tüm bunlar Orhan Gazi Camii'sinin önemini yansıtmaktadır. Çünkü Orhan Gazi Camii'si de bahsedilen camilerden olmaktadır.

Katılımcılar, genel itibarıyla Orhan Gazi Camii'sinde huzurlu, sakin, güvende olduklarını hissettiklerini belirtmişlerdir. Tarihi bir zemini olan Orhan Gazi Camii, Sakarya halkı üzerinde sükûnet bırakmayı başarabilen bir camidir. İnsanların çoğu gündelik hayat telaşından kopup manevi alana doğru yönelmek için gün içinde zaman aralıkları kovalamaktadır. Bu bazen mümkün olabilirken bazen ise mümkün olamamaktadır. Bunun sebeplerinden bir tanesi insanların geçimi için çalıştıkları yerlerin çalışma şartlarıdır. Katılımcıların yanında bulunan bazı kişiler mülakat esnasında “henüz Cuma namazı dışında bir rekât namaz kılamadım şu camide” diye hayıflanmışlardır. Çünkü dükkânını bırakıp gelemiyorlar, her namaz vaktinde emanet edecekleri birilerini bulamıyorlar. Dükkânlarını açık bırakmak da olmuyor. Yine de cami civarında bulunmak, ezan sesine şahitlik etmek insanlar için huzur kaynağı olmaktadır.

3.2.7. Orhan Gazi Camii'sinin Özgünlüğü

Tarihi Orhan Gazi Camii, Sakarya halkının neredeyse tamamının bildiği, mutlaka en az bir vakit namazını kıldığı, imamının en az bir vaazına ya da sohbetine denk geldiği,

¹⁹ Daha önce yapılan araştırmalar sonucunda elde edilmiş bir bilgidir.

cenazelerin (ölmüşlerinin) ısrarla oradan kaldırılmasının istendiği, hayır yapmak isteyenlerin tercih ettiği bir ibadet mekânıdır.

“Adapazarı bölgesinin Osmanlı zamanında Orhan Bey’in komutanlarından Konur Alp tarafından 1324 yılında Esence ‘de bölgenin fetih nişanesi olarak yaptırılan Orhan Camii adını taşıması sebebiyle benim için dikkate değer olmaktadır.” (K 17 Kadın-36-Ev Hanımı-Lise).

“Tarihi açıdan önemli olması en büyük farklardan biri bence. Bir de merkezi bir alanda bulunması da öyle. Cenazeler genelde buradan kaldırılmak isteniyor. İnsanlar kendi aralarında bunu konuşuyor, kaç defa şahit oldum ‘... Falanca kişinin cenazesi Orhan Camii’sinden kaldırılacak’ diye. Bazen bunun statüsel bir gösteri olduğunu da düşünmüyorum değilim. Çünkü herkes tarafından bilinen bir camiden cenaze kaldırmak önemli, değerli görülüyor. Burayı tercih etmemdeki sebep ise güzel bir ambiyansa sahip olması.” (K 19 Kadın-38-Öğretmen-Lisans).

“Çarşı merkezde olması burayı tercih etme sebeplerimden biri açıkçası. Çarşıdaki işlerimi hallettikten sonra illaki bir vaktin namazına denk düşüyorum. Camiye girip cemaatle birlikte namazımı kılmak bana bir rahatlama hissi veriyor. Aslında bazen bir tuhaf hissediyorum burada. Dünyalık işlerimi halledip sonrasında camiye uğrayıp namaz kılmak beni çok derin düşüncelere daldırabiliyor. Çelişkiler dünyasında hissediyorum o esnada. Diğer camilere pek uğramıyorum ama buranın diğer camilerden farkı değişik bir şekilde daha huzur veriyor olması olabilir.” (K 3 Erkek-42-Bankacı-Lisans).

“Şehrin tam göbeğinde ve esnafın yanı başında olduğu için civarda bir hareketlilik oluyor bu da hem maddi hem de manevi bir hareketliliğe sebep oluyor. Sakarya’daki başka hangi caminin böyle bir özelliği var bilmiyorum.” (K 15 Kadın-45-Muhasebeci-Yüksek Lisans).

“Şöyle ifade edeyim, bir hocanın anlattığı bir durumdur bu. Hoca diyor ki: “Ben başka bir camide konuşmak için ağzımı açarım, bu camide (Orhan Gazi Camii) ise sözler ağzıma gelir.” dedi. Yani öyle bir tespiti vardır bu cami için. Ya da bir başka bir şey söyleyeyim, buradan bir dernek başkanı... şehre gitmiş, demişler ki kimsin sen? Dernek başkanı da ‘ben Orhan Camii’sinden şu kişiyim demiş. Orada bulunanlar da ‘yahu orada Hızır var, orası bırakılır mı hiç?’ demiş. Kocaali’den bir adam geliyor ve eşinin hatim okuduğunu söylüyor, hatmin duasının bu camide

yapılmasını istiyor, başka bir camiyi değil de Orhan Camii'sini tercih ediyor.” (K 20 Kadın-32-Ev hanımı-Lise).

Sakarya toplumu tarafından artı bir değere sahip olan Orhan Gazi Camii gibi merkez camilerin diğer camilerden farklı yanlarından bir tanesi de meczupların (garipler, yoksullar) genellikle bu tür cami civarlarında barınmaya çalışması gelmektedir. Oranın esnafı, halkı onlara sessizce yardım ederek salih amel işlemiş olmaktadır. Tabii ki merkez camilerin bürokratik temsili, resmi programların oluşmasında söz sahibi olduğu da bilinmektedir. Orhan Gazi Camii'si de bunlardan bir tanesidir. Bir ibadet mekânı olan camide uzun yıllar secde edilmesinin insan ruhunda tesiri bulunmaktadır. O ibadet mekânı insanlara huzur vermekte, sakinlik katmakta ve insanları birbirleriyle iletişim halinde olmaya davet etmektedir. Orhan Gazi Camii'sinin cemaatinin kalabalık olması ve civarında esnafın olması camiyi şimdiki konumuna getirmiştir. Adapazarı Belediyesi, Orhan Gazi Camii'sinin yan tarafına yapıyor olmakta olduğu mekâna Orhan Gazi'nin miğferini getirmeyi planlamakla birlikte inşası süren mekâna o miğfere benzer bir kubbe inşa ederek altına kütüphane, çarşı ve belediye binası yapmayı düşünmektedir (*Işıksu Merakla Beklenen Projeyi Anlattı*, t.y.). Böylelikle orasının Orhan Gazi ile bütünleşen bir mimari mekân olacağı sonucuna ulaşılabilir.

Orhan Gazi Camii'sinin diğer bir farkı ise çeşitli sınavlara girecek öğrencilerin velilerinin gelip burada dua etmeleridir. İslam dinine göre dua her yerde her zaman edilebilir fakat Sakarya toplumu nezdinde bu camide istisna bir durumun var olduğu inancı bulunmaktadır. Bir duası, isteği olan kişiler gelip cami cemaatine ve cami çevresindeki insanlara hayır için çikolata, şeker vb. dağıtmaktadır. Bu camiyi özellikle tercih etmektedirler. Diğer bir farkı vefat eden kişinin yakınları vefat eden kişi bu camiyi çok severdi diye vefat eden kişinin kırkı dolduğunda özellikle bu camide 'okuma' yapmak istemektedirler. Cenazelerin salasının burada okunmuş olması, mukabelesinin okunmuş olması, meczubuna sevgi gösterilmesi, randevulaşma yeri olması, şehir merkezinde olması, tarih olarak sizi içine alması bütün bunların toplumsal bir aidiyete dönüştürdüğünü görmekteyiz. İşte bu tür sebepler insanları etkilemekte ve bu sebeple Orhan Gazi Camii'si diğer camilere nazaran daha çok tercih edilmektedir.

Verilen bu cevapların aksine Orhan Gazi Camii'sinin diğer camilerden pek de bir farkı olmadığını belirten katılımcılar da bulunmaktadır.

“Baktığımda benim için tüm camiler aynı aslında. Hepsi Allah’ın evi. Birinin birinden bir farkı yok. Yeni Camii de aynı Orhan Camii de aynı. Varsa bir fark imamlarının farklı olmasında var.” (K 4 Erkek-33-Esnaf-Lise).

“Tarihi bir cami olduğu için buradaki diğer camilerden farklıdır, yoksa başka bir fark göremiyorum ben. Hangi camiye gidersem gideyim aynı huzuru, aynı manevi havayı hissediyorum. Orhan Camii’inde de aynı şeyleri hissediyorum. Ayrıyeten bir duygum ya da düşüncem yok açıkçası.” (K 3 Erkek-42-Bankacı-Lisans).

“Diğer camilerden bir farkı yok. Her camide artık kadınlara ayrılan bölümler bulunuyor. Belki merkezi olduğu için ulaşım açısından kolaylık sağlıyordur o kadar. Orhan Cami’ne geldiğim zaman çocukluğumu daha çok hatırlıyorum. Buranın avlusunda oyunlar kurardık arkadaşlarımızla. Bir de bu Uzun Çarşı o zamanlar bu kadar şaşalı değildi. Daha mütevazıydı. Daha kendi halinde ve doğaldı. O da Orhan Camii’sine ayrı bir hava katıyordu demek ki. Bunu şimdiki yaşlarımda yeni yeni fark ediyorum. Orhan Camii, eski ruhunu pek taşımıyor. Belki de bu yüzden diğer camilerle arasında bir fark göremiyorum.” (K 6 Erkek-65-Esnaf-Lise).

Zaman içerisinde Sakarya şehrinin, gelişmeye başlamasıyla birlikte bazı değişimlere uğraması otomatikman Orhan Gazi Camii’sini de etkilemiştir. Caminin bulunduğu çevrenin döneme ayak uydurmaya çalışması, Orhan Gazi Camii’sinin bir zamanlar verdiği tadı ve manevi ruhu gittikçe verememesine neden olmuştur.

Orhan Gazi Camii, öncelikle tarihi bir cami olması hasebiyle Sakarya halkı için önem arz etmektedir. Bunun yanında yine tarihi bir cami olduğundan insanlara verdiği manevi hava hemen herkes tarafından kabul edilmiştir. Özellikle cami civarındaki esnafla yapılmış olan mülakat cevapları bizlere göstermektedir ki Orhan Gazi Camii, merkezi olması ve Uzun Çarşı ile iç içe olmasından kaynaklı özel bir tabiata sahiptir. Caminin cemaati genellikle oradaki esnaflardan oluşmaktadır. Pazar günleri esnaf orada olmadığı için cami cemaatinde azalmalar görölüyormuş. Ama pazartesisden itibaren yine kalabalık olmaya başlıyormuş Orhan Gazi Camii.

Ramazan ayında şehrin farklı yerlerinden gelen insanlarla birlikte kılınan teravih namazları, bu caminin en kalabalık cemaate sahip olduğu bir ay olmaktadır. Teravih namazı için gelenlerin çoğu tarihi ve manevi havayı hissetmek için gelmektedir. Teravih namazından sonra caminin civarında bulunan tatlıcılardan tatlı yiyen, çay ocaklarında

çayını kahvesini içen de var elbette. Hem ibadetini kalabalık bir cemaatle huşu içinde yerine getirmek hem de namaz sonrasında sosyalleşmek için eşle-dostla oturup muhabbet etme imkânı sunan Orhan Gazi Camii bu tür sebeplerden dolayı Sakarya halkı için önem arz etmektedir. Mahalle arasında olmaması, her kesimden insanı bir araya toplayabilmesi de farklı özelliklerinden bir tanesi olmaktadır. Mahalle arasındaki camilere genelde o mahalle sakinleri giderek bir cemaat oluştururken Orhan Gazi Camii'sine hemen her yerden insan gelerek camide homojen bir cemaatin oluşmasına katkı sağlamaktadır.

3.2.8. Bir Sosyalleşme Ağı Olarak Orhan Gazi Camii

Mülakat katılımcılarına Orhan Gazi Camii'sine has bir arkadaş çevrelerinin olup olmadığı sorulmuştur. Verilen yanıtlar arasında var diyenler de olmuştur, yok diyenler de olmuştur. Fakat caminin kendilerine katkı sunması konusunda katılımcıların geneli olumlu yanıt vermiştir.

“Var tabii olmaz mı hiç? Emekli olduktan sonra ben bu camiden ayrılamaz oldum. Bunun tek nedeni camide kıldığım namazlar değil. Buraya sık sık gelip gittikçe bir arkadaş ortamının oluştuğunu gördüm. Bak bu etrafımdaki kişilerin çoğunu tanıyorum. Hepsisiyle en az iki-üç defa oturup muhabbet etmişliğimiz var. Bir de bana daha yakın olanlar var ama onlar şu anda burada değiller, birazdan gelirler. Ben bu camiye geldikçe farklı farklı kişilerle tanıştım. Bu saatten sonra daha ne öğrenebilirim ki derken her tanıştığım kişiden bir şeyler öğrendim. Hayat ne kadar garip değil mi?” (K 12 Kadın-63-Ev Hanımı-Lise).

“Üniversite öğrencisiyim ve arada bir uğruyorum buraya. Her geldiğimde bu mekânda (oturduğum için buranın çalışanları ve sahibiyle bir arkadaşlık kurduk. Bazen uzun uzun oturmalarımız, muhabbetlerimiz oluyor. Ben onlara üniversitede okuduğum bölümden, kampüs ortamından, kitaplardan, derslerden bahsediyorum onlar da bana eşlik ediyorlar sağ olsunlar. Benden yaşça büyük oldukları için aslında ben onlardan daha çok şey öğreniyorum. Ben aslen buralı değilim. Burada farklı farklı insanlarla tanıştım ve bilmediğim bir sürü şey öğrendim. Mesela ilk öğrendiği şey “Hafız” kelimesinin neden bu kadar sık kullanıldığıydı. Meğer bir hikâyesi varmış da o yüzden insanlar birbirine “hafız” diye sesleniyormuş. Bende sanıyordum ki bu şehirdeki herkes hafız (Hafız kelimesinin bilinen anlamı: Kur'an-ı Kerim'i başından sonuna kadar ezbere bilen kişi.) (K 14 Kadın-18-Öğrenci-Lisans).

Sakarya halkı tarafından anlatılanlara göre şehir işgal altındayken bir imamın/hafızın insanları kıskırttığı ve yanlış yönlendirildiği yönetim tarafından duyulur. Bu kişiyi direkt yakalayamayınca onun yerine o hafıza itaat eden-uyan birkaç kişi yakalanır ve meydana getirilir. Onların idamına karar verilir, böyle yapmalarındaki sebep ise hafızın bu haberi bir şekilde duyup meydana gelmesini sağlamaktır. “Eğer hafız gelmezse bu adamların canı burada hemen alınacaktır.” derler. Meydandan bir ses yükselir o an “Hafız benim!” diye. Ama bu sesler gittikçe artmaya başlar. Çünkü herkes kendisinin hafız olduğunu iddia edip başkaldırırlar. İşte o günden itibaren Sakarya halkı genel olarak birbirlerine “Hafız” diye hitap etmektedir.²⁰

“Bu camide belirli bir çevrem yok açıkçası. Eğer dükkândaysam ve vakit girmişse bu camiye gelip namazımı kılıp çıkıyorum. O sırada göz göze gelip selamlaştığım insanlar oluyor ama onlarla bir arada oturup muhabbet etmiyoruz, sadece başımla gözümle selamlaşıyorum o kadar.” (K 10 Erkek-28-Esnaf-Lisans).

“Bir esnaf olarak sürekli buradayım zaten. Ben burada hancıyım, yolcum çok. Bazen öyle insanlar geliyor ki kafalar uyuşuyor, onlara siparişlerini verip oturup bir güzel muhabbet ediyoruz. Sosyalleşmek, kültürleşmek artık ne dersiniz var onlardan tabi. Bir de işin farklı yanı cami dibinde olduğumuz için ister istemez konu bir şekilde dine geliyor. Ben burada çok kişiyle oturup bu din konusunu konuştum. İnananı da var inanmayanı da var. Hepsine saygım sonsuz o ayrı mesele. Yine de inançlı biriyle konuşmak benim ufkumu açıyor. Yeni şeyler öğreniyorum, bazen onlar benden bir şeyler öğreniyor. Ne kadar değişik zihinler var biliyor musun sen? Aslında boşuna dememişler her insan bir âlem diye. Hakikaten öyle, her insan bir âlem, bir dünya. Düşünsene herkes aynı şeyleri düşünseydi sadece. Tek düze bir hayatı olsaydı herkesin. E o zaman nasıl geliştectik ki? Gelişemedik de ilerleyemedik de.” (K 4 Kadın-33-Esnaf-Lise).

Katılımcı, bir esnaf olarak çalıştığı mekândaki sosyal iletişimin ve zihinsel gelişimin önemini anlatmaktadır. Esnaflar, iş yerlerinde devamlı çeşitli kişilerle iletişim halindedirler. Bu iletişim ya da etkileşimler yalnızca sipariş almak ve sipariş vermekle sınırlı değildir. Bunların yanında kültürel konuşmalar, derin muhabbetler ve farklı

²⁰ Sakarya halkı ile yapılan mülakat aralarında çoğu kişi tarafınca “hafız” meselesi bu şekilde anlatılmıştır.

düşüncelerin alınıp verildiği oluyor. Buradan hareketle, esnaf kişi için iş yeri yalnızca ticari bir mekân olmamakta, aynı zamanda sosyal bir mekân olarak da faaliyette olmaktadır. İş yerlerinin camiye yakın olmasından dolayı, dini sohbetler daha çok gündemde olmaktadır. Konuşmacı, inanan ya da inanmayan bireylerle bu tür konuları paylaştığını ve bu konuşmaların kendisine de farklı bakış açıları kazandırdığını belirtmektedir. Esnafın düşünsel gelişimi üzerinde dini sohbetlerin etkisinin olduğu da görülmektedir. Aynı zamanda konuşmacının “her insan bir âlem” söyleminden de hareketle her insanın kendine ait eşsiz ve farklı bir dünyasının olduğunu, bu tür farklılıkların ise toplumun gelişmesi açısından ne denli mühim olduğu söylenebilir. Şayet herkes sürekli aynı yönde düşüncelere sahip olsaydı toplumsal gelişme diye bir şey olmayabilirdi. Bu tür farklılıklar bireyi daha hoşgörülü, daha açık fikirli biri haline getirebilmektedir.

Aynı mekânda bulunup sürekli olarak farklı simalarla muhatap olmak bireye farklı bakış açıları sunmakla birlikte farklı tecrübeler de kazandırmaktadır. İletişim kanalları açık olan bireyler birbiriyle vakit geçirerek bilgi alışverişinde bulunmaktadırlar. Böylece daha önce belki de hiç bilmediği bir bilgiye ulaşmış olmaktadır. Bu tür ilişkiler aracılığıyla bireyler farklı arkadaş ortamları oluşturarak bir çeşit insan zenginliğine ulaşmış olmaktadır.

“Burada belirli bir arkadaş çevrem yok ama burada buluşmayı tercih ettiğim bir arkadaş çevrem var çok şükür. Burada bulununca toplumun farklı yönlerini keşfedebiliyorum. Arkadaş çevremle sosyalleşmek adına buradaki mekânları tercih ediyoruz. Bunda Orhan Camii’sinin payı büyük tabi. Çünkü namaz vakti girince camiye geçip cemaatle namaz kılabiliriz arkadaşlarla. Yani hem bir mekânda oturup çayımızı, simidimizi yiyoruz hem de namaz vaktinde ezanı dinleyip sonrasında namaza durabiliriz. Namazda çeşit çeşit insanla bir arada duruyoruz aslında ama kimseyle bir iletişim olmuyor. Herkes namazını kılıp yine dağılıyor. Ben de onlardan birisiyim.” (K 19 Kadın-38-Öğretmen-Lisans).

Hem ibadet mekânı olarak hem de insani ilişkileri devam ettirmek adına Orhan Gazi Camii’sinin halk üzerinde pozitif bir değeri bulunmaktadır. Sakarya halkı yalnızca ibadetlerini yerine getirmeye çalışmak için değil aynı zamanda toplumsal bağları kuvvetlendirmek için de bu camiyi tercih etmektedirler. Bir yandan camiden gelen huzuru ve maneviyatı yakalamaya çalışan vatandaşlar öte yandan insani ihtiyaçlarını da

gidermektedirler. Böylece kendilerine bireysel ve toplumsal olarak bir katkı sağlamış olmaktadırlar.

Sakarya halkının anlattıklarına göre Orhan Gazi Camii inşa edildiği zaman, civarında pek bir şey yokmuş, zamanla ufak tefek dükkânlar açılmış ve o dükkânların sayısı artınca şimdiki bilinen adıyla Uzun Çarşı meydana gelmiştir. Weber yahut Marksist sosyolojiye bakıldığında bir şehrin kurulum aşamasında önceliğin ticaret unsurlarına-mekânlarına verildiği görülmektedir. Şehir ancak ve ancak ekonomik nedenler çerçevesinde büyür ve gelişir. Yani şehrin büyüüp gelişmesinin temelinde ya da merkezinde ekonomik unsurlar barınmaktadır. İslam şehirlerinde ise durum biraz daha farklı olmaktadır. İslam şehirlerinin merkez noktasını camiler oluşturmaktadır. Şehirler, camilerin etrafına kurulan çarşı-pazarlar sayesinde büyüüp gelişmektedir. Sakarya Orhan Gazi Camii'sinin civarına kurulan Uzun Çarşı ve diğer ticaret mekânları bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Sakarya'da önce cami kurulmuştur ve sonrasında ticaret mekânları caminin çevresinde yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır. İslam şehirlerinin temelini oluşturan esas unsur başta ibadet mekânı olan ve sonrasında sosyalleşme mekânı olan camilerdir. Böylelikle Orhan Gazi Camii, tek başına bir ibadet mekânı olmakla birlikte civarındaki dükkânlar sayesinde canlılığını hiç kaybetmeyen, sosyalleşme mekânı da olmuştur. Mülakat katılımcılarından Orhan Gazi Cami'sini sadece ibadet etme amaçlı görenler de olmuştur, sosyalleşme alanı olarak görenler de olmuştur.

“Buraya sadece ibadet amaçlı geliyorum. Ezan okunduysa ve yetişebilmişsem namazımı cemaatle kılıyorum, yetişememişsem de tek başıma namazımı kılıp, duamı edip çıkıyorum buradan. Eskiden gelip bahçesine oturduğum da olurdu ama şimdi ne bahçe kaldı ne de eski tadı.” (K 1 Erkek-45-Esnaf-Lise).

“Ben zaten bu çay ocağının içindeyim sürekli. Müşteri yoksa namazımı kılıp geri geliyorum dükkânıma. Ahali için bu caminin önemi büyük tabi. Gelenlerin çoğu namaza diye gelmiyor bu camiye. Daha doğrusu cami civarına yakın olsun, ezan sesini de duyalım, belki namazı kılarız düşüncesiyle gelen çok oluyor. Ya da sadece çayını içip kalkan da çok oluyor. Yine de bu cami burada olmasaydı bu dükkânlara gelip giden pek olmazdı.” (K 4 Erkek-33-Esnaf-Lise).

“Buraya iki amaçla da geliyorum. Yani namazımı da kılıyorum sonrasında arkadaşlarla oturup muhabbetimizi de ediyoruz. Bu caminin etrafı bu kadar insanla

kaynamasa bilmem cemaati bu kadar kalabalık olur muydu? Pek sanmıyorum. Millet alışverişini yapmaya diye Uzun Çarşı'ya geliyor. Bankada işleri olunca yine bu civara geliyor. Namaz saatine denk gelen varsa içeri geçip (camiden bahsediyor) namazını kılıyor, sonra yine alışverişe alışverişine, muhabbetse muhabbetine devam ediyor. Yani dediniz ya sosyal hareketlilik diye, işte tam da bu yüzden de tercih ediliyor.” (K 5 Erkek-25-Esnaf-Lise).

Katılımcı, Orhan Gazi Camii'sine gelme motivasyonlarını ve caminin bir mekân olarak sosyal bir merkez olduğunu anlatmaya çalışmaktadır. Örneğin, birey evvela ibadet amaçlı gelmektedir fakat bununla birlikte toplumsal etkileşim için de gelmektedir. Toplumsal iletişimin ve ibadet etmenin ortak paydasında cami bulunmaktadır. İbadetini yerine getirdikten sonra cami cemaatiyle-arkadaşlarla edilen muhabbetler, caminin sosyal bir mekân olma işlevselliğini güçlendirmektedir. Orhan Gazi Camii'sinin civarının kalabalık olması iki şeye vesile olmaktadır:

1. İbadet edenlerin sayısında fazlalık meydana gelmektedir,
2. Orhan Gazi Camii'sinin halk tarafından tercih edilen bir merkez noktası haline getirmektedir.

Konuşmacının “bu caminin etrafı bu kadar insanla kaynamasa bilmem cemaati bu kadar kalabalık olur muydu?” demesinin altında caminin sosyal bir hareketliliğe ev sahibi olması yatmaktadır. Halk, günlük işlerini giderirken ibadet vakti girince de camiye gitmektedir. Buradan hareketle Orhan Gazi Camii'sinin Sakarya halkı açısından “sosyal hayatın bir parçası” olarak görüldüğü yorumuna ulaşılabılır. Caminin, toplumsal hayatta çok yönlü bir role sahip olduğu görülmektedir.

“Sadece ibadet etmek değil. Orhan Camii'nin mimari yapısı da beni buraya getiriyor. Tavandaki ahşap yapı, avizesi, duvardaki el sanatları, alt kattaki dikdörtgen pencereler ve buna karşı üst kattaki su damlası şeklindeki pencereler vs. İbadetimi yerine getiriyorum, dualarımı ediyorum burada, ayrı bir tadı var bu caminin. Namaz sonrası dışarıya çıkınca etraftaki hareketlilik beni buraya çekiyor. Tarihi Uzun Çarşı'yı hemen her gün mutlaka bir kez dolanırım. Günde en az bir vakit namazımı da Orhan Camii'sinde kılarım.” (K 8 Erkek-36-Özel Sektör-Lisans).

“Orhan Camii'sine sadece ibadet etmek için gelmiyorum. Tamam, tabii ki burada ibadet etmek ayrı bir haz veriyor ama özellikle çay ocakları ve Tarihi Uzun

Çarşı'sının da ayrı bir yeri var buraya gelmemde. Arkadaşlarımızla randevulaşacağımız zaman direkt 'Orhan Camii'nin orada' diye randevulaşıyoruz. Buluşup selam kelam faslı bitince mutlaka bir vaktin namazına denk düşüyoruz. Hep birlikte namaza geçip sonrasında da kendimizi Uzun Çarşı'ya atıyoruz. Her geldiğimizde yeni bir dükkân açılmış oluyor buraya. Son zamanlarda özellikle kafelerin sayıları arttı. Her yer kahve satan dükkâna döndü. Bir de buralar hep dolu, o benim dikkatimi çekiyor. Bazen içimden geçirmiyor değilim 'Acaba buraya oturanların yüzde kaç gidip namazını şuracıkta kılıyor?' diye. Sonuçta baktığımızda her şeyden önce bu cami buradaydı. Çarşı-pazar sonradan oluştu. Bu önemli bir detay. Sakaryalılar olarak bunun hakkını vermeliyiz diye düşünüyorum.” (K 6 Erkek-65-Esnaf-Lise).

Orhan Gazi Camii, Sakarya halkı tarafından göz bebeğine benzetilmektedir. Çarşı-merkezde olması ve buraya yapılan ilk dini-mimari yapı olması, temelinde tarih yatması, zamanla etrafında yerleşkelerin oluşması ve buna nazaran değerinde hiçbir düşüşün olmaması camiyi bir hayli önemli kılmaktadır. Genelde emeklilerin boş bırakmadığı çay ocakları direkt caminin yanı başında olduğu için sürekli dolmaktadır. Çay ocağı tarzı mekânları dolduran bilhassa emekli ve yaşlı kimseler ezanla birlikte çaylarından son yudumlarını alıp hemencecik namaza yönelmektedirler. Her daim hareketli olan caminin civarı güvenli bir bölge olmaktadır aynı zamanda. Bu sebeple de Orhan Gazi Camii'sini tercih edenlerin sayısı fazla olmaktadır. Sosyalleşmek ve ibadetini de yerine getirmek isteyen Sakarya halkı bu gibi sebeplerden Orhan Gazi Camii'sini tercih etmektedir.

3.2.9. Sosyal Gerçeklik ve Orhan Gazi Camii

Bu kısma kadar mülakat katılımcılarına Orhan Gazi Camii'si üzerinden sorular yönelttik ve cevaplarını aldık. Bu alanda ise halkın cami üzerinde bir etkisinin olup olmadığı sorularak bu konu anlaşılmaya çalışılmıştır.

“O kadar çok etkisi yoktur. Sebep şu olabilir ki cami imarı şuuru bizler de eksik, sadece yapı imarı şuuru var. Bu da camilerin derneklerinin sosyal işlerini yapmamaları demek oluyor. Yani çoğu dernek camiyi imar ediyor, boyatıyor, yanına da bir iki Kur'an kursu yapıyor o kadar. Ama bir halk eğitimidir, çocuklara yönelik eğitimlerdir, ziyaretçileridir, misafirlerini yedirmesidir, misafir odasıdır gibi şeyler yoktur. Toplumda camilere daha çok namazla sınırlı bir bakış açısı var, bu da tabi camileri bina ve namaza mahkûm ediyor. Yani kısacası sadece namaz kılmak için

gidilen bir mekân haline dönüştü camiler. Bu yüzden halkın cami üzerinde pek de bir etkisinin olduğunu düşünmüyorum.” (K 15 Kadın-45-Muhasebeci-Yüksek Lisans).

Konuşmacı burada, günümüzde camilerin yalnızca ibadet mekânı olarak görüldüğüne ve esas itibariyle toplumsal işlevlerinin yeterince iyi olmadığına dair bir yorumda bulunmaktadır. Konuşmacı tarafından camilerin halk üzerindeki etkileri sınırlı görülmektedir ve bunun kökeninde ise cami yönetimlerinin toplumsal işlevlere gerektiği kadar eğilmediği ifade edilmektedir. Camilerin gittikçe sadece “namaz kılınan yer” haline gelmesi toplumsal iletişim ve eğitsel formların azalmasına sebep olmaktadır. Genel anlamda günümüz derneklerinin camilere dair işlevlerinin yalnızca fiziki yapılarını oluşturmak ve onların bakımını yerine getirmekle kaldığı, bu sebeple camilerin topluma olan faydalarının zayıf kaldığı belirtilmektedir. Esasen camiler gençlere, çocuklara ve yaşlılara yönelik eğitimler verebilir. Bu şekilde daha sosyal işlevlere ev sahipliği yapabilir. Fakat bu sosyal işlevler pek gelişmediği için, camiler toplum yaşamında etkin bir role sahip olamamaktadır. Camilerin yalnızca ibadet mekânı olarak kalmaması aynı zamanda bu tür işlevlere de sahip olması onun toplum açısından daha faydalı bulunmasına da imkân tanıyabilir.

“Etkileri yoktur. Cami, halkı hemen her şeyiyle etkileyebilir ama açıkçası insanlar camiye etkileyemez diye düşünüyorum.” (K 18 Kadın-41-Öğretmen-Yüksek Lisans).

“Pek sanmıyorum, çünkü burada farklı farklı kişiler-görüşler var. Kimse kimseyi etkilemeye çalışmıyordur diye düşünüyorum. Asıl olan direkt mabet görevlisinin halkı etkilemesidir.” (K 7 Erkek-50-Öğretmen-Lisans).

“Halkın cami üzerinde etkileri olmaz olur mu var tabi. Toplum aslında camiye yani bir yandan da cemaati etkiler. Mesela insanda ibadet etme arzusu uyandıran insanlar vardır. Geçen gün camide karşılaştığım şey tam da buydu. Biraz dinden, maneviyattan, İslam’dan konuştuk. Ne iyi geldi bana size anlatamam. Öyle bir dalmışız ki konuşmaya diğer namazın vakti geldi, bu sefer o namazı da kıldık birlikte.” (K 17 Kadın-36-Ev Hanımı-Lise).

“Sakarya halkının Orhan Gazi Camii üzerinde etkileri vardır tabii ki. Cami etrafında toplanan gruplar, çevresindeki insanlara kendi fikirlerini aktarmış oluyorlar. Farklı görüşteki insanların toplanma noktası olduğundan birbirleriyle

olan etkileşimleri sayesinde bir düşünce aktarımı da gerçekleşmiş oluyor.” (K 14 Kadın-18-Öğrenci-Lisans).

Genel olarak bakıldığında halkın Orhan Gazi Camii’sinin üzerinde etkilerinin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bir parantez açılacak olursa denilebilir ki halkın, cami cemaati üzerinde etkileri bulunmaktadır. Örneğin, tarikat mensubu vatandaşların Orhan Gazi Camii’sinde daha çok bulunduğu gözlemlenmiştir. Bu camiyi baba yadigârı bir köy gibi görmekte olan tarikat mensubu vatandaşlarda camiye karşı bir sahiplenme duygusunun varlığı söz konusudur. Toplum tarafından Sakarya şehrinin muhafazakâr bir şehir olduğu genel olarak bilinmektedir. Yani tarikatlar, cemaat grupları çok fazladır. Bu tarikat ve cemaat üyeleri genellikle birbirlerini kendi taraflarına çekmeye çalışmaktadır. Bunu cami üzerinden yapmaya çalışanlar bulunmakla birlikte öylesine oturup kalkılan mekânlarda da yapmaya çalışanlar bulunmaktadır.²¹ Fakat bilhassa neden Orhan Gazi Camii? Cevabı basittir aslında. Çünkü burası bir merkez camisidir ve şehrin en kalabalık olduğu mekân burasıdır. Çarşısı, bankası, camisi derken insanların en çok etkileşim halinde olduğu bir mekândır burası. Çeşitli düşünceler, fikir kalıpları bu mekânda havada uçuşmaktadır. Bu sebeple halk bu çeşitlilik havuzunda bulunarak etkileşime geçmekte ve birbirlerini hep etkileyip hem de birbirlerinden etkilenmektedir. Mekân olarak Orhan Gazi Camii’si de bu etkileşimden payına düşeni almaktadır.

²¹ Yapılan gözlemler sonucunda bu bilgilere ulaşılmıştır.

SONUÇ

Aralarında sıkı bir bağ bulunan toplum ile mekân birbirinden ayrı düşünülemez. Mekânı ya da toplumu salt olarak ele alamayız. Çünkü mekânı var eden, ona hayat veren, mekânı aktif şekilde kullanan toplumun kendisidir. Mekânı var edebilen olduğu kadar mekânın alanından, sembollerinden etkilenen de toplumdur. Mekân, içinde bulunduğu coğrafyadan, iklimden, nefes aldığı toplumun kültüründen, tarihinden, şartlarından meydana gelmektedir. Buradan hareketle denilebilir ki mekân toplumdan doğan bir protagonisttir. Mekân ve toplumdan yola çıkarak mekân sosyolojisi durağına ulaşabiliriz. Toplumun bilhassa kültüründen etkilenen mekân, etkilenmiş olduğu bu kültürden bizleri mekân sosyolojisine iletmektedir. Çalışmada mekân sosyolojisi, İslam dini ile birlikte ele alınmıştır.

Belirli bir mekân hakkında izler takip edilerek içinde bulunduğu toplumun değerlerini, düşünce yapılarını, kültürünü yakalamak mümkündür. “Mekân ve Din: Sakarya Orhan Gazi Camii Örneği” adlı çalışmada mekân tasavvuruna, mekân ve aidiyete, mekân ve zamana, şehir ve mekâna; Henri Lefebvre, Michel Foucault ve Edward W. Soja’nın mekân hakkındaki düşüncelerine; Sakarya şehrine ve toplumuna, Sakarya Orhan Gazi Camii’sine ve toplumla arasındaki ilişkisine bununla birlikte Sakarya’nın merkezi noktasında ibadet mekânı olarak yüzyıllardır ayakta duran bu cami ile ilgili halkla yapılan mülakata yer verilmiştir.

Çalışmada gösterilen literatür çalışmasından sonra asıl konumuz olan ibadet alanı olarak cami mekanının toplumu ve çevresini nasıl etkilediği ve toplumdan etkilenip etkilenmediği yapılan gözlem ve mülakat sonucunda öğrenilmeye çalışılmıştır. Araştırması yapılan mekânı doğru anlamak için etkileşimde bulunduğu çevresindeki mekânların da okuması yapılmıştır. Bunlardan bazıları Tarihi Uzun Çarşı, Şemsiyeli Bahçe, Atatürk Bulvarı vb. mekânlardır. Bu mekânlar yapılan araştırmaya kültürel ve düşünsel anlamda katkıda bulunan merkezlerdir. Yapılan gözlem ve mülakatlar bahsi geçen mekânlarda bilhassa toplumun ve ibadet mekânı olan Orhan Gazi Camii’sinin sürekli bir şekilde civarında bulunan bireylerle yapılmıştır.

Mekânın ne ifade ettiği yapılan literatür çalışmasında bahsedilmiştir. Yapılan mülakattaki katılımcılar için ise mekân genel itibarıyla bireyin kendisini değerli ve güvende hissettiği,

samimiyetin ve muhabbetin olduğu, fiziki yapısıyla etkilendikleri yerler olduğu tespit edilmiştir. Mülakat katılımcılarının verdiği cevaplara göre mekân ve aidiyet arasında sıkı bir bağ bulunduğunu söylemek mümkündür. Asıl konuya gelindiğinde ise mülakat katılımcılarının mekân ve din açısından Orhan Gazi Camii'sinin öneminin oldukça fazla olduğu görülmüştür. Verilen cevaplardan caminin halk üzerinde olumlu manada etkileri bulunduğu tespit edilmiştir. Sadece önemli gün ve gecelerde değil hemen her zaman cami cemaatinin kalabalık olmasında, halkın camiye verdiği önem ortaya çıkmıştır. Hem sosyalleşmenin hem de ibadet etmenin ortak bağlamında yer alan Orhan Gazi Camii, Sakarya şehrinin merkezinde bulunması sebebiyle daimi bir şekilde ziyaret edildiği tespit edilmiştir. Yapılan mülakat ve gözlemler neticesinde Orhan Gazi Camii'sinin yapıldığı ilk yıllardan sonra daha aktif olmaya başladığı, bilhassa Tarihi Uzun Çarşı'nın cami civarına yavaş yavaş kurulmasıyla birlikte şehirleşmenin de artması ve bunun devamında yerleşim yeri olarak aktif bir şekilde kullanılmaya başlandığı sonucu ortaya çıkmıştır. Sakarya Orhan Gazi Camii'sinin civarında bulunan esnaf için manevi anlamda etkisinin büyük olduğu, bazı esnafın sırf bu havayı solumak ve ibadetini düzenli şekilde yerine getirebilmek için Orhan Gazi Camii civarını mekân olarak tercih ettikleri tespit edilmiştir.

Caminin, daha önceleri kendisine ait olan duvarlarla örülü bir avlusu bulunuyordu fakat yapılan bir değişimle o duvarların yıkıldığı, bunun ise cami sınırlarına zarar verdiği ve caminin umumileşmesine sebep olduğu görülmüştür. Cami sınırlarını koruyarak camiye ait bir mekân olan avlunun ortadan kaybolmasıyla birlikte Orhan Gazi Camii minaresiyle tek başına kalmıştır. Bu durum cami avlusu kültürünü ortadan kaldırmıştır. Mülakatlar esnasında ayrıyeten yapılan sohbetlerden bu tespiti varılmıştır. Halkın esas olarak bu durumdan memnun olmadığı tespit edilmiştir. Bunun caminin verdiği manevi havayı etkilediği mülakatlarda ortaya çıkmıştır.

Orhan Gazi Camii civarında bulunan banka ve büyük marketlerin camiye olan manevi anlamdaki olumsuz etkileri halk tarafından belirtilmiştir. Bununla birlikte şehre ilk yapılan İslam bankasının da yine caminin hemen yanı başına inşa edilmiş olması gözlerden kaçmamaktadır. Buradan hareketle dünyevi ve uhrevi mekânların bir arada olması düşüncesinin Osmanlı döneminde de olduğu bilgisine varılmıştır. Bu durumun ne kadar doğru ya da yanlış olduğu konusu tartışmalı bir konudur.

Cami, İslam şehrinin üssünü oluşturan bir ibadet mekânıdır. Sakarya için Orhan Gazi Camii, şehrin göbeğinde bulunarak tüm halkı kapsayabilen bir ibadet mekânı olarak varlığını sürdürmektedir. Yapılan mülakat ve gözlem sonucunda Sakarya Orhan Gazi Camii'sinin Sakarya halkı üzerinde yüksek manevi gücü bulunduğu, hem camii cemaatini hem de civarındaki esnafı ve çarşayı sürekli şekilde canlı tutabilme gücüne sahip olduğu, halkın camiye karşı bir aidiyet hissettiği, caminin kendileriyle ve şehirle bütünleşip tek parça haline geldiği, mekân olarak Orhan Gazi Camii'sinin tarihi ve sosyolojik anlamda halk açısından kıymetli olduğu, caminin toplumun dini değerlerini diri tutmaya çalıştığı ve bununla birlikte aktif çalışmalar sürdürdüğü, herkesin bu camiden bir parça aldığı aynı zamanda bir parçasını bıraktığı ve bu şekilde bir ünsiyet kurduğu mülakat ve gözlemler sonucunda tespit edilmiştir. Mekân olarak Orhan Gazi Camii, kendisine atfedilen özellikleriyle Sakarya halkı açısından her zaman önemsenmiş ve önemsenmeye devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmet, A. (2016). Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(29), 177-209.
- Aktaş, A. (2011). *Sakarya Rehberi* (1.Baskı). Değişim Yayınları.
- Akyıldız, Arda, N. (2017). *İnsan-Mekân İlişkisi Bağlamında Yaşlı Dostu Mekânlar* (1.Baskı). Grafiker Yayınları.
- Alataş, D., Şahin, Ç., Gülen, A. K., Ökten, K. H., Durna, N., Anlı, Ö. F., Yurdadön, P., & Taburoğlu, Ö. (2020). *Mekan Varyasyonları* (S. Kurtar, Ed.; 1.Baskı). NotaBene Yayınları.
- Alpargu, M., & Şahin, E. (Ed.). (1999). *1. Sakarya ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu* (Sakarya Üniversitesi Merkez Kampüsü; 1.Baskı). -.
- Aslanoğlu, R. A. (2000). *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*. Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Ayhan, D. (2021). *Mekansal Aidiyet: Mekanın Aidiyet Oluşturma Niteliği* [Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Berger, P. L. (2005). *Kutsal Şemsiye Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları* (H. L. Ramazanoğlu, Ed.; A. Coşkun, Çev.; 3.Baskı). Rağbet Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (12.Baskı). Pegem Akademi Yayınları.
- Coğrafi Düşüncede Mekân Tartışmaları görünümü. (t.y.). Geliş tarihi 18 Temmuz 2023, gönderen <https://www.possible.org/index.php/pub/article/view/71/71>
- Creswell, J. W. (2016). *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev.; 3.Baskı). Siyasal Yayın Dağıtım.
- Çelebi, A. (1976). *İslam'da Eğitim ve Öğretim Tarihi* (A. Yardım, Çev.; 1.Baskı). Damla Yayınevi.
- Çelik, C. (2002). *Şehirleşme ve Din* (1.Basım). Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Çelik, C., & Akpınar, İ. (2024). Zaman-Mekân ve Din İlişkisi Bağlamında Tanış Olmayanların Sosyolojisinde Gerçekliğin Sosyal İnşası. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını BSosyoloji Dergisi*, 47, 1-46. <https://doi.org/10.59572/sosder.1442983>
- Çetin, Y. (1999). *Sakarya ve Çevresinde Osmanlı Dönemi Dini Mimari Eserler* [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=UjIM15wKZGQW6TL C0pvCt8R2jahhQEVvcDpunoBBenlgz_S0_sITCb-WiAvmk1Ki

- Çetin, Y. (2008). *Sakarya'da Türk Mimari Eserleri* (1.Baskı). Sakarya Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Adapazarı Kitaplığı; SAÜ Merkez Kütüphanesi.
- Çiçek, D. (2023). *Mekanın Ötesi* (S. Kahraman, Ed.; 1.Baskı). Muhit Kitap.
- Çoban, G. S. (2021). Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kendini Gerçekleştirme Basamağında Gizil Yetenekler. *European Journal of Educational and Social Sciences*, 6(1), Article 1. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ejees/issue/62607/910302>
- Demir, M. (with Alpargu, M.). (2005). *Sakarya İli Tarihi 1. Cilt*. Kaya Matbaacılık.
- Eliade, M. (1991). *Kutsal ve Dindışı* (M. A. Kılıçbay, Çev.; 1.Baskı). Gece Yayınları.
- Erdoğan, A. (2019). *Bir Cami Cemaatinin Anatomisi: Kızılay Hacı Osman Mescidi Cemaati Üzerine Bir İnceleme* [Yüksek Lisans Tezi]. Hitit Üniversitesi.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu* (M. A. Kılıçbay, Çev.; 6. Baskı). İmge Kitapevi Yayınları.
- Günay, Ü. (2008). *Din Sosyolojisi* (8.Baskı). İnsan Yayınları.
- Hac Suresi 40. Ayet. (t.y.). Geliş tarihi 01 Aralık 2023, gönderen <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=22&ayet=40>
- Hamidullah, M. (2018). *İslam Müesseselerine Giriş* (İ. S. Sırma, Çev.). Beyan Yayınları.
- Henri Lefebvre. (t.y.). Geliş tarihi 19 Mayıs 2024, gönderen <https://www.selyayincilik.com/yazar/henri-lefebvre-301>
- Işıksu Merakla Beklenen Projeyi Anlattı: İşte ADA HAYAT!* (t.y.). Geliş tarihi 27 Temmuz 2024, gönderen <http://www.adapazarı.bel.tr/haber/6/1762/isiksu-merakla-beklenen-projeyi-anlattı--iste-ada-hayat!>
- Karaçizmeli, M. (2021). Lefebvre ve Foucault'da Mekan: Kuramsal Bir Tartışma. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 52, 166-178.
- Karaman, F. (2021). *Dini Sosyalleşmede Cami Etkisi: Terme Örneği*. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Karataş, M., Enver, M., & Aslan, Y. (2020). *Şehrimiz Sakarya* (Y. Hamzaoğlu, Ed.; 1.Baskı). Sakarya Valiliği.
- Kardeş, M. E. (2019). *Mekanın politikliğine dair: Mekan üretiminin dayanakları*.
- Keleş, R. (1973). *100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu* (1.Baskı). Gerçek Yayınevi.

- Kilinc Özölmez, P. (2019). Michel Foucault'nun İktidar ve Özne Kavramsallaştırmasına Gözetim Sorunu Üzerinden Bakmak: Black Mirror-Arkangel. *Selçuk İletişim*, 12(2), 630-655. <https://doi.org/10.18094/josc.596271>
- Kirman, M. A. (2004). *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*.
- Konukçu, E. (2012). *Prof.Dr. Enver Konukçu'nun Arşivinden Sakarya Yazıları* (H. Yorulmaz, Ed.; 1.Baskı). Değişim Yayınları.
- Korkut, T. (1987). *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme* (1.Baskı). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kurnaz, Ş. (2013a). *Camilerin Toplumsal Kimlik ve Değerlerin Oluşmasındaki Rolü* [Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Kurnaz, Ş. (2013b). *Camilerin toplumsal Kimlik ve Değerlerin Oluşmasındaki Rolü* [Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Kurt, S. (2021). *Haneden Ev Haline* (2.Baskı). İletişim Yayınları.
- Kümbetoğlu, .Belkıs. (2005). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma* (1.Baskı). Bağlam Yayıncılık.
- Lala, A. (2015). *Arnavutluk'taki Bektaşî İnanç ve Ritüellerinin Sosyolojik Analizi* [Doktora Tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Lefebvre, H. (2017). *Ritimanaliz* (A. L. Batur, Çev.; 1.Baskı). Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2021). *Kentsel Devrim* (7.Baskı). Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (with Sancı, İ.). (2016). *Mekanın Üretimi* (C. Özpınar, Ed.; I. Ergüden, Çev.; 4.Baskı). Sel Yayıncılık.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü: C. Ciltsan* (O. Akınhay & D. Kömürcü, Çev.; Ertem Matbaası-4258225). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, K., & Engels, F. (2013). *Alman İdeolojisi* (T. Ok & O. Geridönmez, Çev.). Doğa Basın Yayın. <https://radikalhareket.files.wordpress.com/2015/12/karl-marx-friedrich-engels-alman-ideolojisi.pdf>
- Michel Foucault. (t.y.). Geliş tarihi 19 Mayıs 2024, gönderen <https://iletisim.com.tr/kisi/michel-foucault/12244>
- Nora, P. (2022). *Hafıza Mekanları* (M. E. Özcan, Çev.; 2.Basım). Doğu Batı Yayınları.
- Orhan Cami ve Uzun Çarşı. (t.y.-a). Geliş tarihi 27 Mart 2024, gönderen <http://www.sakarya.gov.tr/orhan-cami-ve-uzun-carsi#gallery-1>
- Orhan Cami ve Uzun Çarşı. (t.y.-b). Geliş tarihi 27 Mart 2024, gönderen <http://www.sakarya.gov.tr/orhan-cami-ve-uzun-carsi#gallery-2>

- Orhan Cami ve Uzun Çarşı*. (t.y.-c). Geliş tarihi 27 Mart 2024, gönderen <http://www.sakarya.gov.tr/orhan-cami-ve-uzun-carsi#gallery-5>
- Orhan Cami ve Uzun Çarşı*. (t.y.-d). Geliş tarihi 27 Mart 2024, gönderen <http://www.sakarya.gov.tr/orhan-cami-ve-uzun-carsi#gallery-6>
- Orhan Cami ve Uzun Çarşı*. (t.y.-e). Geliş tarihi 27 Mart 2024, gönderen <http://www.sakarya.gov.tr/orhan-cami-ve-uzun-carsi#gallery-11>
- Önkol, A., & Bozkurt, N. (1997). TDV İslam Ansiklopedisi. İçinde *Cami—Dini ve Sosyokültürel Tarihi* (C. 7, ss. 46-56). TDV.
- Özata Dirlikyapan, J. (Ed.). (2011). *Georg Simmel Sosyolog, Sanatçı, Düşünür* (Y. Çına, J. Özata Dirlikyapan, A. Durakbaşı, D. B. Kılınç, G. Kızıler, F. Nas, B. Önsal, E. Yeniso, & G. Yılmaz Gökalep, Çev.; 1.Baskı). Doğu Batı Yayınları.
- Özdemir, E. (2010). Kentin tanımlanmasında sosyolojik yaklaşımlar: Toplumsal süreç ve/veya mekânın çözümü. *İdealkent*, 1(1), 44-77.
- Park, R. E., & Burgess, E. W. (with ÜnsaldıLEVENT ÜNSALDI, L.). (2021). *Şehir, Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler* (P. Kayalığıl, Çev.; 5.Baskı). Heretik Basın Yayın.
- Ra'd Suresi 28. Ayet*. (t.y.). Geliş tarihi 01 Aralık 2023, gönderen <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=13&ayet=28>
- Saat: Kim, Ne Zaman İcat Etti? | TÜBİTAK Bilim Genç*. (t.y.). Bilim Genc. Geliş tarihi 19 Temmuz 2024, gönderen <http://bilimgenc.tubitak.gov.tr/saatin-icadi>
- Sakarya Büyükşehir Belediyesi*. (2013, Ekim 2). Sakarya Büyükşehir Belediyesi. <https://www.sakarya.bel.tr/>
- Sakarya: Şehir ve Mâbed. (2020, Nisan 5). *Sakarya'nın sosyal ve dijital içerik mecrası*. <https://sosyal54.com/kultur-yasam/1271/olum-sehri-terkedince/>
- Sakarya Tarihi Camii 'leri*. (2019, Ağustos 24). Sakarya Yenihaber. <https://www.sakaryayenihaber.com/foto/6749191/sakarya-tarihi-camii-leri>
- Sencer, Y. (1979). *Türkiye'de Kentleşme* (1.Baskı). Kültür Bakanlığı.
- Sezal, İ. (1992). *Şehirleşme* (1.Baskı). Ağaç Yayıncılık.
- Soja, E. W. (with Sancı, İ.). (2019). *Postmodern Coğrafyalar Eleştirel Toplumsal Teoride Mekanın Yeniden İleri Sürülmesi* (B. Cezar, Ed.; Y. Çetin, Çev.; 2.Baskı). Sel Yayıncılık.
- Solak, S. S. G. (2017). Mekân-Kimlik Etkileşimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Bakış Space-Identity Interaction: a Conceptual and Theoretical Overview. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 13-37.

- Sözer, M. A. (2019). Göç, Toplumsal Uyum ve Aidiyet. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(28), 418-431. <https://doi.org/10.35675/befdergi.643948>
- Subaşı, N. (2016). *Türk Aydınının Din Anlayışı 1980 Sonrası Örneği* (2.Baskı). Otto Yayınları.
- Şehitoğlu Ok, B. (2022). *Göç-Hafıza-Mekan Fenomenolojik Bir Araştırma* (1.Baskı). Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2008). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*. Dergah Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2017). *Beş Şehir* (40. bs). Dergah Yayınları.
- Tuna, F. (2011). *Aynalıkavak Yazıları* (1.Basım). Değişim Yayınları.
- Türkdoğan, O., & Gökçe, O. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemi* (1.Baskı). Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Usta, G. (2020). Mekân ve Yer Kavramlarının Anlamsal Açidan İrdelenmesi. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 10(1), 25-30.
- Uygur, H. K. (2020). Kutsal Mekân Bağlamında Gündelik Hayatın İzinde Mekânın Dönüşümü: Mardin Süryani Kilise ve Manastırları. *Uluslararası Hslk Bliim Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 130-146. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1137336>
- Uzun Çarşı. (t.y.-a). Geliş tarihi 13 Aralık 2023, gönderen <http://www.adapazari.gov.tr/uzun-carsi>
- Uzun Çarşı. (t.y.-b). Kültür Portalı. Geliş tarihi 13 Aralık 2023, gönderen <http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/sakarya/gezilecekyer/uzun-carsi385728>
- Vildiç, S. (2012). *Bosna'da Kadirlik ve Hacı Sinan Tekkesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Weber, M. (2003). *Şehir Modern Kentin Oluşumu* (M. Ceylan, Çev.; 4.Baskı). Bakış Yayınları.
- Yıldırım, A. (2020). *Kapatılmadan Heterotopyalara Foucault'da Mekanın Düzeni* (1.Baskı). Töz Yayınları.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (9.Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, M. (2014). Kutsal Mekan Algısı Bağlamında Şehir Kimliği ve Din. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 133-142. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil/issue/32277>
- Yılmaz, H. (2005). *Camilerin Eğitim Fonksiyonu* (3.Baskı). DEM Yayınları.

Yörükan, A. (with Yörükan, T.). (2006). *Şehir Sosyolojisinin ve İnsan Ekolojisinin Teorik Temelleri* (1. Baskı). Nobel Akademik Yayıncılık.

EKLER

Ek 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcı No	Yaş	Cinsiyet	Meslek	Öğrenim Durumu
K 1	45	Erkek	Esnaf	Lise
K 2	22	Erkek	Lisans Öğrencisi	Lisans
K 3	42	Erkek	Bankacı	Lisans
K 4	33	Erkek	Esnaf	Lise
K 5	25	Erkek	Esnaf	Lise
K 6	65	Erkek	Esnaf	Lise
K 7	50	Erkek	Öğretmen	Lisans
K 8	36	Erkek	Özel sektör	Lisans
K 9	67	Erkek	Özel sektör	Lisans
K 10	28	Erkek	Esnaf	Lisans
K 11	32	Kadın	Ev hanımı	Ortaokul
K 12	63	Kadın	Ev hanımı	Lise
K 13	54	Kadın	Öğretmen	Yüksek lisans
K 14	18	Kadın	Öğrenci	Lisans
K 15	45	Kadın	Muhasebeci	Yüksek lisans
K 16	26	Kadın	Özel sektör	Lise
K 17	36	Kadın	Ev hanımı	Lise
K 18	41	Kadın	Öğretmen	Yüksek lisans
K 19	38	Kadın	Öğretmen	Lisans
K 20	32	Kadın	Ev hanımı	Lise

Ek 2: Fotoğraflar

1. Görsel: Osmanlı Dönemi Orhan Gazi Camii (Orhan Cami ve Uzun Çarşı, t.y.-a)

2. Görsel: Orhan Gazi Camii'nin avlu duvarları henüz varken (Orhan Cami ve Uzun Çarşı, t.y.-b)

3. Görsel: Orhan Gazi Camii günümüz hali (Orhan Cami ve Uzun Çarşı, t.y.-c)

4. Görsel: Tarihi Uzun Çarşı eski zamanlara ait fotoğrafı (Orhan Cami ve Uzun Çarşı, t.y.-d)

5. Görsel: Orhan Gazi Camii ve Tarihi Uzun Çarşı günümüz hali (Uzun Çarşı, t.y.-b)

6. Görsel: Tarihi Uzun Çarşı içi günümüz hali (Orhan Cami ve Uzun Çarşı, t.y.-e)

7. Görsel: Şemsiyeli Park-Bahçe (Sakarya Büyükşehir Belediyesi, 2013)

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: ÜmmüGülsüm Kavak	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlk Öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği
Makale ve Bildiriler	
1. Kavak, U. (2024). SAKARYA’DA TARİHİ CAMİLER VE İSİMLERİ. PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(1), 48-55.	